

ЗА БЕЛЕЖКИ

То публикува «Бял ГРАД-БГ» ООД, Република България, гр.София, район «Триадица», бул. «Витоша» №4, ет.5

Материали за 11-а международна научна практична конференция, «Ключови въпроси в съвременната наука», - 2015.
 Том 12. Филологични науки. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД - 96 стр.

Редактор: Милко Тодоров Петков

Мениджър: Надя Атанасова Александрова

Технически работник: Татяна Стефанова Тодорова

Материали за 11-а международна научна практична конференция, «Ключови въпроси в съвременната наука», 17 - 25 април, 2015 на Филологични науки.

За ученици, работници на проучвания.

Цена 10 BGLV

ФИЛОЛОГИЧНИ НАУКИ

МЕТОД НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Жаздыкбаева Р.П.

магистр-преподаватель

Евразийский технологический университет

**СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ
КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В РУССКИХ АУДИТОРИЯХ**

Резюме: В этой статье я рассказывается о новых методах преподавания казахского языка в русскоязычных аудиториях, подготовке квалифицированных кадров. Будут сравниваться современные и традиционные методы обучения. Будут описаны приемы восприятия и усвоения новой информации посредством интернета, видео – уроков, аудиокниг и т. д. Дадим краткое описание таким понятиям как: интерактивный, инновационный, информационные технологии.

Другим эффективным методом можно назвать метод кейс-стади или метод учебных конкретных ситуаций (УКС). Центральным понятием метода УКС является понятие ситуация, т.е. набор переменных, когда выбор какого-либо из них решающим образом влияет на конечный результат. Принципиально отрицается наличие единственно правильного решения. При данном методе обучения студент самостоятельно вынужден принимать решения и обосновать его. Метод УКС стал применяться еще в начале XX века в области права и медицины. Ведущая роль в распространении этого приема обучения принадлежит Гарварду. Именно там были разработаны первые кейсовые ситуации для обучения студентов по бизнес-дисциплинам. Метод кейс-стади, если следовать определению разработчиков метода, это метод обучения, при котором студенты и преподаватели участвуют в непосредственном обсуждении деловых ситуаций или задач. Эти кейсы, подготовленные обычно в письменной форме и составленные исходя из реальных фактов, читаются, изучаются и обсуждаются студентами. Кейсы составляют основу беседы аудитории под руководством преподавателя. Поэтому метод кейс-стади включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе.

В целом метод УКС, как уверяют западные наши коллеги – преподаватели ВУЗов, позволяет:

1. принимать верные решения в условиях неопределенности
2. разрабатывать алгоритм принятия решения
3. овладеть навыками исследования ситуации
4. разрабатывать план действий

5. применять полученные теоретические знания на практике
6. учитывать точки зрения других специалистов. Главное, этот метод способствует развитию умения анализировать ситуации, оценивать альтернативы, прививает навыки решения практических задач.

Разработана общая технология работы при использовании метода УКС.

1. До начала занятий преподаватель:

- подбирает кейс
- определяет основные и вспомогательные материалы
- разрабатывает сценарии

Обязанности студента – получить кейс и список рекомендуемой литературы, готовиться к занятию.

2. Во время занятий преподаватель:

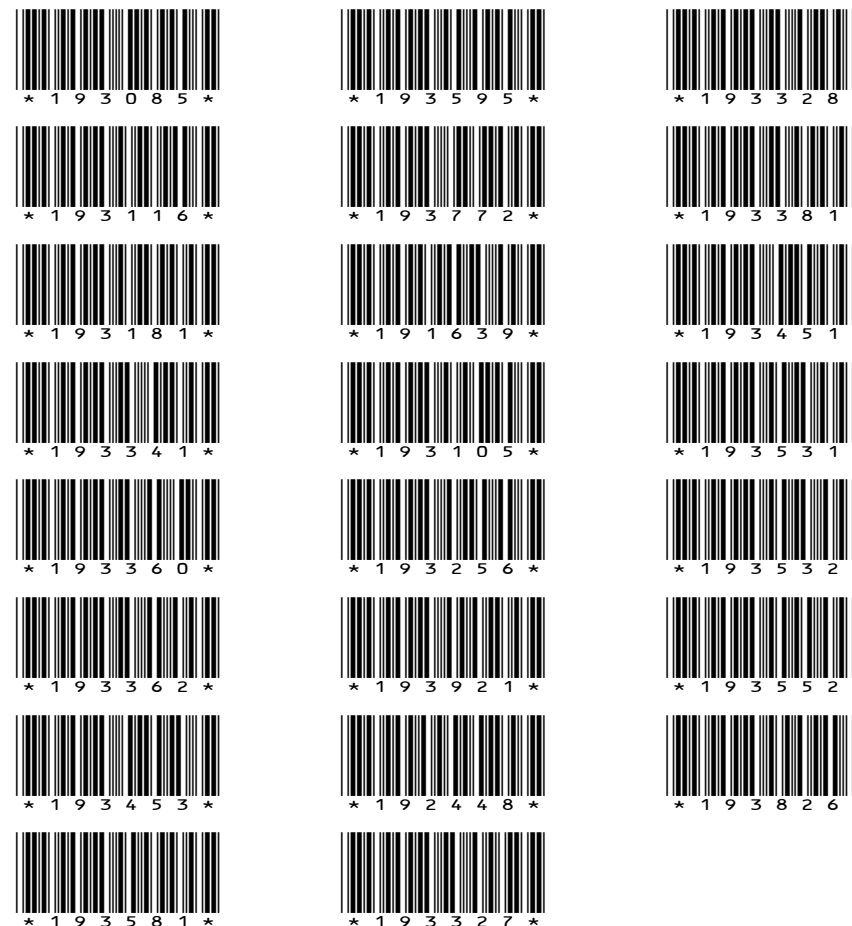
- организует предварительное обсуждение кейса
- делит группу на подгруппы
- руководит обсуждением кейса

Студент:

- задает вопросы
- предлагает варианты решений
- принимает решение
- составляет письменный отчет о работе

Особенную роль в приемах и средствах преподавания в казахстанских вузах занимают современные технологии – компьютер и интернет. В этой связи возникают новые видения путей успешного формирования знаний и умений у современной обучающейся молодежи – казахстанских студентов. Одним из самых заметных проявлений влияния компьютерных и интернет-технологий стало использование в процессе обучения интерактивных методов. Новое понятие в методике обучения, тесно сопряженное с современными техническими средствами, логично подводит под мысли о том, что использование всевозможных технических средств, в частности современных персональных компьютеров в процессе обучения это и есть интерактивные методы преподавания. А поскольку компьютер и интернет так прочно вошли в нашу жизнь, что без них уже не мыслим своего существования в современном мире, то вполне понятна логичность рассуждения о том, что только эти методы являются панацеей в решении вопроса о выборе методик обучения и только на них должны быть основаны пути и средства преподавания. Следовательно, остальные методики в образовательном процессе не выдерживают какой-либо критики.

Позволим себе не согласиться с подобной трактовкой и отношением к интерактивным методам в образовательном процессе. На наш взгляд, при определении правильности или неправильности методик преподавания важно опираться не на степень технической обеспеченности приемов обучения, что безусловно важно, а на конечную результативность методов преподавания. И исходя из этих позиций

Третяк В.Л. Анализ перевода синонимов в художественном тексте на материале романа Г.Манна «Юность короля Генриха IV».....	69
Миркемелова А.Б. сын есімдердің Абайдың кара сөздеріндегі қолданысы.....	72
Нұрбек М.А. Қазақ тілінің тұрмыстық лексикасы саласындағы орыс тілінен енген кірме сөздер.....	75
Дрібнюк В.Т. Методика контекстуально-інтерпретаційного аналізу суб'єктивної модальності у діалогічному мовленні.....	80
Utemgaliyeva N.A., Rskeldiyeva D.B., Aliakbarova A.T. Somatic phraseological units are units that form linguistic view of the world.....	83
Грищенко Я.С. До питання специфіки гуманітарного пізнання.....	86
Toshomanova D.O. The probability of ethno-linguistic conflicts in Kostanai region and ways to prevent them.....	88

говорить как о степени востребованности каждого из методов, так и о содержании современных методик казахстанского вузовского образования.

Придерживаясь этих положений попробуем дать определение интерактивным методам обучения. Интерактивные методы обучения – такие приемы, пути и средства преподавания, которые нацелены на деятельностное участие и активное вовлечение в учебно-образовательный процесс студента. Исходя из данного определения попытаемся охватить спектр тех методов обучения, которые можно включить в состав этого определения. Итак, на занятиях по гуманитарным дисциплинам возможно применение:

1. Приемы конкретизации и фактологии – ориентированы на необходимость студента выделения главной идеи или мысли в потоке фактов и событий. Их можно использовать в процессе устного изложения материала – лекций. К ним можно отнести: а) картинный сюжетный рассказ, куда входят яркие эпизоды из истории; б) персонафикация исторических процессов в судьбе отдельной исторической личности; в) драматизация событий – факты и исторические даты излагаются как введение в изложение занимательных подробностей

2. Исследовательский прием – направлен на коллективную работу в группе – когда необходимо в процессе коллективного рассуждения дать анализ содержанию отрывка из первоисточника. Он ориентирован для работы в небольших (12-13 человек) группах – на семинарских (практических) занятиях. Сюда можно причислить: а) работу студентов с наглядными пособиями по курсу Казахского языка – слайды, схемы, таблицы; б) использование технических средств обучения – персональный компьютер и т.п. как совмещение различных методик в ходе одного занятия.

3. Приемы деловых или ролевых игр – ориентированные на поэтапное, функциональное участие каждого из студентов в процессе занятия. Они дают возможность активного и видимого участия в процессе обучения наиболее большого количества студентов и ориентированы на применение на практических занятиях по курсу Казахского языка. К этой категории методов следует относить: а) использование всевозможных раздаточных материалов – чайндаты по Казахскому языку, текстов с фактологическими ошибками или пробелами; б) инструктаж и иллюстрация эталона рассуждения, направленные на самостоятельное последующее использование студентом в процессе мыслительной деятельности; в) собственно ролевые игры, содержание которых понимается как градация группы студентов на несколько частей и исполнении каждым из студентов (или группы студентов) определенных функций, связанных с выполнением учебного задания.

Безусловно, разнообразие методов и средств обучения как попытка отхода от единого шаблона в образовательном процессе, имеет при всех положительных его проявлениях и отрицательный момент: «калейдоскопичность» формы проведения занятий может стать причиной того, что студент в своих попытках быть вовлеченным в «нескучные» формы обучения, окажется неспособным понять суть проблемы, которую необходимо раскрыть в процессе занятия. Признаемся, что сами

оказались плену так называемых «интерактивных» методов, когда наши попытки разнообразия семинарских занятий, с одной стороны, действительно приводили к деятельностному участию студента в ходе урока, а с другой стороны – акцентируя свое внимание на выполнении разнообразных функций и ролей студент невольно терял ведущую идею занятия, оказывался «за бортом» разбираемой проблемы.

Внедрение интерактивных форм обучения – одно из важнейших направлений совершенствования подготовки студентов в современном профессиональном учебном заведении. Основные методические инновации связаны сегодня с применением именно интерактивных методов обучения.

Понятие «интерактивный» происходит от английского «interact» («inter» – «взаимный», «act» – «действовать»). Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности. Она подразумевает вполне конкретные и прогнозируемые цели. Одна из таких целей состоит в создании комфортных условий обучения, при которых студент или слушатель чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения. Казахстан одна из немногих стран Центрально-Азиатского региона, где активно внедряются высокие технологии в различные социальные институты, в том числе и в область образования. Сейчас уже становится весьма привычным делом использовать электронные интерактивные методы преподавания для изучения многих дисциплин, в том числе в изучении казахского языка.

Методика конструирования электронных образовательных ресурсов осуществляется путем интеграции информационно-коммуникационных и мультимедиа технологий, педагогической методики модульного обучения и различных методик в предметной области знаний. Такая интеграция дает новый инновационный педагогический продукт, например, электронные учебники, которые повышают интенсивность, по данным проведенных исследований, учебный процесс в 3 раза, качество успеваемости в 3 раза. Данный подход распространяется на любой предмет, в том числе и на электронное обучение казахского языка.

Электронные учебники разработаны на интеграции информационно-коммуникационных и мультимедиа технологий, педагогической методики модульного обучения и различных методик в предметной области знаний. Спутниковый канал дистанционного обучения (СКДО) доставляет цифровые образовательные ресурсы, выполненные на ТВ-технологиях. И тот, и другой вариант приемлем при изучении казахского языка.

Компьютерная программа, конечно, не может заменить живое обучение с носителем языка, но электронные учебники по своей сути «живые собеседники» и они подготовят вас к живому общению. Потому что вы научитесь слушать иноязычную речь, правильно произносить слова, употреблять грамматические конструкции.

- Действительно, в Казахстане осуществляется интенсивный процесс перевода содержания школьного образования на цифровой формат. Электронные учебники представляют собой не отсканированный вариант традиционного бумажного учеб-

СЪДЪРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЧНИ НАУКИ

МЕТОД НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Жаздыкбаева Р.П. Современные методики преподавания казахского языка в русских аудиториях.....	3
Абишева Г.И., Рахметуллина М.А., Кноль М.В. Пространственно-временная организация текста и ее осмысление в современной лингвистической науке	7
Вершинина Н.В. Развитие речевых логических умений у детей на этапе подготовки к школе.....	13
Доненкожаева М.Ө. Әдебиет пәнінен оқушыларды ғылыми-ізденіс жұмысына баули отырып, дарынды балалармен жұмыс жасау	16
Муханова О.М. Нові інформаційні технології в навчанні іноземним мовам....	24
Шепелева О.В. Особливості навчання реферування текстів англійською мовою	26
Ақболатов А.А. Қазіргі қазақ романдарын жоғары мектепте оқытудың педагогикалық негіздері.....	28
Тнымбаева С.Т. Составление конспектов-схем на занятиях русского языка...	33
Нурмухаметова Д.К. Types of language games.....	36
Чойкиева Р.С. Принципы коммуникативного обучения иностранным языкам	45

РЕТОРИКАТА И СТИЛИСТИКА

Қансейітова Э.Ж. Қазақ әдебиетіндегі исламдық-ағартушылық ағымның поэтикалық-эстетикалық ерекшеліктері	51
Бердибаева И.Н. Халықтық топонимдердің аңыз-әңгімелерге қатысты семантикасы.....	54
Мелкумова Т.В. До проблем функційно-стильової диференціації мовлення...	56
Жанузакова К.Т., Кожекева Б.Ш. З.Ахметов – теория тарланы.....	59

ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ПРОУЧВАНЕ НА ЕЗИК

Қабатаева К.Т., Сейдгазимова С. Қауымдастық, әкімшілік бөлініске және туыстық қатынастарға байланысты атаулар.....	61
Федорук О.М. Приемы индивидуально-авторских трансформаций немецких фразеологических единиц.....	64

Currently, most of the major ethnic groups of Kostanay region established its national-cultural centers (Tatar-Bashkir, Chechen-Ingush, Russian, Ukrainian, Belarusian, German, Polish and others.) That makes an invaluable contribution to the promotion of a culture of international communication among young people. Activities conducted by The National Cultural Center, create a sense of respect for people of other nations. For example, the annual festival of «Caucasus», which gathers under one roof not only representatives of Caucasian nationalities, but also many others.

In order to prevent conflicts of ethno-linguistic important category is the language of tolerance, which is defined by us as an acquired tolerance to another language, mentality, culture, resulting from contacts of national languages and cultures, overcoming conflicts through cultural interaction and cultural compromise. Education of languages tolerance and universal dissemination of international communication in practice – is to participate in the formation of new ethno-linguistic categories, create the character and importance of the global human value.

We can conclude that in Kostanay region are created equal conditions for realizing the basic needs – to preserve the culture and way of life of each ethnic group.

Thus, in Kostanay region, is the stable ethnic tolerance. At the same time the multiethnic environment promotes the development of a certain tolerance and respect for other cultures.

With the implementation of state policy in the ethno-linguistic region is a priority target-oriented approach that brings together the efforts of public authorities, local governments and national-cultural centers in achieving a common goal of improving the quality of life, satisfaction of national-cultural needs of all the peoples of this or that area.

Resources :

1. Suleimenova E.D., Smagulova Zh.S. Language situation and language planning in Kazakhstan / Edited by E.D.Suleymenovoy. Almaty: Kazak University, 2005.
2. Language and Ethnic Conflict // Ed. M.Brillolcott, I.Semenova. – M., 2001.
3. M.A. Guliyev, I.D. Korotets, I.P. Chernobrovkin. Ethnic conflicts. – Moscow – Rostov-on-Don, 2007.
4. Belyanin V.P. The relationship of the development of national languages and national cultures // Ed. Yu.D.Desheriev, E.G.Tumanyan. – M., 1980.

ника, а программированный процесс живого виртуального взаимодействия преподавателя и студентов в предметной области знаний – от постановки учебных целей до контроля учебных достижений в виде тестирования. Отличительными их признаками являются мультимедийность, интерактивность и модульность. Электронные учебники хороши тем, что они могут использоваться как при самостоятельной работе студентами дома за персональными компьютерами, так и преподавателями на уроках через интерактивные доски. Подводя итоги вышеизложенному, хотелось бы отметить, что методы и пути обучения не следует возводить в ранг самоцели, это прежде всего средства решения образовательных задач в вузе. Поэтому методы необходимо использовать с учетом специфики каждой учебной дисциплины. В этом смысле, думается, ошибочным навязывание преподавателю популярных, «модных» методик в образовательном процессе. Поэтому нововведения в методике обучения в университете, где происходит формирование Гражданина суверенного Казахстана, и уже тем самым каждый вуз несет ответственность за моральный и ценностный облик будущего поколения нашего молодого государства, требуют тщательного подготовительного этапа и изучения признанными казахстанскими педагогами, и уже затем должен последовать период практических «экспериментов».

Литература

1. http://www2.asu.ru/cppkp/index.files/ucheb.files/innov/Part1/chapter1/1_2.html
2. <http://apruo.ru/statyi/obrazovatelnie-statyi/314-interaktivnie-metodi-obucheniya.html>

Абишева Гульнар Ибраевна

старший преподаватель иностранного языка;

Рахметуллина Майкен Абылаевна

старший преподаватель иностранного языка;

Кноль Марина Владимировна

*магистр гуманитарных наук, преподаватель иностранного языка
Карагандинский Государственный Университет им. академика Е. А. Букетова.*

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ТЕКСТА И ЕЕ ОСМЫСЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В системе научного знания сегодня в целом прослеживается тенденция к интеграции гуманитарных наук: когнитивный подход ввел в сферу лингвистического анализа экстралингвистику, позволил привлечь к семантическим исследованиям знания о действительности, а также историко-культурные

сведения, входящие в современную художественную картину мира. В связи с указанным подходом к анализу текста актуальным становится вопрос о категориях, способных организовать, объединить описываемые значения, составить системное представление о языковых единицах, обладающих предметным, понятийным или функциональным сходством обозначаемых явлений [1]. К ним причисляют категории пространства и времени, являющиеся универсальными понятиями в системе всеобщего знания и опыта.

Художественные категории пространства и времени изучаются давно и достаточно успешно. Наиболее известными сегодня являются работы в области литературоведения, истории культуры и искусства М.М. Бахтина «Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике», «Проблемы поэтики Достоевского»; Д.С. Лихачева «Поэтика древнерусской литературы»; А.Я. Гуревича «Категории средневековой культуры»; В.Н. Топорова «Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического», «Пространство и текст» и др.; в лингвистической науке – М.Ю. Лотмана «Заметки о художественном пространстве», «В школе поэтического слова. Пушкин. Лермонтов. Гоголь», «О понятии географического пространства в русских средневековых текстах»; А. Вежбицкой «Понимание культур через посредство ключевых слов», «Язык. Культура. Познание»; И.Р. Гальперина «Текст как объект лингвистического исследования»; Ю.Н. Караулов «Русский язык и языковая личность»; Е.С. Яковлевой «О некоторых моделях пространства в русской языковой картине мира»; Л.Г. Пановой ««Мир», «Пространство», «Время» в поэзии Осипа Мандельштама» и др.

В системе современной научной парадигмы существует ряд лингвистических концепций, предметом которых являются категории пространства и времени в самом широком понимании. Наиболее актуальными сегодня являются концепции, за которыми в научном обиходе утвердились термины: «хронотоп Бахтина» [2], «семиосфера Лотмана» [3], «концептосфера Лихачева» [4], «континуум Гальперина» [5]. Отметим, что обозначенные лингвистические концепции по отношению к художественному тексту раскрывают разные стороны работы когнитивных механизмов, связанных с восприятием, пониманием и интерпретацией текста.

Так, введенное М.М. Бахтиным понятие хронотопа способствовало развитию гуманитарных исследований в направлении, синтезирующем понятия пространства и времени. Позднее пространство как самостоятельная категория вновь заняло место в трудах ученых, плодотворно разрабатываясь как в отечественной, так и зарубежной науке. Это видно, в частности, в работах и Тартуской (Ю.М. Лотман и др.), и Московской (В.Н. Топоров, Т.В. Цивьян, Т.М. Николаева и др.) семиотических школ, представители которых соединили изучение структуры текста с изучением структуры пространства.

В своих исследованиях В.Н. Топоров акцентирует внимание на разграничении бытового, научного (ньютоновского) и мифопоэтического

role of many diasporas, which have their own non-governmental organizations involved in the preservation of the language and culture of their own people in other ethnic environment.

The modern period of legal ethno-linguistic policy of the Republic of Kazakhstan is determined by the fact that the state creates conditions for preservation and equal, the original development of the languages of the peoples living in the country.

Kostanay is not only multiethnic but also multilingual.

Not giving members of ethnic groups the possibility to realize their natural right to know the native language and culture, it can lead, in our view, to the hidden ethnic conflicts that may eventually lead to open one.

In general, the situation in the sphere of national relations in the Kostanay region is characterized as stable, having positive trends. In a survey of the situation in the sphere of national relations in Kostanay region in 2013-2014 assessed as calm 97.3% of respondents.

Stability of the situation is expressed by:

1. In the absence of ethnic conflicts;
2. The creation of favorable conditions for national and cultural self-realization ethnicities and international education;
3. in the interaction system of executive authorities with national-cultural associations.

The need to anticipate the possible cultural and linguistic conflicts in time to make adjustments in the implementation of the ethno-linguistic policy pursued by state and local authorities, requires the development and practical application of tools that meet the requirements to manage ethno-linguistic processes having properties timeliness, coverage of social life.

Undoubtedly, the language can hardly develop and function in all spheres of human activity, if it uses only some limited part of the permanent native speakers of a particular region. For today, the problem of the proliferation of bilingualism with the second component – the national language, is the most difficult. In some areas of Kostanay region Russian make up the majority of the population and make the majority learn the language of the minority is problematic. The solution for this problem depends on the language of education and culture.

Analysis of the survey shows that residents of Kostanay region attach less importance to ethnicity choosing the circle of contacts. Over 90% of respondents believe that the main thing is personal qualities of the person. Thus, we can conclude that the origin of man for the people of Kostanay region in any case is not the determining factor choosing a partner for dialogue. To the question «Do you think that the rights violated in your city / village representatives of any nationality?» more than 95% of respondents gave a negative answer. According to respondents, the main component of a conflict-free coexistence of peoples is the equality of all ethnic communities in all spheres of life.

Задачею гуманітарного пізнання окремого визначеного тексту є побудова його моделі. Найбільш важким є побудова моделей таких текстів, що віддалені від нас за часом. Модель становить теоретичну реконструкцію тексту з метою найбільш точного відтворення змісту тексту, вкладеного в нього автором (об'єктивно-істинна інтерпретація), та придання йому додаткового (нового) змісту, що є необхідним моментом «співтворчості» автора та інтерпретатора. Роль інтерпретатора полягає в подоланні часової дистанції між текстом оригіналом та сучасністю.

В кожному конкретному випадку система принципів інтерпретації тексту (побудови моделі) може бути різною. Для побудови загальної методології гуманітарного пізнання можна сформулювати систему загальних принципів, які використовуються в кожній окремій системі принципів, що призначена для аналізу конкретного тексту [5, с. 133]. Виділення системи таких принципів є досить складним завданням, що відноситься до проблематики методології науки і потребує подальшого вивчення.

Література

1. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – Мн. : Изд. Р.М. Скакун, 1998. – 896 с.
2. Данильян О.Г. Філософія : підручник / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – Х. : Право, 2012. – 312 с.
3. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 696с.
4. Фогелер Я.Г. История возникновения и этапы эволюции философской герменевтики / Я.Г. Фогелер // Герменевтика: история и современность: (критич. очерки). – М. : «Мысль», 1985. – С. 11-38
5. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В.Г. Кузнецов. – М. : МГУ, 1991. – 191с.
6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : «Искусство», 1979. – 444с.

Toshomanova D.O.,

*the senior lecturer in the theory of languages and literature department
KGU named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan*

THE PROBABILITY OF ETHNO-LINGUISTIC CONFLICTS IN KOSTANAI REGION AND WAYS TO PREVENT THEM

The situation in the sphere of international relations today is very dynamic and largely unpredictable. Variegated ethnic picture of Kostanay region creates opportunities for both gaining and to reducing ethnic conflict. It should be noted the increasing

понимания пространства. Работы ученого явились своего рода стимулом для изучения пространства как текста (или «текста пространства»). Также в сферу научных интересов В.Н. Топорова входило и исследование связи природного и культурного начал, их «макроконтекст», в котором встреча «духовно-физических» и «великих» текстов культуры порождает духовные ситуации «высокого напряжения». В это же время представителями Московской семиотической школы разрабатываются категория границы как особой пространственной категории в народной культуре и связанные с ней концепты «свой» – «чужой», «центр» – «периферия», «дом», мотивы дороги, пути, нарушения запрета и пр.

Д.С. Лихачев в своих исследованиях и научных трудах предлагает продуктивное понятие «концептосфера», понимаемое как совокупность суштков понятий, концептов (ментальных сущностей), образов и мотивов, из которых как «мозаичное полотно» складывается художественный мир писателя, в котором, несомненно, пространство и время, хотя бы как семантические примитивы [4, 53], занимают ведущее положение.

В лингвистике текста в этом плане особенно значима концепция «континуума», понимаемого как единство пространственного и временного планов, «нерасчлененный поток движения во времени и пространстве» [5, 87]. Ученый отмечает, что континуум как категорию художественного текста можно представить в виде определенной последовательности фактов, событий, развертывающихся во времени и пространстве, при этом отмечая, что «развертывание событий протекает не одинаково в разных типах текстов». В этом смысле, на наш взгляд, особенно значимо следующее замечание: «Создавая воображаемый мир, в котором действуют вымышленные лица и в большинстве случаев в условном пространстве, автор волен сжимать, расширять, обрывать и вновь продолжать время действия и пространство в угоду заранее ограниченной содержательно-фактуальной информации» [5, 87].

В соответствии с вышеизложенными аспектами научно-концептуального филологического знания пространство и время могут рассматриваться в качестве методологических категорий, позволяющих дать оптимальную интерпретацию художественного текста. Категории пространство и время моделируются, при этом модели отражают прототипические представления, которые закреплены в языке. По отношению к тексту данные модели функционируют в качестве метамоделей.

Существенный вклад в разработку обозначенного вопроса внесли конференции «Логический анализ языка» под руководством Н.Д. Арутюновой (Институт языкознания РАН, Москва), «Пространство в культуре. Культура в пространстве» (июнь 2002, Москва), «Круглый стол» «Пространство как код культурных эпох» под руководством И.И. Свириды (2001, Москва) и последующие публикации материалов этих конференций, среди которых особенно значимыми, на наш взгляд, явились «Логический анализ языка: язык и время» (1997) и «Логический анализ языка. Языки пространств» (2000).

Несомненно, немаловажную роль играют и отдельные статьи в периодических изданиях, ставящие целью освещение самых разнообразных аспектов обозначенной проблемы: Н.Д. Арутюнова [7], Ю.Д. Апресян [8], В.Г. Гак [9].

В наши дни завершается процесс «кодификации» художественных пространств и времени как текстовых категорий, о чем свидетельствует отражение их в разного рода словарях и справочниках.

Таким образом, анализ взаимодействия мира и человека в художественном тексте привел к осмыслению пространства и времени в качестве универсальных текстовых (языковых) категорий.

В системе современного гуманитарного знания понятие пространство приобрело статус текстовой категории сравнительно позже, чем время (Н.Д. Арутюнова, Т.М. Матвеева, В.А. Маслова, А.Ф. Папина, Л.Г. Панова, Ю.Д. Тильман, Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин, Н.С. Болотнова, Д.А. Щукина и др.). Некоторые ученые отмечают, что термин пространство в последние годы стал не только употребительным, а даже и «модным». В результате чего, по мнению И.И. Свириды, привычное сочетание «в контексте культуры» чаще заменяется «в культурном пространстве», «в пространстве культуры». Отметим, популярность пространства возросла также и в других сферах современной общественной жизни, поэтому сегодня можно обнаружить разного рода пространства – «политическое», «геополитическое», «вузовское», «социокультурное», «этнолингвистическое», «пространство Лермонтова», «пространство Мандельштама» и др.

В современной науке отмечается усложнение концепции пространства. Интерпретируют пространство в текстах культуры при помощи различных тропов, метафоризации и других пространственных трансформаций, что позволяет выявить, в какой мере через пространственный код, пространственные образы и понятия раскрывается картина мира, присущая той или иной национальной культуре (так называемая наивная картина мира), а также индивидуальному сознанию ее носителей (авторская картина мира), как формируется символично-образный, сюжетный, композиционный строй художественного творчества. Предметом пристального внимания филологов также являются типы пространственно-временных отношений (М.Ю. Лотман, И.Р. Гальперин, Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев, А.Ф. Папина, Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин и др.), формирование его национальных параметров в процессе идентификации и самоидентификации отдельных культур (Д.С. Лихачев, В.Н. Топоров, А.Вежицкая, Ю.С. Степанов, Е.С. Яковлева, И.И. Свирида, В.П. Руднев, С.М. Белякова, М.Н. Закамуллина, В.И. Бессуднова, Н.К. Фролов и др.), его ключевая роль в процессе реконструкции авторского концептуально-смыслового плана и при организации текстовой структуры в целом (Ю.М. Лотман, Н.Д. Арутюнова, И.М. Кобозева, Л.Г. Панова, Ю.Д. Тильман, Д.А. Щукина, Т.Е. Яцуга и др.).

В связи с большим и разнообразным объемом информации относительно обозначенной проблемы в системе научного знания существуют попытки систематизации и приведения к общему знаменателю, классификации (с учетом

Об'єктом гуманітарного знання є не природна сутність речі, а її сенс. Це зумовлює його мобільний, гнучкий статус і подвійну сутність. Сутність об'єкта гуманітарного знання складається, з одного боку, з розуміння якогось знаку, а з іншого – його дешифровки, тобто з його конструктивного розуміння-тлумачення. Таким чином, об'єкт гуманітарного знання утворює не простір емпірично-фактуальних даностей, а простір людських значень, цінностей, смислів, які виникають під час засвоєння й освоєння культури [4, с. 268].

Зазвичай специфіку гуманітарного пізнання вбачають у використанні герменевтичних прийомів дослідження. У гуманітарному пізнанні широко використовуються герменевтичні прийоми дослідження, у природничонауковому пізнанні вони знаходять менш широке використання, але глибокого поділу між розуміючими та пояснюючими методами не існує. Пояснення так, як і розуміння, можуть використовуватися скрізь. Можна казати тільки про перевагу герменевтичних методів у гуманітарному пізнанні.

Природники також не можуть обходитися без історичних та взагалі гуманітарних висловлювань та методів. Таке положення стає найбільш виразним в тих дослідженнях, які не є строго експериментальними. Наприклад, закономірності, що лежать в основі астрономії, є закономірностями фізики. Разом з тим в астрономії використовуються висловлювання про певні події в певному місці і в певний час. Наприклад, висловлювання про сонячне затемнення, яке спостерігалося в певний час у певному місці земної поверхні. Реальне спостереження, завдяки якому складаються повідомлення, також є історичною подією. Кожна природнича наука має свою історію, від якої ніколи не може позбутися. А так як природознавство не може стати тільки сумою задач, що забезпечують пізнання (порожнім вченням), а є, по сутності, дослідженням, то воно не може позбутися своєї історії. Таким чином, у природознавстві присутня гуманітарна складова [5, с. 131].

Також існують інші властивості за допомогою яких можна встановити взаємозв'язок між різними формами пізнання. Невід'ємна властивість гуманітарного пізнання – його діалогічність, яка вперше була виявлена Ф. Шлейермахером, а введена у методологію гуманітарних наук – М.М. Бахтінім. Можливість гуманітарного пізнання закладена в тому, що людина (його дії, внутрішній світ, творчість), будучи об'єктом дослідження, постають перед особистістю, що пізнає, по-перше, як сукупність текстів, які створюють об'єктивну сторону пізнання. За М.М. Бахтінім текст є первинною даністю (реальністю) й вихідною точкою всякої гуманітарної дисципліни. Сукупність різнорідних знань та методів, що називаються філологією, лінгвістикою, літературознавством, наукознавством [6, с. 292]. По-друге, суб'єктивна сторона пізнання, від якої неможливо абстрагуватися, визначає діалогічну природу гуманітарного пізнання. Дослідження стає запитуванням та бесідою, діалогом. Природу ми не питаємо, і вона нам не відповідає. Ми ставимо питання собі та певним чином організуємо спостереження або експеримент, щоб отримати відповідь. Вивчаючи людину, ми скрізь шукаємо та знаходимо знаки і намагаємося зрозуміти їх значення [6, с. 292].

Грищенко Я.С.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ДО ПИТАННЯ СПЕЦИФІКИ ГУМАНІТАРНОГО ПІЗНАННЯ

Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, що вивчає природу пізнання, закономірності пізнавальної діяльності людини, її пізнавальні можливості та здібності; передумови, засоби та форми пізнання, а також відношення знання до дійсності, закони його функціонування та умови й критерії його істинності й достовірності [1, с. 174, 847–848].

Ключовим питанням у теорії пізнання є питання про відношення знання про світ до власне світу, тобто про те, чи спроможна наша свідомість давати адекватне відображення дійсності. [2, с. 186].

Традиційно знання поділяється на гуманітарне, природниче та технічне. Метою нашої роботи є вивчення гуманітарного знання як протиставлення природничому, визначення прийомів інтерпретації текстів.

Відповідно до логічного словника гуманітарне – це суспільне, те, що має відношення до людини та її практичної і наукової діяльності, до його знання; на відміну від природничого [3, с. 125].

Сфера гуманітарного – людська діяльність, в якій розрізняють об'єктивний і суб'єктивний компоненти. Об'єктивне – соціально-історичні закони, які діють у суспільстві та визначають поведінку людей. Суб'єктивне – індивідуальні інтереси, наміри людини, яка прагне досягти своїх цілей, їх розподіл має продуктивне значення для пізнання, хоча на практиці соціальні закони (об'єктивне) та механізм їх реалізації в індивідуальній, «егоїстичній» активності людей (суб'єктивне) нероздільні.

Предмет гуманітарного знання – широкий спектр феноменів, виражених поняттям «світ людини», в яке входить усе актуально та потенційно вистраждане, пережите, індивідуально значиме. Це – наміри, значення, цінності, смисли, відношення; це – сучасне, минуле, можливе майбутнє, дане в пам'яті, емоціях, душевних пориваннях; у більш широкому значенні – це цілісний простір суб'єктивної реальності.

Гуманітарне знання є знанням про чисто екзистенціальні цінності; пріоритетні проблеми людини та людства – духовні проблеми, які підпорядковуються таким аксіологічним началам, як істина, добро, краса. Предмет гуманітарного знання створює річ, яка не рівна сама собі, оскільки наділена загальнолюдським смислом: знаходячись у контексті не природного, а людського буття, вона стає втіленням поза- і надприродних значень, стає знаком, символом того, що належить до людського самовиявлення.

различных факторов, признаков и принципов) пространственных и временных отношений. Так, например, выделяют следующие типы (модели) литературно-художественных моделей пространства:

1) относительное (динамическое), абсолютное (статическое), бытийное квазипространство; пространство инобытия [Яковлева 1994];

2) психологическое, географическое, точечное, фантастическое, космическое, социальное [Бабенко, Казарин 2006];

3) реальное (географическое) и ирреальное (инфернальное, астральное, волшебное, мифологическое, фантастическое, фантазмагорическое, сказочное, пространство Зазеркалья) [Папина 2002];

4) открытое и замкнутое, расширяющееся и сужающееся, конкретное и абстрактное, реально видимое и воображаемое [Николина 2003];

5) конкретное, трансформированное, абстрактное, обобщенное [Чернухина 1987];

6) физическое, ментальное и когнитивное [Щукина 2004] и др.

и литературно-художественных моделей времени:

1) циклическое, линейное; бытовое (повседневное), исключительное (надбытовое), рациональное (аналитическое) [Яковлева 1994];

2) календарное, событийное и перцептивное [Золотова 1998];

3) реальное (однаправленное, непрерывное, равномерное, необратимое; эмпирическое, историческое, календарное) и перцептуальное (ускоренное или замедленное, неоднаправленное, дискретное и т.д.) [Матвеева 2003];

4) абсолютное и относительное [Виноградов 1972; Логический анализ языка 1997];

5) физическое (исходное, природное: объективное, элементарное, эмпирическое, необратимое, циклическое); метафизическое (философское, обобщенное: категориальное, относительное, рациональное, «квантарное», абстрактное (нереференциальное), условное); субъективное, бытовое (житейское, утилитарное, индивидуальное); духовное (абсолютное, трансцендентное, космопланетарное, сакральное) [Рябцева 1997];

6) циклическое, линейное и разом данное [Степанов 2001; Бабенко, Казарин 2006];

7) реальное (объективное, циклическое, субъективное) и ирреальное (инфернальное, астральное, волшебное, мифологическое, фантастическое, фантазмагорическое, сказочное, время Зазеркалья) [Папина 2002];

8) сюжетное и фабульное, авторское и субъективное время персонажей; бытовое и историческое, личное и социальное [Николина 2003];

9) конкретное, абстрактное, обобщенное, поэтически трансформированное [Чернухина 1987];

10) внешнее, внутреннее, субъективное [Краснухин 1997] и др.;

пространства и времени одновременно:

11) относительные, эмпирические и умопостигаемые, или абсолютные [Панова 2003];

12) субъективное (диктумное; концептуальное) и объективное (модусное; художественное) [Матвеева 2003] и др.

В научной литературе, посвященной вопросам пространства и времени как концептуальных структур в культуре и искусстве, существует также система устойчивых признаков и свойств данных категорий. Так, пространство имеет набор существенных характеристик, таких, как:

1) антропоцентричность, отчуждаемость от человека, круговая форма организации, предметность, непрерывность и протяженность (близкое – далекое), ограниченность (закрытое – открытое), направленность (горизонтальное – вертикальное), трехмерность (верх – низ, спереди – сзади, слева – справа), включенность пространства во временное движение [Бабенко, Казарин 2006];

2) протяженность, прерывность и непрерывность, трехмерность; форма, местоположение, расстояние, границы между различными системами [Николина 2003].

Художественное время также обусловлено рядом характерных признаков:

1) одномерность, непрерывность, необратимость, упорядоченность с одной стороны (для реального времени);

2) многомерность, прерывность, обратимость, дискретность (для художественного времени) [Николина 2003].

Отметим, что при всем многообразии предлагаемых и уже сложившихся в науке моделей пространства и времени наиболее устоявшимися и признанными считаются открытые и замкнутые, реальные (географические) и ирреальные (воображаемые, ментальные и т.п.) пространственные модели, циклическая и линейная временные модели. Такие модели пространства и времени отражают два восприятия жизни, обусловленные космологическим (философским) и историческим типами сознания, а также двумя образами, двумя символами мировой культуры в целом: окружностью и прямой, кругом и путем. Так, категории пространства и времени в обозначенных моделях предстают как концептуальные и языковые, шире, по замечанию Л.Н. Михеевой, – как лингвокультурологические, т.е. языковыми средствами выражающие представления о пространстве и времени, сформировавшиеся в сознании человека и в культуре. Значимой представляется мысль о том, что в реальности абсолютное различие пространственных и временных моделей, как «типов сознания, не представляется возможным, поэтому условны как само деление, так и характеристики той и другой модели» [Михеева 2006: 34].

Все это многообразие пространственных и временных типов, моделей, интерпретаций, набор качественных характеристик свидетельствует о сложности структуры, многогранности и универсальности названных категорий в разных областях научного знания и, наконец, о неподдельном интересе к их феномену, сущности проблемы современных исследователей.

Литература

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт. М., 1988.

praising the picturesque view of London's green park, depicting its geographical position. «*The Lungs of London*» is a tourist attraction of the English capital, group of green parks situated in the center of London which stretches to 300 hectares. The park plays an important role in regulating the state of atmosphere and air condition for citizens, therefore the English people called Hyde Park as «*The lungs of London*». We can notice the function of respiratory apparatus lung that always must be provided with fresh air in this somatic phraseological unit «*The Lungs of London*». It is connected with Kazakh aphorism «*taza aua – zhanga daua*» (fresh air – fresh thought).

Somatism «*okpe/lung*» characterizes the national unique peculiarities of every nation, and is considered to be an informative resource of telling about that nation's culture, geographical position.

The peculiarities of every nation's world view could be seen through a language. The surrounding world of people, their ways of life, moral ideas are connected with each other, and according to cultural living principles they can show the nation's mentality. The nation's cultural way of life is noticed in the stock of phraseological units. Here mentality and nature of a nation are performed wholly.

Phraseological units are considered to be a mirror that reflects the linguistic view of the world. It gives the opportunity to reveal the nature of national culture in human civilization. To sum up, therefore somatic phraseological units provide a part of the linguistic view of the world.

References

1. Suleimenova E.D. The concept of meaning in modern linguistics. – Almaty, School, 1989. – 152 p.
2. The defining dictionary of the Kazakh language. Almaty: Science, 1986. – V. I-X
3. Seidimbek A. Kazakh world. Ethnocultural discourse. Almaty: Sanat, 1997. – 464 p.
4. Kenzheakhmetuly S. Seven treasures: collection. Almaty: Mother tongue, 2000. – 135 p.
5. Cowie A.P., Mackin R., McCaig I.R. Oxford dictionary of Idioms. Oxford University Press. 2002. – 685 p.

1. There are traces of national culture in the most of phraseological units;
2. The cultural informative resources that reflect the world view are kept well in the inner form of phraseological units;
3. The main thing that shows the national and cultural peculiarity of somatic set phrases of two nations is their national and cultural connotation.

Phraseology is a linguistic view of the world. There are national and cultural informative resources in the inner form of phraseological units. It is better to search for the semantics of such phraseological units in national peculiarities and world views.

If we give examples as confirmation of above mentioned ideas, first of all, let's analyze the somatic phraseological units with key word «*okpe/lung*» in Kazakh and English. The definition of the somatism «*Okpe*» in a defining dictionary of the Kazakh language is given in the following way: «*Okpe* – 1) one of the two organs that fill with air when people and animals breathe. 2) *figurative meaning* a serious infectious disease affecting lungs caused by cold and germs. 3) take offence, disappointment» [2, 525].

The somatism «*lung*» generally reflects the nomadic culture of a nation in the Kazakh language. In ancient times there were *kazans* (a large cooking pot, cauldron) called *taikazan* and *narkazan* in Kazakh villages. *Kazan* is well-known from the early Scythian, Saka, and Hun Epoch and it is considered to be one of the seven treasures used for cooking and religious purposes. *Taikazan* is a symbol of unity and prosperity of nomads in the Mausoleum of Khoja Akhmed Yassawi in Turkestan, the capital of Kazakh khanate in the Middle Ages.

Nauryz is one of the ancient holidays when dish known as *nauryz-kozhe* which consists of seven ingredients cooked in every house, is poured into village's *taikazan*, and this drink prepared with 30-50 mixture of dishes is called «*nauryz kozhe*» «*great kozhe*». This culinary process is managed by a highly respected woman in a village, *baibishe*. Before *kazan* is given back to its owner they wash it up and put ready dish (*boursak*, dessert, meat) into the bottom of a *kazan*. If that ritual was not followed accordingly they believed that *kazan* would be offended, *kazan* would become furious. Among Kazakh people phraseological units like «*okpesi kara kazandai*», «*okpesi kazandai*» are used when two people are in a quarrel. The phraseological unit «*kara kazan, sary bala kamy ushin*» means people, community. If we are separated from *kazan*, national heritage inherited from generation to generation, we will lose our wealth and welfare. *Kazan* like a *shanyrak* is a symbol of unity, if *kazan* is full of dish, a nation is strong as well.

The spiritual life and cultural experience of a nation form the linguistic view of the world. «The world view» is a general reflection of the world, its reflection in a language is «the linguistic view of the world. A language plays a great role in forming the world view. It comes out from the depth of human nature. There are language units in forming the world view that give various information about the world view, customs and traditions, religion, history and nature of a nation. The role of phraseological units, somatisms is specific among them. Somatism *lung* in English gives impetus to the formation of somatic phraseological unit «*The Lungs of London*» that come from

2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. М., 1975.
3. Лотман Ю.М. Семиотика пространства // Лотман Ю.М. Избранные статьи. I. Таллин, 1992.
4. Логический анализ языка. Культурные концепты. М., 1991.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
6. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М., 2001.
7. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт. М., 1988.
8. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). М., 1974.
9. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова (психолингвистические исследования). М., 1971.

К. п. н. Вершинина Н. В.

ФГБОУ ВПО «Мордовский государственный педагогический институт имени М. Е. Евсевьева», Россия

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ ЛОГИЧЕСКИХ УМЕНИЙ У ДЕТЕЙ НА ЭТАПЕ ПОДГОТОВКИ К ШКОЛЕ

Современная система образования предъявляет высокие требования к речевому развитию детей, воспитанию осознанного отношения к языку как национально-культурной ценности, овладению его литературными нормами. Для подготовки дошкольников к предстоящему школьному обучению необходимо формирование у них связной речи. От уровня овладения речевыми умениями зависит успешность обучения: обладая хорошо развитой связной речью, учащийся, может давать развернутые ответы, последовательно и полно, аргументировано и логично строить собственные суждения, воспроизводить содержание текстов из учебников, произведений художественной литературы и устного народного творчества, писать изложения и сочинения.

Под связной речью принято понимать «смысловое развернутое высказывание (ряд логически сочетающихся предложений), обеспечивающее общение и взаимопонимание» [1, с. 253]. Связность, считал С. Л. Рубинштейн, это «адекватность речевого оформления мысли говорящего или пишущего с точки зрения ее понятности для слушателя или читателя» [3, с. С.468]. Следовательно, основной характеристикой связной речи является ее понятность для собеседника.

Связная речь – это такая речь, которая отражает все существенные стороны своего предметного содержания. Речь может быть несвязной по двум причинам:

либо потому, что эти связи не осознаны и не представлены в мысли говорящего, либо эти связи не выявлены надлежащим образом в его речи. Необходимое требование, предъявляемое к любому тексту, речевому высказыванию, – это логичность. Отсюда следует: формированию логических операций должно уделяться большое внимание в процессе образования дошкольников.

На этапе подготовки к школе детям усиленно овладение такими логическими действиями, как: анализ объектов с целью выделения признаков (существенных, несущественных); синтез как составление целого из частей, в том числе с самостоятельным достраиванием, восполнением недостающих компонентов; выбор оснований и критериев для сравнения, сериации, классификации объектов; подведение под понятия, выведение следствий; установление элементарных причинно-следственных связей; построение простейшей логической цепочки рассуждений и доказательств; элементарное моделирование.

Для формирования таких действий, как анализ можно дать задание на определение логических связей между предметами, например: найди подходящее слово, обоснуй свой выбор: 1. Ель – дерево. Одуванчик – ... (луг, лето, цветок). 2. Медведь – шерсть. Рыба – ... (речка, щука, чешуя). 3. Овца – ягненок. Лошадь – ... (скакать, жеребенок, гнедая). 4. Шкаф – мебель. Трамвай – ... (автобус, машина, транспорт). 5. Птица – гнездо. Собака – (нора, конура, берлога) [2, с. 72-75]. Отметим тот факт, что детям обязательно следует показывать картинки с изображением названных предметов.

Развитие такой мыслительной операции, как сравнение можно начать с нахождения общего и различного в предметах понятиях. Например, что общего у розы и ромашки? А чем они отличаются? Далее по аналогии: кукла и машинка? Бабочка и пчела? Осень и весна? Собака и кошка? Можно использовать задание «Дополни предложения», где дети дополняют предложение, начатое педагогом, нужным по смыслу словом, обозначающим признак предмета: «Кубик жесткий, твердый, а мячик...», «Мячик круглый, а кубик...» и т. д.). Дошкольникам можно предложить составление предложений по вопросам: «Какой формы арбуз и дыня?» «Каковы на вкус лук и клубника?», «Какого цвета апельсин и огурец?» и т. д. Для формирования первоначальных навыков сравнительной характеристики следует использовать прием параллельного описания (по частям) двух предметов – педагогом и ребенком (описание арбуза и дыни и т. д.)

Для выделения и обозначения контрастных признаков двух предметов, связанных с их пространственными характеристиками используются такие задания: слон – большой, а мышь – маленькая; береза – высокая, а шиповник – низкий; река – широкая, а ручей – узкий).

Простейшие умозаключения дети смогут сделать на основе таких вопросов, как: «Сорока больше воробья, значит воробей ...», «Река глубже ручья, значит ручей...».

Литература:

1. Габбасова С. Х. Интерпретация и анализ – разграничение подходов / С. Х. Габбасова. – Режим доступа : www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Philosophia/67033.doc.htm.

2. Durrell L. The Alexandria Quartet [Electronic Resource] / L. Durrell // Мультязыковой проект Ильи Франка. – 1470 p. – Access Mode : http://www.books-booksbooks.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=771:-20-&catid=1:english&Itemid=3.

Utengaliyeva N.A., Rskeldiyeva D.B., Aliakbarova A.T.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS ARE UNITS THAT FORM LINGUISTIC VIEW OF THE WORLD

The phraseological resource of any language denotes the unique cultural peculiarity, national psychology, entity of those people and the unshadowed portrait of their mentality. Every nation represents its concept of the universe and the world in its own language by means of different language factors, linguistic view of the world is mainly similar to logical reflection of the world in human perception.

The linguistic view of the world shows the entity and truth that form through the cultural mode of the world. A language is a part of culture as well as culture is a part of a language. Thus, the national view of the world is one of the issues related to a language.

Professor E.D. Suleimenova says: «The linguistic view of the world is considered to be an issue of different world views. Nowadays there are two concepts of the linguistic view of the world. The first one is not related to the exact languages and the difference between them, whereas the second one is connected to the linguistic view of the world that directs to the difference between languages like the system of lexical naming units formed with the participation of languages of exact nations [1, 136].

If we consider the linguistic view of the world as a reflection of national and cultural experience gained at all times and the whole of world views in a language that is spoken by a definite nation, somatic phraseological units in Kazakh and English as a part of language asset are considered to be language units that form the unique linguistic view of a nation.

Somatic phraseological units are not only language patterns of human perception of the world and not only a linguistic view of concepts based on the perception that contains logical and cognitive information, but also serve as a somatic code of a culture.

The following viewpoints may be shown considering phraseological units:

They were down on the slip waiting for me. Balthazar waved his stick cheerfully. He was dressed in white trousers and sandals and a coloured shirt, and sported an ancient yellowing Panama hat.

«The first day of summer», I called cheerfully.

«You're wrong», he croaked. «Look at that haze. It's altogether too hot. I've betted Clea a thousand piastres we have a thunder-storm by this afternoon.»

«He's always got something gloomy to say», smiled Clea.

«I know my Alexandria», said Balthazar [2, с. 1406].

Бальтазар та Дарлі розмовляють про погоду – типову тему англійців. Дарлі захоплюється першим літнім днем. Бальтазар не погоджується з таким позитивним настроєм товариша. Він стверджує, що незабаром почнеться буря. Метою мовця виступає прагнення зіпсувати настрої співбесідника, тут проявляється натура і психічний стан Бальтазара: частковий песимізм, реалістичність і прозорливість у всьому. Діалог характеризується некооперативною стратегією (заперечення думки співрозмовника) і стратегією емоційного впливу.

Narouz was in a doze. They sat for a while talking in whispers. «Then he must really die?» asked Nessim sadly, «without his mother?» It seemed to him an added burden of guilt that it was through his agency that Leila had been forced to leave. «Alone like this.» Balthazar made a grimace of impatience. «It is amazing he's alive at all still», he said.

«And there is absolutely nothing...» Slowly and gravely Balthazar shook that dark intelligent head. Nessim stood up and said: «Then I should tell them that there is no hope of recovery. They will want to prepare for his death.»

«Do as you wish.»

«I must send for Tobias the priest. He must have the last sacraments – the Holy Eucharist. The servants will know the truth from him.»

«Act as seems good to you», said Balthazar dryly, and the tall figure of his friend slipped down the staircase into the courtyard to give instructions [2, с. 1076].

Коли трапилося нещастя в сім'ї Нессіма (його брат Наруз помирав), Бальтазар проявив не тільки байдужість, а й нетерплячість. Комунікативна мета – показати непричетність до ситуації, перекласти відповідальність на іншого співрозмовника. Ціль байдужої реакції Бальтазара – небажання брати участь у ситуації, уникання відповідальності за можливі наслідки. Причиною нейтральності Бальтазара є стосунки співрозмовників, його світосприйняття і переконання. Інтонація реакції – нейтральна, суха (*said Balthazar dryly*). В діалозі використовуються фрази нейтрального змісту (*Do as you wish; Act as seems good to you*). Стратегія ведення комунікації – некооперативна.

Процедура пошуку СМ включає відбір комунікативної ситуації, визначення стратегій і тактик, цілей, намірів, мотивів, психічного стану мовця, стосунків співрозмовників, мовленнєвих засобів тощо.

Большое значение для развития логических действий имеет умение проводить сериацию – мысленное установление связи между предметами и расположение их в определенной последовательности, а также систематизацию – выявление закономерности в создании определенной системы, определение места или явления в этой системе. Например, взрослый дает ребенку карточки и предлагает после внимательного просмотра разложить их по порядку так, чтобы получился какой-нибудь рассказ. Для этого надо понять, что было сначала, что потом и чем могло закончиться. Следует обратить внимание ребенка на детали рисунка, поскольку именно они подсказывают правильное решение. В конце упражнения обязательно следует уточнить, кажется ли ребенку сюжет смешным, странным, интересным и почему.

Для формирования умений выводить элементарные следствия, устанавливать причинно-следственные связи; строить простейшие логические цепочки рассуждений и доказательств можно использовать картинки «Что перепутал художник?», «Что не так со зверями?»

В процессе самостоятельного создания высказывания (элементарное моделирование) целесообразно предложить составление рассказа описательного характера. Например, для описания предмета быта предлагается алгоритм-напоминание. Воспитатель предлагает ребенку ряд предметов для описания: подушка, стул, телевизор. Затем показывает карточки с изображением геометрических фигур: круга, овала, треугольника, квадрата, прямоугольника. Ребенок выбирает, каков его предмет по форме. Карточки с изображением цвета подсказывают, каков выбранный предмет по цвету (изображение пятен основных цветов). Далее по аналогии – твердый – мягкий, большой – маленький, для чего используется и т. д.

Являясь самостоятельным видом речемыслительной деятельности, связанная речь выполняет важнейшую роль в процессе воспитания и обучения детей, т. к. она выступает как средство получения знаний и средство контроля над этими знаниями. Она занимает важное место в общении ребенка со сверстниками и взрослыми, отражает логику мышления ребенка, его умение осмысливать воспринимаемую информацию и правильно выражать ее.

Речь является показателем того, насколько ребенок владеет лексикой родного языка, отражает уровень его эстетического и эмоционального развития. Спонтанное развитие умений и навыков связной речи не достигает того уровня, который необходим для полноценного обучения ребенка в школе. Этим умениям и навыкам нужно обучать специально уже на этапе подготовки к школе, и важная роль, по нашему мнению, отводится формированию логических умений.

Литература:

1. Алексеева, М. М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников : учеб. пособие / М. М. Алексеева, Б. И. Яшина. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 400 с.

2. Вершинина, Н. В. Формирование познавательных универсальных учебных действий на уроках русского языка в начальной школе // Научные исследования: педагогика, экономика, социология, право: материалы I Всероссийской заочной научно-практической конференции / Н. В. Вершинина. – Челябинск : Институт права, экономики и управления (филиал) ФГБОУ ВПО «Уральский государственный экономический университет» в г. Челябинске : «Фотохудожник», 2012. –С. 72-75. (146 с.)

3. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1989. – 720 с.

Доненқожаева Мира Өтегенқызы

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Қызылорда қаласы химия – биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Қазақстан Республикасы, Қызылорда қаласы, Сұлтан Бейбарыс көшесі 55

ӘДЕБИЕТ ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫ ҒЫЛЫМИ-ІЗДЕНІС ЖҰМЫСЫНА БАУЛИ ОТЫРЫП, ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ

Дарынды, жас талапты жастар – бүгінгі егеменді еліміздің жарқын болашағы. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Бізге керегі – шын дарындар. Нарық қол-аяғымызды қалай қыспасын, мемлекет өзінің талантты ұлдары мен қыздарын, дарабоз жүйріктерін қолдауға, қорғауға міндетті», -деп еліміздің болашағы жастарға үлкен мән берген. «Дарындылық тұжырымдамалары» атты психологтар дайындаған құжатта «Дарынды бала дегеніміз – айрықша жетістіктерімен ерекшеленетін және іс-әрекет барысында сондай жетістіктерге ұмтылатын бала» делінген. [1,15-6.]

Сонымен, дарынды деп психология ғылымында атап көрсетілгендей, адамның бір іске айрықша қабілеттілігі, өмірдің қандай да бір саласында өзін ерекше бір қырынан көрсетуін айтамыз. Бала бойындағы дарындылық, ғылымилық қабілетін ашу, жақсы танымдық қасиеттерін зерттеу, айқындау – заман талабы. Ал оқытудың түпкілікті нәтижесі – өз ойын дәлелдей алатын, жан – жақты білімді, білімін жүзеге асыра алатын, қалыптасқан өзіндік азаматтық көзқарасы бар іскер, ақылды, адамгершілігі мол тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру. Ол үшін белгілі бір жоба болуы шарт. Яғни, оқушының дарындылығын айқындау, шығармашылық дарындылығын зерттеу, анықтау, белгілі бір бағыт -бағдарлама бойынша жұмыс жүргізу қажет. Жеке тұлғаны (дарындыны) жалпы сынып оқушылары арасынан табу, іздеу, іс жүзінде оны сынып оқушыларының білім деңгейінен күрделірек әртүрлі тапсырмалар беру арқылы білім деңгейін, қабілетін бақылап, сынақтан өткізу керек.

суб'єктивним і підтримує зв'язок науки з природним сприйняттям художнього твору.

«Специфічні задачі інтерпретації витікають з її природи. Спочатку твір піддається інтерпретації для того, щоби правильно зрозуміти його суть і зміст, які в нього вкладені» [1]. Читач стежить за героями, їх поступками, поведінкою, стосунками, подіями тощо.

«На наступному етапі усвідомлення суті твору виникає сприйняття, при якому читач починає розуміти мотиви поступків персонажів, їх внутрішній світ» [1].

За допомогою контекстуально-інтерпретаційного аналізу діалогічного мовлення романів можна визначити: суб'єкт, мету, спрямованість мовленнєвого акту, психічний стан мовця, різницю в статусах адресанта і адресата, ставлення до мовленнєвого контексту, засоби вираження СМ, результат впливу висловлення, інтенціональність, умови проведення комунікації, успішність сприйняття, вік, стать, соціальне становище комунікантів, світобачення, інтонацію, можливі мовленнєві маніпуляції, стратегії і тактики (кооперативна (порада, обмін думками тощо)/ некооперативна (претензія, погроза тощо) стратегія, самопрезентація, статусна стратегія, емоційне настроювання тощо).

Окремі компоненти можуть не відігравати суттєвої ролі в дослідженні висловлення, яке містить СМ.

Отже, для вивчення когнітивно-комунікативної специфіки СМ ми використовуємо метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу, що дозволяє виявити аксіологічний (оцінний) складник висловлення, а також з'ясувати мотиви та цілі мовця. Проілюструємо це на прикладах.

«I shall never forget you.»

«Nor I. Write to me.»

«I shall always come back if you want.»

«Never doubt it. Get well, Melissa, you must get well. I'll wait for you. A new cycle will begin. It is all there inside me, intact. I feel it.»

The words that lovers use at such times are charged with distorting emotions. Only their silences have the cruel precision which aligns them to truth. We were silent, holding hands. She embraced me and signaled to the driver to set off [2, с. 295].

Головний герой роману «Александрійський квартал» прощається зі своєю подругою та коханкою Меліссою, яка тяжко хвора і іде на лікування. Різниця статусів у діалозі не відіграє значної ролі. Репліки Дарлі позначені дружнім тоном і підбадьорливими нотами. Мотивом задушевної бесіди слугує усвідомлення тяжкої хвороби дівчини, метою – підбадьорити та вселити надію в співрозмовника. Засобами впливу комунікантів один на одного виступають обіцянки, обіцянки-погодження, погодження (-I shall never forget you, -Nor I; -I shall always come back, -Never doubt it). Хід розмови відзначається тактикою підтримки, взаєморозумінням та погодженістю. У діалозі визначається кооперативна комунікативна стратегія (неконфліктне спілкування).

Мысалы ШКАФ сөзі КІТАП және КИІМ сөздерімен тіркесе отырып, КІТАП ШКАБЫ, КИІМ ШКАБЫ атауларын түзеді. ПРОСТЫНЯ, ГАРДИНА сөздері қазақша –ЛЫҚ жалғауының көмегімен сын есімдерді түзеді: ПРОСТЫНЯЛЫҚ, ГАРДИНАЛЫҚ

Міне осылайша, орыс тілі қазақтың тұрмыстық лексикасының баюының негізгі көздерінің бірі болып табылады. Қазан төңкерісінен кейін енген кірме сөздер семантикалық тұрғыдан игерілген, әйтсе де формальдық тұрғыдан игерілмеген күйінде қалып отыр.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Ахунзянов Э., Скорик П.Я., Терещенко Н.М., Феоктистов А.М., Петровская Л.А. Русский язык – один из основных источников обогащения языков народов СССР. М., Наука, 1969.

2. Абдулин И.А., Ахунзянов Г.Х., Ганиев Ф.А. Указ. соч., с. 87

3. Сарыбаев Ш.Ш. Развитие лексики казахского языка в Советскую эпоху. – В кн.: М.О. Ауезов. Сборник статей к его шестидесятилетию. Алма-Ата, 1959, с. 232

4. Сарыбаев Ш.Ш. Указ. соч., с. 233

5. Кенесбаев С.К. Развитие казахского литературного языка в Советское время. – В кн.: М.О. Ауезов. Сборник статей к его шестидесятилетию. Алма-Ата, 1959, с. 66

6. Виноградов В.В. Великий русский язык. М., 1945, с. 165-166

7. Виноградов В.В., Дешериев, Ю.Д., Решетов В.В., Серебринников Б.А. Основные итоги и задачи разработки вопросов письменности и развития литературных языков народов СССР. Алма-Ата, 1964, с. 24

8. Кенесбаев С.К. Прогрессивное влияние русского языка на казахский. – В кн.: Прогрессивное влияние русского языка на казахский. Алма-Ата, Наука, 1965, с. 14

9. Абдигалиева Б. Бытовая лексика казахского языка, М., 1984. 200 с.

Дрібнюк В. Т.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

МЕТОДИКА КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ СУБ'ЕКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу будується на досвіді, знання та інтуїції дослідника. «За допомогою інтерпретації відбувається суб'єктивне пізнання об'єктивного світу» [1]. Контекстуально-інтерпретаційний аналіз є

Өзімнің әдістемелік ізденісім ретінде «Қазақ тілі мен әдебиет сабақтарында оқушыларды ғылыми-зерттеу ізденістеріне баули отырып, дарынды оқушылармен жұмыс» тақырыбында зерттеу жұмысын жүргізудемін.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен оқушыларды ғылыми ізденіске баулу үшін:

1. Пәнді қазіргі қоғам талабы- білім берудің кіріктірілген бағдарламасына сай өмірмен байланыстыра оқыту;

2. Оқытудың белсенді әдіс-тәсілдері мен жаңа педагогикалық технологияларды тиімді пайдалану;

3. Шығармашылық жұмыстарды жүйелі әрі тұрақты түрде жүргізу;

4. Сыныптан тыс оқу, үйірме жұмыстарын шығармашылықпен жүргізу;

5. Оқушыларды түрлі пәндік-зияткерлік сайыстарға жиі қатыстыру;

6. Оқырмандар клубын, дебат клубын ұйымдастыру;

7. Пәндік олимпиадаларға, эссе байқауларына дайындау және қатыстыру;

8. Ғылыми конференцияға, ғылыми жобаға қатыстыру керек.

Назарбаев Зияткерлік мектептерінде Кіріктірілген білім беру бағдарламасы бойынша 11-сыныптың әдебиет пәнін оқытуда мына мақсаттар қамтылған:

-Қазақ әдебиетіндегі шығармаларды әлем әдебиетіндегі шығармалармен салыстырып, әр түрлі әлеуметтік орталарда өз пікірін логикалық тұрғыдан жүйелі айтады

-Хикаят, поэма, драма, романдардағы көтерілген мәселелерді түсініп, әлемдік деңгейдегі шығармалармен салыстырып, креативті ой айтады;

-Шығармадағы басқа ұлттың және жалпыадамзаттық құндылықтардың ерекшелігін зерттейді, өз халқының құндылықтарымен ұштастырып, түрлі ортада еркін қолданып айтады;

-Шығарманың құрылымын басқа авторлардың шығармаларымен салыстырады, оқиды; -Ақын-жазушының өзіндік қолтаңбасын, стилін анықтайды, оқиды;

-Мәтіннің түрлі интерпретацияда берілуін ажыратады, талдап, талқылап оқиды;-

-Шығарманың негізгі ойын кең көлемде пайдаланып, ғаламдық шығармаларымен байланыстырып, ойын дәлелдеп жазба жұмыстарын шығармашылықпен жазады;

-Көркем шығармадағы белгілі бір тақырыпта ғаламдық деңгейдегі дәйектерді жинақтап, креативті эссе жазады;

-Белгілі бір шығармадан тақырыпқа байланысты шығарманың маңыздылығын әлеуметтік-мәдени тақырыпқа сәйкес зерттеп, өмірдегі мәселелермен салыстырып креативті жоба жазады. [2, 14-6]

Әдебиет пәні бойынша білім сапасын арттырып, бала дарынын дамытуда оқушыларға үнемі үш бағытта тапсырма беріп отырамын. Олар Блум жүйесі бойынша:

Білу және түсіну: Көркем шығарманы түсініп оқу. Композициялық құрылысына талдау.

Анализ және интерпретация. Шығарма кейіпкерлеріне мінездеме беру, шығарма тіліне талдау, (теңеу, эпитет, метафора т.б.) анализ жасау.

Салыстыру және бағалау. Шығарманың сюжеттік құрылымын басқа авторлардың шығармаларымен салыстырады, ұқсастығы және айырмашылықтарын бағалайды, қарапайым зерттеу жұмысын жазады. Оқыған шығарма бойынша оқушының сыни көзқарасы және өз шығармашылығына талдау жасату.

Қай пәнді оқытсақ та, оқыту процесі оқыту әдістері арқылы жүзеге асады. Әр сабақты оқытуда белсенді әдіс-тәсілдерді де таңдап алып пайдаланамыз. Өз тәжірибемде Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген әдіскер- мұғалім Бітібаева Қанипа Омарғалиқызының әдебиетті оқыту технологиясын пайдалана отырып, қазақ әдебиетін оқытуда көптеген қиындықтардың шешімін тапқандай болдым. Қ.О.Бітібаеваның: «Әдебиетті оқытуда мұғалім оқушыларға көркем туынды туралы, оқулық авторы, не ғалымдар пікірін қайталауда, не соны қаз-қалпында мазмұндатуды мақсат етпеу керек, ең бастысы, сол көркем туынды туралы оқушының ойы мен пікіріне ерекше көңіл бөлген жөн. Бұл пәннің басқа пәндерді оқытудан өзгешелігі де, күрделілігі де осында» [3,45-6] деген пікірінбасшылыққа алып, шәкірттеріміздің бойына өзіндік пікір мен өзіндік сыни ойлаудың дәнін себудемін.

Әдіскер-мұғалім Қ.О. Бітібаева әдебиетті оқытуда әдіс-тәсілдерді: сөздік әдіс, көрнекілік әдіс, практикалық әдіс, зерттеу әдісі деп бөледі. Өз тәжірибемде зерттеу әдісін тиімді пайдаланудамын. Зерттеу әдісі оқушы білімін қосымша материалдармен байытып, іздендіруге, өз беттерімен мәселелерді шешуге тиімді. Оқушылардың өздігінен ойлануы мен іскерлігін, өз беттерінше қорытынды шығару дағдыларын жетілдіруге өте пайдалы екенін айтуға болады. Мәселен сыныпта көркем шығарманың мазмұнымен танысып болған соң, міндетті түрде зерттеу әдісі бойынша мәтінге шығармашылық, композициялық, тілдік талдау жасатамын. Топтық оқыту әдісін пайдалана отырып, әр топқа жеке талдау жұмысын беремін. Мысалы 11-сыныпта М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясын өткенде жеке тараулардағы эпизодтар бойынша топтық жұмыстар орындады.

Бұл сөздер орфографиялық тұрғыдан өздерінің орыс тіліндегі түпнұсқаларынан ерекшеленбейді. Қазіргі қазақ тілінің иелері оларды орыс тіліндегідей айтады. Бұл сөздердің бәрі қазақтарда бұрын сонды болмаған заттарды білдіреді, демек, қазақ тілінде оларға ешқандай бәсекелес жоқ, себебі сол заттардың өздері болмағандықтан қазақ тілінде соларға тиісті сөздер де болған жоқ.

Орыс тілінен немесе өзге тілдерден орыс тілі арқылы енген осы аталған кірме сөздердің бәрі қазақ тілінің әртүрлі сөздерімен еркін тіркесімге түседі де қазіргі қазақ тілінде барлық көне қазақ сөздері секілді қызмет етеді. Олар жиі пайдаланылатын сөздер болып табылады. *Мұғалімдер бөлмесіне Жұбан Қалекенге ере кірді. Қара сүрікпен қапталған диванға жайғаса отырды* (Е.Д., с. 124).

2. Үй тұрмысына қажет заттардың атауларына байланысты сөздер: МАТРАЦ (МАТРАС), ПРОСТЫНЯ, КЛЕЕНКА, САЛФЕТКА, АБАЖУР, ПРИЕМНИК, РАДИО, ТЕЛЕВИЗОР, ПАТЕФОН, ГАРДИНА, ШТОРА, ЛАМПА, ТОРШЕР және т.б.

3. Ыдыс-аяқтардың атауларын білдіретін сөздер: КОВШ, КАСТРЮЛЯ, СЕРВИЗ, БОКАЛ, РЮМКА, СТАКАН, ТЕРМОС, ФЛЯГА, СУМКА, БИДОН және т.б.

4. Орыс тілінен енген киім-кешек атаулары: МАКИНТОШ, ПЛАЩ, МАНТО, ПАЛЬТО, ДЖЕМПЕР, КИТЕЛЬ, КОСТЮМ, СЮРТУК, САРАФАН, МАЙКА, ТРУСЫ, ФУТБОЛКА, ПИЖАМА, КЕПКА, ФУРАЖКА, ШҮЛЕМ, ПАПАХА, КОСЫНКА, БЕРЕТ, ПАНАМА, ГОЛЬФИ, БОТЫ, КОРСАЖ, КОЗЫРЕК, ФЕТР, ГАЛСТУК және т.б. Мұнда сондай-ақ ШҮЛЕМ «шлем», ГОЛЬФИ «гольфь» сөздерінен басқа барлық сөздер орыс тіліндегідей жазылып, айтылады. Соңғылары қазақ тілінің айтылу заңдылықтарына сәйкес орфографияда және айтылуда шамалы ғана өңдеуге ұшырады.

5. Орыс тілінен енген маталардың атаулары: МАРКИЗЕТ, МАРЛЯ, РЕПС, ФИЛЬДЕКОС, КРЕЦДЕШИН, ФАЙДЕШИН, ФАНЗА, ШИФОН, БОСТОН, ГАВАРДИН, ДРАП, КОВЕРКОТ, КАШЕМИР және т.б.

6. Тұрғын үйді, оның бөліктерін, тұрғын үй-шаруашылық құрылыстарын білдіретін сөздер: ПОГРЕБ, ТАМБУР, ТРУБА, ФАНЕРА, ЧЕРЕПИЦА, ШИФЕР, КАРНИЗ, ПОДВАЛ және т.б.

7. Әртүрлі тұрмыс заттары мен әшекейлерді білдіретін сөздер: ПЕРЛАМУТР, МЕДАЛЬОН, ЗОНТИК, КЕРОГАЗ, ФОНАРЬ, КОНФОРКА және т.б. [9].

Орыс тілінен қазан төңкерісінен кейін енген кірме сөздердің бәрі, негізінен, түп негіз тілде қандай формада қызмет атқарса қазіргі қазақ тілінде де сол формада пайдаланылады. Олардың кейбірі орыс тілінде өзге тілдерден енген кірме сөздерді білдіреді. Алайда олар қазақ тіліне орыс тілінен енген, сондықтан оларды орыс тілінен енген кірме сөздер ретінде қабылдаған дұрыс.

Әйтсе де бұл кірме сөздер орыс тіліне тән формаларын сақтағанымен, қазақ тілінің негізінде олар көне қазақ сөздерімен тіркесіп жатады, сөйлемде қазақ тілінің грамматика заңы бойынша жазылады. Олардың кейбірі сөзжасаушы негіз ретінде қызмет етеді. Қазақша сөздермен тіркесе отырып, заттардың күрделі атауларын жасайды (РАДИОҚАБЫЛДАҒЫШ) және т.б.

Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде КСРО-ның барлық халықтарының, соның ішінде қазақ тіліне де ықпалы өлшеусіз үлкен бола бастайды. «Кірме сөздерді енгізуші тілдердің одан әрі қарай дамуы мен баюына септігін тигізетін лексикалық және басқа да элементтерді кіргізу үдерісі кеңестік кезеңдегі КСРО халықтарының көпшілігінің әдеби (жазба) тілдерінің дамуының өзіндік ерекше белгісі болып табылады» [7, 24].

Қазақ халқының әлеуметтік және тұрмыстық өміріндегі кеңестік кезеңінде түбегейлі өзгерістер болды, бұл қазақ тілінің лексикасында көрініс таппай қоймады. Сондықтан қазақтың қазіргі әдеби тілінде орыс тілінен енген жаңа тұрмыстық заттарды білдіретін көптеген сөздер бар. Бұл сөздер әртүрлі тұрмыстық заттарды білдіреді де қазақ халқының жаңа тұрмысын білдіреді. Мәселен, қазіргі қазақ тілінде ДИВАН, КРЕСЛО, СЕРВАНТ, ТАХТА, ТОРШЕР, ТЕЛЕВИЗОР, ТЕЛЕФОН, РАДИО және т.с.с. кірме сөздер кеңінен тараған.

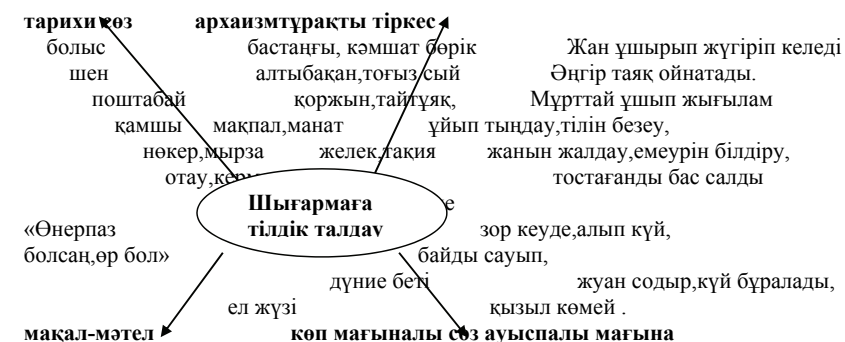
Қазан төңкерісінен кейінгі алғашқы жылдары, отызыншы жылдардың соңына дейін, орыс тілінен енген сөздер қазақ тілінің фонетикалық заңдары бойынша фонетикалық өзгеріске ұшырап отырды, өйткені сол жылдары осы сөздердің негізгі көпшілігі қазақ тіліне заттардың білдіретін атаулармен бірге ауызша жолмен кіріп отырды.

Алайда, орыс тілінің Кеңес Одағы халықтарының ұлтаралық қатынас тілі ретіндегі рөлінің арта түсуіне және барлық ұлттардың оны өз еріктерімен үйренуге және игеруге деген талпыныстарына байланысты еліміздің барлық ұлттарының, соның ішінде қазақтардың да, ана тілінен басқа екінші тілді – орыс тілін меңгеру үдерісі жүріп жатты. Бұған сондай-ақ, 30-шы жылдардың соңында КСРО-ның жазбасы кейін пайда болған халықтарының көпшілігінің өздерінің жазбасының негізі ретінде орыс әліпбиін таңдауы өзінің септігін тигізді. Бұл жағдай КСРО халықтары мәдениеттерінің өзара жақындасуы мен өзара әрекеттесуінің бұрынғыдан да күшейе түсуіне жағдай туғызды, сондай-ақ Кеңес Одағының барлық халықтарының орыс тілін меңгеруін едәуір жеңілдетті. Жазбаны орыс графикасына ауыстыру орысша сөздерді кіргізу тәсілдеріне де пайдалы әсер етті. С.К. Кеңесбаев атап көрсеткендей, «қазақтың әдеби тілінің қазіргі даму кезеңінде, әсіресе жазбаны орыс графикасының негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру сәтінен бастап, орыс тілінен және Кеңес Одағының өзге де халықтарының тілдерінен сөздерді кіргізудің қолайлы және бірыңғай тәсілі табылды. Жат тілдердің сөздерін фонетикалық және грамматикалық тұрғыдан игеру сөздерді кіргізудің бұдан бұрынғы жолдарынан тиімді түрде ерекшеленетін дұрыс жолмен бағытталған» [8, 14].

Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде орыс тілінен енген тұрмыстық лексика сөздері, тұрмыстың әртүрлі салаларын қамтиды. Оларды былай топтастыруға болады:

1. Жиһаз заттарын білдіретін сөздер: МЕБЕЛЬ, КОМОД, ПОЛКА, СЕРВАНТ, ТУМБОЧКА, ЭТАЖЕРКА, ДИВАН, ДИВАН-КРОВАТЬ, КОЙКА, КРЕСЛО, ЛАВКА, СКАМЕЙКА, ШКАФ, ШИФОНЕР және т.б.

- 1-топ. Шығарманы композициялық құрылысына талдау.
- 2-топ. Мәтінді образға талдау.
- 3-топ. Мәтінге тілдік талдау.

Бұлай талдау әдісі оқушының ғылыми зерттеушілік қабілетін оятып, ғылымның белгілі саласына бейімдейді. Мысалы, тілді немесе әдебиетті зерттеуші ретінде бағытталады.

Зерттеушілікке бағыттайтын тағы бір әдіс - әдеби-деректі сөздік әдісі. Бұны көбіне тарихи шығармаларды өткенде жиі қолданамын. Оқушы ғаламтордан не қосымша әдебиеттен деректер іздейді, зерттейді, зерттеу дәптеріне түсіреді. Кейде реферат жазады. Мысалы:

Ж. Молдағалиевтің «Мен- қазақпын» поэмасы бойынша топонимикалық атауларға зерттеу жасайды.

Әдеби-деректі сөздік әдісі

Шығармадағы тарихи есімдер	Тарихи есімдер жайлы мағлұмат
Архимед	Ежелгі Грекияның ұлы ғалымы, математигі, механигі
Сократ	Батыс философиясының негізін қалаушы ежелгі грек философы. Платонның ұстазы
Коперник	Дүниенің гелиоцентрлік жүйесін жасаушы поляк астрономы, математигі, экономисті.
Джордано Бруно	Италия, Нола – 17.2.1600, Рим) – италиялық философ, ақын, астроном.
Шыңғыс хан	Азияда тұңғыш біртұтас мемлекет құрушы, өз заманының аса ірі әскери және мемлекет қайраткері.
Ақсақ Темір	Орталық Азия жаһангері, қолбасшы
Асан қайғы	14-15 ғ.б. – мемлекет қайраткері, ақын, жырау, би, философ.

Жошы хан	1187-1227ж.Шыңғыс ханның үлкен ұлы, моңғол қолбасшысы
Истай-Махамбет	1836-38 ж. Кіші жүз елінде хан-сұлтандар мен би-болыстарға қарсы шыққан көтеріліс басшылары
Мариям Жагорқызы	Рыкина Мария Егоровна(1887- 1959ж.) халық өнерпазы, ҚазКСР-інің еңбек сіңірген өнер қайраткері

Ежелгі қалалар мен жер-су аттары	
Еділ,Жайық,Ертіс	
Петропавл түрмесі	

Б.Майлиннің «Шұғаның белгісі» романы бойынша тілдік атауларға зерттеу жасайды.

Берілген сөздер		мағынасы
аксүйек	архаизм	Ұлттық ойын аты
кереге	архаизм	киіз үй сүйегінің қабырғалық бөлігі, талдан, жіңішке қайыңнан жасалады
жесір		күйеуі, не атастырған адамы қайтыс болған, ерсіз әйел
инедей қиянаты жоқ	Тұрақты тір	Еш жазығы жоқ
қызойнақ	архаизм	қыздардың бас қосатын сауығы
шаңымды аспанға шығарды	Тұрақты тіркестер	
Обашық	Тарихи сөз	тастан,топырақ тан үйіп жасал ған көлемі мен биіктігі әр түрлі төбешік, төмпешік, қорым
болыс	Тарихи сөз	қазақ жерінің патшалық Ресейдің қоластында болған кезіндегі аумақтық әкімшілік бөлінісі.
Жүрегім тас төбеме шықты	Тұрақты тіркестер	корку
бәйбіше	Туыстық атау	түркі тектес халықтардың тұрмыс-салтында, отбасылық дәстүрінде қалыптасқан жұбай мәртебесі.
жаназа	архаизм	жуылып тазаланған мәйіт үшін мұсыл мандардың дәрет алып, құбыла жаққа қарап, аяқта тұрып оқыған намазы мен мәйіт үшін жасайтын дұғасы
көпке топырақ шашу	Тұрақты тіркес	Көпшілікті жаман атты қылу
алтыбақан	архаизм	Ұлттық ойын
олжамнан қакты	Тұрақты тіркес	Несібемнен айырды.
Отаудың сықырлауығы	архаизм	киіз үйдің ішкі жағынан жабылатын екі бөлек тақтай есік.
құда	Туыстық атау	Ерлі-зайыптылар туыстарының арасындағы жекжаттық қатынастарды білдіреді

дыбыстармен алмасуы, екпіннің сөздің соңында сақталуы, палатализацияны немесе веляризацияны өзіндік-бастапқы сөз секілді тұтастай сөздің көлемінде біржақты сақтау)» [5, 66].

Ұлы Қазан төңкерісіне дейін орыс тілінен енген кірме сөздерді былай топтастыруға болады:

1) үй жағдайы заттарын білдіретін сөздер: КЕРЕУЕТ орыстың КРОВАТЬ сөзінен, УСТЕЛ СТОЛ сөзінен, ШКАП ШКАФ сөзінен, УТІК, ӨТЕК УТЮГ сөзінен, СІРЕНКЕ (украин тілінен енген болуы мүмкін), ЛАМПЫ ЛАМПА, БҰЗЫР, ПӨЗІР «шамның шишасы» (ПУЗЫРЬ сөзінен болуы мүмкін) шыққан.

2) ат әбзелдерін, жүк көлігі заттарын білдіретін заттар: БОЖЫ «вожжи», ЖАРМА «ярма», ПӘУЕСКЕ «повозка», ТАРАНТАС «тарантас», ШИЛИЯ «шляя», БРИШКЕ «бричка», ЖӘМШІК «ямщик» және т.с.с.;

3) ыдыстардың әралуан түрлерін білдіретін сөздер: САМАУЫР «самовар», ШӨГЕН «чугун», ТӘЛЕҢКЕ (ТӘРЕЛКЕ) «тарелка», КӨРЕНКЕ «корзинка», БЕДРЕ «ведро», БӨТЕЛКЕ «бутылка», БӨШКЕ «бочка», КІРЕНКЕ «кринка, крынка», ШАЙКА, ПОДНАС «поднос», КҮМӘЖНИК «бумажник» және т.с.с.;

4) киім-кешекті, аяқ-киімді білдіретін сөздер: ЖЕКЕТ «жакет», КҮРТЕ «куртка», ЖЕЛЕТКЕ «жилетка», ПИМА «пимы», БӘТІНКЕ «ботинки», КӘЛӨШ «галоши», ПЕНЖЕК «пиджак» және т.с.с.;

5) әртүрлі маталардың атауларын білдіретін сөздер: БӘТЕС «батист», БОМАЗИ, БУМАЗЕЙ «бумазея», СӨТЕН «сатин», СИСА «ситец», БҮЛІС «плющ», КӨРІС «гарусь», БАРҚЫТ «бархыт», КӘШЕМИР «кашемир», МАРКИЗЕТ «маркизет», ДРАП «драп», РЕПС «рапс», МӨРЛІ «марля» және т.с.с.;

6) тұрғын үйдің және тұрғын үй құрылысымен байланысты атауларды білдіретін сөздер: МӘТКЕ «матица», ПЕШ «печь», ПЛИТА, КӘСЕК «косяк, есік немесе терезе жақтауының бруссы», САМАН «саман, күйдірілмеген кірпіш», ТӘШКЕ «тачка», СЕНЕК «сени», КІЛЕТ «клеть», ТАМБУР «тамбур», ТРУБА «труба» және т.с.с.;

7) шаруашылықта қолданылатын әртүрлі аспаптардың, еңбек құралдарының атау-сөздері: КІР «гири», ШӨТКЕ «щетка», СОҚА «соха, плуг».

Қазан төңкерісіне дейін енген сөздердің осынау тізбесінен көрініп тұрғандай, әйтсе де орыс тілінің қазақ тіліне Қазан төңкерісіне дейін де белгілі бір ықпалы болғанымен, бұл ықпал қазақ және орыс тілдерінің Қазан төңкерісінен кейін орын алған қарым-қатынастарындағыдай айтарлықтай күшті болған жоқ. Сондықтан «орыс тілінің көршілес халықтардың тілдеріне төңкеріске дейінгі ықпалы мен орыс тілінің КСРО халықтарының тілдеріне осы уақыттарда болып отырған ықпалының арасында принципті айырмашылық бар» [6, 165-166] деп атап көрсеткен академик В.В. Виноградовпен келіспеске болмайды.

Орыс тілінен қазақ тіліне Қазан төңкерісіне дейін енген кірме сөздердің бәрі дерлік қазақ тілінің айтылу нормаларына бағына отырып фонетикалық өңдеуге ұшырады.

языка слова подвергались фонетическому переоформлению по фонетическим законам казахского языка, поскольку в те годы основная масса этих слов проникала в казахский язык устным путем, вместе с теми предметами, которые они обозначали. Русский язык является одним из основных источников обогащения казахской бытовой лексики.

Summary

The article deals with borrowed words from Russian language in everyday vocabulary of the Kazakh language. During the early years after the October Revolution, up to the end of the thirties, borrowed words from the Russian language were subjected to phonetic restructuring according to phonetic laws of the Kazakh language, because in those years the bulk of these words penetrated into the Kazakh language spoken by, along with those objects which they denote. Russian is one of the main sources of enrichment of the Kazakh household lexicon.

Кеңес Өкіметі жылдарында елімізде орыс тілі КСРО халықтары тілдерінің сөздің құрамының баюының негізгі және басты көздерінің біріне айналды [1]. Алайда, көне орыс жылнамалары мен хабарламаларына қарағанда, сонау ерте замандарда-ақ орыстардың, қыпшақтар мен бұлғарлардың арасында сауда-экономикалық, саяси және мәдени қарым-қатынастар жолға қойылған болатын, ал бұл олардың тілдерінде көрініс таппай қоймады [2, 87].

Қазақ тіліне орыс тілінен енген лексикалық кірме сөздердің ұзақ тарихы бар. Орыс-қазақ тілдік байланыстарын қазан төңкерісіне дейінгі және қазан төңкерісінен кейінгі деп екі кезеңге бөлу қарастырылған [3, 232].

Ш.Ш. Сарыбаев атап көрсеткендей, «қазақ тілінің орыс сөздерін кіргізуі Қазан төңкерісінен ұзақ уақыт бұрын-ақ анықталған. Орыс тілінің қазан төңкерісіне дейінгі кезеңдегі ықпалына себепші болған негізгі фактор қазақ халқының өмірінде прогрессивті маңызға ие болған Қазақстанның Ресейге өз еркімен қосылуы болды. Қазақстанның Ресейге қосылуы қазақ халқына орыс халқының алдыңғы қатарлы мәдениетіне қол жеткізуіне мүмкіндік берді» [4, 233].

Қазақстанның Ресейге қосылуының нәтижесінде қазақтар орыс халқының өкілдерімен тығыз қатынас жасауға мүмкіндік алды, сауда-айырбас қатынастары жандана бастады. Бұл өз кезегінде қазақ тіліне орыс тілінен көптеген сөздердің енуіне алып келді. Бұл негізінен қазақ халқының тұрмысына орыс халқымен қатынас жасаудың нәтижесінде кірген тұрмыстық заттардың атаулары болды. Міне осылайша, Қазан төңкерісіне дейін орыс тілінен қазақ тіліне, негізінен, тұрмыстық заттарды білдіретін сөздер, яғни тұрмыстық лексика енген. Орыс тілінің сөздері қазақ тіліне Қазан төңкерісіне дейін негізінен халықтық-сөйлеу тілінен ауызша тіл арқылы кірді. Демек, төңкеріске дейін қазақ тіліне енген орыс сөздері «бүтіндей және толықтай фонетикалық деформацияға ұшырады (кірме сөздің кейбір дыбыстарының түсіп қалуы, оның біресе басына, біресе ортасына, біресе соңғы жағына жаңа дыбыстардың қосылуы, еріндік дыбыстардың ерінсіз

Көптің сөзін аяқ асты қылды	Тұрақты тіркес	Сөз тындамау, ұят жасау.
делбе		арбаға не шанаға жегілген көлікті бұрып отыруға арналған әбзел
Төбем көкке жетті	Тұрақты тір	қуану
абысын	Туыстық атау	Қазақы ортадағы ағайынды адамдардың әйелдерінің бір-біріне жақындық қарым-қатынасын білдіретін туыстық атау

Ізденіске баулудың тағы бір жолы оқыған шығармасы бойынша аннотация жасату. Жазғы демалыс күндері оқушылар өз бетінше оқыған шығармасы бойынша аннотация жүргізеді. Назарбаев Зияткерлік мектептерінде 11-сыныптың әдебиет сабағында оқушылар М.Әуезовтің «Абай жолы» роман эпопеясының 4 кітабын да оқып шығу тапсырылады. Кіріктірілген білім беру бағдарламасының 3-тоқсанында 24 сағат осы шығармаға арнаған. Шығарманы өткен оқу жылының соңында өз бетінше оқып, әр тарау бойынша аннотация жасауды ұсындым.

Аннотация дәптері №1 нұсқа

Оқыған Шығарм	баспасы	Шығарма аты, авторы	Қысқаша мазмұны	Кейіпкерлер: ұнамды	Ұнамсыз
		«Қайтқанда» бөлімі	Қаладағы оқуды аяқтаған 13 жасар Абай ауылға келді Аналарымен қауышады. Үлкен үйге әкесінің қасында отырып, рудың үлкендері мен танысады. Өзіне таныс емес әңгіменің куәсі болады ...	Жұмабай, Байтас, Абай, анасы Ұлжан, әжесі Зере Сұлу жүзді Айғыз, Қалика женгей, Жиренше, Барлас ақын, Байкөкше, Бөжей, Байсал Сүйіндік, Қаратай, Оспан, ... Қодар	Құнанбай, Майбасар Жексен, Қамысбай, Жұмағұл

2-нұсқасы. Ж.Молдағалиев «Мен қазақпын» поэмасы

Шығарма түрі	баспасы	Қысқаша мазмұны	Семантикалық карта.		
			Поэзиялық	прозалық	драмалық
Мен қазақпын		1-бөлім			

Оқушыларды ғылыми-ізденіске СТО бағдарламасының тиімді әдістері арқылы да баулуға болады. Оқытудың бұл әдістеріне ғылыми ізденіс, пікірталас, дебат, шығармашылық әдістері жатады, сол сияқты «Зерттеу кестесі», «Болжау кестесі», «Дамыту картасы», «Түртіп алу» әдісі, «Кубизм», «ББҮ», «Үш қадамды сұқбат», «Әңгімелеу кестесі», «Екі жақты бақылау күнделігі», «Бұрыштар әдісі», «РАФТ» әдісі т.б. Бұл әдіс-тәсілдер оқушының пәнге деген қызығушылығын оятып, шығармашылық, зерттеушілік қабілетін арттыра түседі.

1. «Зерттеу кестесі» әдісі 9-сыныпта ауыз әдебиеті, батырлық, ғашықтық жырлар бойынша

Зерттеуші ғалымдар	Дәуірі, жылнамасы	Пікірлері	Қосымша ақпарат	Менің көзқарасым
--------------------	-------------------	-----------	-----------------	------------------

2. Зерттеу картасы Лиро-эпостық жыр. «Қыз Жібек» жыры

Бұрыннан білетінім	Мұғалімнен алған ақпаратым	Мәтіннен алған ақпарат	Қосымша Оқулықтан алған ақпарат	Сөйлеуші оқушыдан алған ақпарат	Қорытынды пікірім	Жаңа ойлар
Ауыз әдебиетіндегі ғашықтық жыр. Кинофильм б/ша мазмұнын білемін	Ғ. Мүсірепов «Қыз Жібек» атты пьеса жазған. 1975ж кинофильм түсірілген. Р. еж С. Қожықов Өртістер: Жібек-М. Өтекешов а, Төлеген-Қ. Тастанбеков Бекежан-А. Әшімов	Жыр екі бөлімнен тұрады. 1-бөлімде Төлеген Бекежан қолынан мерт болады. 2-бөлімде Сансызбай Жібекті әмеңгерлік салт бойынша алып кашады.	М. Ғабдуллин «Халық ауыз әдебиеті» оқулығы б/ша оқиға XVII ғ. туған, себебі қалмақтар қазақ жеріне көп шапқыншылық жасады. Хорен-қаламақ ханы	Жыр идеясы жайлы 2 түрлі пікір бар. 1. Көшпелі кезең, рулық патриархалдық тұрмысты дәріптеу. 2. Керісінше сынау, жастардың бостандығын аңсау.	Халықтық сипаттағы ескі жыр. Зерттеуінде қайшылық көп. Ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып мол көрініс тапқан.	Жырдың 500 жылдығы аталып өтті. Жырдың 2-бөлімі бойынша фильм түсірілсе екен.

Сонымен жас зерттеушімен жүргізілетін жұмыс түрлері:

1. Тақырып бойынша баяндама, реферат жазу, оны мектеп ішінде қорғау;
2. Ғылыми мақала, монография жазу;
3. Көрнекті ғалымдармен шығармашылық байланысқа шығу;
4. Ғылыми еңбектермен жұмыс жасау;
5. Оқушы еңбегін баспасөзге жариялау;

Һауас сәлім – жақсы сипат деген сөз, һауас – жақсы деген ұғымды білдіріп анықтауыш қызметін атқарады.

Қорыта келгенде, қазақтың ұлы ойшылы, ақын, философ А. Құнанбайұлының прозалық шығармалар тобына жататын «қара сөздері» тек ақынның дүниетанымдық көзқарасын, терең толғауларын, адамға, заманға қатысты ойларын білдірумен ғана емес, сонымен қатар әрбір сөзінің құрылымымен, мағынасымен, формасымен де ерекшеленеді. Ақын тілінде үйреншікті қолданыстан аулақ, ақынның өзіне ғана тән сөз тіркестері де баршылық. Сондай-ақ ақынның барлық «қара сөздеріндегі» кездесетін сын есімдердің мағыналық түрлері әр түрлі сөз таптарымен түрліше байланысқа түсіп, жаңаша мағынаға ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А. Құнанбаев шығармаларының II томдық толық жинағы I-II том А., Жазушы, 2004.
2. Сыздықова Р. Абай шығармалары тілінің грамматикалық сипаты. А., Ана тілі, 1975, 56-59 б.б.
3. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. А., Ғылым, 1966, 30 б.
4. Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері А., Ғылым, 2002, 22-24 б.б.

Нұрбек М.А.

Абай атындағы ҚазҰПУ, «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 3-курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан,

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ТҰРМЫСТЫҚ ЛЕКСИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ОРЫС ТІЛІНЕН ЕНГЕН КІРМЕ СӨЗДЕР

Түйіндеме

Бұл мақалада қазақ тілінің тұрмыстық лексикасындағы орыс тілінен енген кірме сөздер қарастырылады. Қазан төңкерісінен кейінгі алғашқы жылдары, отызыншы жылдардың соңына дейін, орыс тілінен енген сөздер қазақ тілінің фонетикалық заңдары бойынша фонетикалық өзгеріске ұшырап отырды, өйткені сол жылдары осы сөздердің негізгі көпшілігі қазақ тіліне заттардың білдіретін атаулармен бірге ауызша жолмен кіріп отырды. Орыс тілі қазақтың тұрмыстық лексикасының баюының негізгі көздерінің бірі болып табылады.

Резюме

В статье рассматриваются заимствованные из русского языка слова в бытовой лексике казахского языка. В первые годы после Октябрьской революции, вплоть до конца тридцатых годов, заимствованные из русского

Осы «сөзде» күлкі туралы, оның әр түрлі жайында айта келіп, ақын «*бояма күлкіге*» тоқталады. Мұндағы «бояма» сөзі қатыстық сын есім, күлкінің бір түрін сипаттау үшін қолданылған. Мағынасы «жалған, өтірік, жасанды» деген ұғым. Егер «бояма» сөз» контекстен тыс, жеке дара тұрып қолданылса, біз оны сапалық ұғымды емес қимылдық ұғымды білдіретін сөз табы, яғни етістік деп қарастырамыз. **-ма, -ме** аффиксі етістіктен зат есім, сын есім сол сияқты болымсыз етістік жасайтын омоаффикс. Бұл жұрнақ басқа сөз табуда есім сөз жасауда сөз тудырушы қызмет атқарады. Ендеше, «бояма күлкі» тіркесіндегі **-ма** аффиксі есім сөздің алдында келіп, қимылдық мағынаны білдіретін сөз табына жалғану арқылы өзінен кейінгі зат есіммен өзара байланысқа түсіп, сөз тудырушылық қызмет атқарады. Өзінің анықтайтын затының алдынан келіп, сын-сипаты, сапасы, жай-күйі жағынан анықтау тек сын есімге, оның мағыналық түрлеріне ғана тән. Сол себепті «бояма» сөзі контекстегі орын тәртібіне қарай **-ма** аффиксі арқылы жасалған қатыстық сын есім.

«Қара сөздерде» Абай тіліндегі өзіндік жаңа тіркес, тек ақынның өзіне тән қолданыстар да кездеседі. Мысалы, сегізінші сөзден: *«онша-мұнша қой жүнді қоңыршалар күнін де көре алмай жүр»*. Қой жүнді қоңырша – зат есім мен зат есім және соңғы есімге **-ді** аффиксінің жалғануы арқылы жасалған күрделі қатыстық сын есім семантикалық тұлғасы жағынан ел ішіндегі момын, әлсіз адамдарды сипаттап тұр. Тілдік тұрғыдан келсек, бұл жерде сөз тудыру тәсілі – аналитика-синтетикалық тәсіл және субстантивтену. Бұндай қолданыс, жансызды жандандыру Абай тіліне тән ерекшелік болып табылады.

Философиялық терең толғаныстарға толып, тосын пікірлі, идеялы «қара сөздерде» бір ғана қатыстық сын есім әр түрлі мағыналық реңкте де қолданылып, түрлі сөйлем мүшелерінің қызметін атқарады. Мысалы: *«Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды танидыдағы, сондайдан білгені көргені көп болған адам есті болады. Естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп білген жақсы нәрселерін ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады»* (19 сөз).

Ақынның дайын тіркеске бой ұрмай, жаңаша, өзінше бір тың қолданыс іздейтіндігі қай «сөзінен» болсын көрініп отырады. Мысалы: *«Олардың адамшылығының кәмелет таппағы (кәмелат – сенім, наным деген мағынада) – қиынның қиыны»* деген қолданыстың орнына өте қиын, тіпті қиын, тым қиын деуге де болар еді. Бірақ ақын тілде жиі қолданылатын ондай үйреншікті қолданысты пайдаланбай, өзіндік үлгі, қолданыс жасайды.

Сөйтіп, сын есімнің күшейткіш шырай арқылы берілуі сапалық сын есімдердің қайталанып келуі және олардың алдыңғысы ілік септігі, соңғысы тәуелденген формада келуі арқылы көрсетіледі.

Ақын тіліндегі тағы бір ерекшелік «қара сөздерде» аят-хадистердегі сын есімдерді де сол күйінде алып қолданады. Мысалы: *«...Мұның табылмақтығына себепкер – әуелі һауас сәлим һәм тән саулық, бұлар туысынан болады»*. Мұндағы

6. Мерзімді басылымдардан материалдар жинақтап, ғаламтормен байланыста болу;

7. Оқушылардың алғашқы еңбегін кітапша етіп шығару.

Осы жұмыстардың нәтижесінен кейін қабілетті оқушымен белгілі бір бағыт-бағдар бойынша жұмыс жүргізу қажет.

«Бұлақ көрсең, көзін аш» деген ұлағатты сөзге сүйеніп, бар мүмкіндікті пайдаланып, баланың қабілетін ашу – мұғалім міндеті. Қорыта келгенде айтарым, егеменді еліміздің дүние жүзі елдерімен терезесі тең болуы үшін оның негізгі тұтқасын ұстайтын, дүние әлемін шарлайтын – біздің дарынды да қабілетті ұландарымыз. Халқымыз: «Басында бұлағы бар өзен ұзақ ағады» деп бекер айтпаған, сондықтан зияткер мектептердің дарынды дарабоздарын тәрбиелеуде үнемі ізденіс үстінде жүруді өзіме міндет санаймын.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы 4/2011 15-бет

2. Кіріктірілген білім беру бағдарламасы «Қазақ әдебиеті Т1» Жоғары мектеп. Маусым 2014

3. Бітібаева Қанипа. «Әдебиеттігерендетіпоқыту» ... «Мектеп» баспасы ЖАҚ, 2003. 4. Е. Дүйсенбаев, А. Балғожаев. «Оқыту үрдісінде танымдық және шығармашылық әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалану» Қызылорда, 2006 42-бет3.

5. Қазақстан Республикасы жалпы білім беретін мектептері педагогтерінің біліктілігін арттыру курстарының бағдарламасы (Үшінші деңгей) 2012

Аннотация

Зерттеуші мұғалім әдістемелік ізденіс жұмысында қазақ әдебиеті пәнінен оқушыларды ғылыми ізденіс жұмысына баулудың бірнеше жолдарын көрсетеді. Оқытудың белсенді әдіс-тәсілдерін тиімді пайдалану арқылы әдебиет сабақтарында оқушының әдебиеттанушы ретінде зерттеу жұмысына қызығушылығын арттыруды мақсат еткен. Әдебиетті оқытуда оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау бағдарламасының стратегияларын және әдіскер-мұғалім Қ.О. Бітібаеваның әдебиетті оқыту әдістемесін қолдана отырып әдебиет пәнінен дарынды оқушыларды анықтау мәселесіне тоқталған.

Аннотация

В данной методической статье учитель-исследователь продемонстрировала несколько приемов и методов, которые может использовать ученик при проведении исследовательской работы по предмету «Казахская литература». Данные эффективные приемы и методы окажут неоценимую помощь ученику при проведении им исследовательской работы на уроке казахской литературы и при анализе художественного произведения с точки зрения исследователя. Особое внимание автор уделила выявлению талантливых и одаренных детей через использование стратегий критического мышления, а также методов и приемов учителя-методиста Битибаевой К.О.

Annotation

In the methodological a teacher was shown several ways of involving pupils in scientific-research work in Kazakh literature subject. The aim of to increase pupils interest in research work as a person who is studying the literature ,by using the active teaching methods and approaches. This article is about exposing the gifted students in literature by using the K.Bitibayeva methods and strategies of critical thinking.

Муханова О.М.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

НОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ

Комп'ютерні технології навчання являють собою невід'ємну частину традиційного педагогічного процесу – модернізовані електронні підручники, оснащені додатковими функціями, недоступними звичайним друкованим носіям. Ефективність застосування інформаційних технологій у навчанні іноземної мови не підлягає сумніву. Навчання іноземних мов є тією областю, де інформаційні технології можуть принципово змінити методи роботи. Активне впровадження інформаційних технологій у навчальний процес примножує дидактичні можливості, забезпечуючи наочність, аудіо та відео підтримку і контроль, що в цілому сприяє підвищенню рівня викладання.

Комп'ютерні технології дозволяють змінити стиль навчання іноземних мов: різні навички і уміння з усіх видів мовленнєвої діяльності учні набувають одночасно. Специфіка комп'ютера як засобу навчання пов'язана з такими його характеристиками, як комплексність, гнучкість, інтерактивність. Інтерактивне навчання на основі мультимедійних програм дозволяє більш повно реалізувати цілий комплекс методичних, дидактичних, педагогічних і психологічних принципів, робить процес навчання більш цікавим і творчим. Структура програм не дає студентам розслабитися і спонукає їх думати, аналізувати, робити висновки та формулювати правила. Можливості даних технологій враховувати рівні мовної підготовки учнів є основою для реалізації принципів індивідуалізації і диференційованого підходу в навчанні. При цьому дотримується принцип доступності і враховується індивідуальний темп роботи кожного учня. Використовуючи комп'ютер, можна організувати на уроці індивідуальну, парну і групову форми роботи.

Використання комп'ютерних технологій на заняттях з іноземної мови можна подати в різноманітних формах. Навчання за допомогою комп'ютера дає можливість організувати самостійну роботу кожного учня. Інтегрування звичайного заняття з комп'ютером дозволяє вчителю перекласти частину своєї роботи на комп'ютер, роблячи при цьому процес навчання більш цікавим і інтенсивним,

«Ақыры ойлады: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза беретін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде-кім ішiнен керектi сөз тапса, жазып алсын, керектi жоқ десе, сөзiм өзiмдiкi дедiм де, ақыры осыған байлады, ендi мұнан басқа еш жұмысым жоқ» дейдi.

Бағусыз дерт -у формалы етістікке **-сыз** сын есім тудырушы жұрнағы жалғанып, қатыстық сын есім жасалған. Бұл тіркес тілімізде қолданылмайды десе де болады. «Бағусыз» сөзі негізінен малға (бағусыз мал), адамға (бағусыз бала) қатысты, яғни деректі зат есімдерге қатысты қолданылады. Ал ақын тілінде бұл сын есім өзіндік өрнек тауып, абстрактілі ұғымды білдіретін (дерт) зат есіммен тіркесіп, жаңаша тіркес құрайды. «Бағусыз» сөзімен тіркесіп тұрған «дерт» сөзі де тура мағынасында қолданылып тұрған жоқ. Бұл сөзді ақын ел басқару ісіне, сол кездегі ел жағдайына байланысты алады. Орта жасқа келгенде ақынның қолына қалам алып, өз ойын қара сөз түрінде қағаз бетіне түсіруіне де осы ел ішіндегі келеңсіз құбылыстар себеп болған. Сондықтан «бағусыз» сын есімі семантикалық жағынан «емі жоқ», «емделмейтін» деген ұғымда қолданылып, морфологиялық құрылымы жағынан **-сыз** аффиксі арқылы **-у** формалы қимыл есімінен қатыстық сын есім жасалған.

«Қара сөздерде» сын есімдердің сапалық түрі де кездеседі. «Ақ», «қара» сын есімді түбір күйінде тұрып, ешбір қосымшасыз семантикалық сипаты жағынан түр түсті білдіреді. Сапалық сындардың қатыстық сыннан ерекшелігі: олар өздері тіркесетін сөздерімен түбір формада іргелесе тұрып, өзара мағыналық бірлікте болады. Ақын сөзінде басқа топтарға қарағанда сан жағынан өте аз модаль сөздерден де синтетикалық тәсіл арқылы жасалған сын есімдер қолданылады.

Бірінші сөздегі «керекті сөз» тіркесі тілімізде жиі қолданылады. Бұл жерде ескере кететін жайт: «керек» сөзі екі түрлі мағынада жұмсалады: негізгі лексикалық мағынасында; модальдылық мағынада.

Төртінші сөзден: «...әрбір жаман кісінің қылығына күлсең, оған рақаттанып күлме, ыза болғаныңнан күл, ызалы күлкі өзі де қайғы». «Жаман кісі» – сапалық сын есім зат есімнен мағыналық жағынан байланысып, адамның бойындағы қасиетерге байланысты оның сапасын білдіріп тұр.

«Ызалы күлкі» – басқа сөз таптарынан қатыстық сын есім жасауда ең жиі қолданылатын актив немесе өнімді жұрнақ **-лы**, **-лі** аффиксі. Ал сөз таптарының ішінде жұрнақ жалғану арқылы қатыстық сын есім жасайтын сөз табы – зат есім. Жоғарыдағы тіркесте **-лы** аффиксі абстрактілі ұғымдағы зат есімге тіркесуі нәтижесінде күлкінің бір сапалық түрін көрсетіп тұр. Семантикалық жағынан «ыза» зат есімі өзінің негізгі мағынасымен мәндес қатыстық сын есім түрінде қолданылған (**-лы** аффиксінің жалғануы, яғни синтетикалық тәсіл арқылы). «Жаман кісі», «ызалы күлкі» дегендердің арасында логикалық байланыс бар. Себебі күлкіге осындай сипат беретін сол ортадағы әртүрлі жағымсыз іс-әрекеттер. Ал, ондай әрекет, Абай тілімен айтқанда, «жаман» адамдардың қолымен жасалады.

некоторое количество синонимов, относящихся к книжно-письменной речи. Выбор синтаксических, как и лексических синонимов, свидетельствует об умении говорящего целесообразно и грамотно использовать языковые средства.

Литература:

1. Щербина, Т.С. Синонимия как потенция языка // Научные труды Краснодарского пед.ин-та, вып. 120, 1969. – С. 86-97.
2. Постникова, С.В. Синонимы в немецком языке и основные приёмы их активизации. – М.: Высшая школа, 1984. – 287 с.

Миркемелова А.Б.

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

**СЫН ЕСІМДЕРДІҢ АБАЙДЫҢ ҚАРА
СӨЗДЕРІНДЕГІ ҚОЛДАНЫСЫ**

Сөздер лексика-грамматикалық жағынан бірнеше таптарға бөлінеді. Олардың ішінде есімдер тобында зат есімдерден кейін сын есімдер де өз алдына жеке сөз табы ретінде қарастырылып, басқа сөз таптарынан тұлғалық, мағыналық, құрылымдық жағынан ажыратылады. Тіл ғылымында бұл жөнінде А. Ысқақов, Ғ. Мұсабаев, Ә. Төлеуов, С. Исаев т. с.с. ғалымдар сөз қозғайды.

Сын есімдердің мағыналық топтары, оның теориялық мәселелері, жасалу тәсілдері біршама зерттелгенмен, сын есімдердің көркем шығарма, яғни жазушы стиліндегі семантикасы әлі де болса зерттелінбей, көңіл бөлуді қажет ететін келелі мәселелердің бірі.

Міне, сол себепті, нақтырақ айтсақ, көркем шығарма тіліндегі сын есімдердің семантикасы жан-жақты болмаса да, біршама түрде анықтау, зерттеу мақсатымен ұлы Абайдың «Қара сөздер» деп аталатын прозалық жинағындағы сын есімнің мағыналық түрлерінің семантикалық құрылысына тоқталуды жөн көрдік.

Ақын ойын көріктендіріп, әріне әр қоса түсуде сын есімдер өзінің құрылымы жағынан ғана емес, мағынасы жағынан да ақын прозасынан өзіндік орын алады. Сын есімдердің мағыналық түрлері «Қара сөздерде» жиі кездеседі. Сондықтан олардың жазушы қолданысындағы мағынасын айқындау және нақты мысалдармен дәлелдеу үшін талдау барысында сын есімдердің тек сыртқы формасы ғана алынбай, әрбір сын есімнің мазмұнына да, өзінің байланысатын сөзімен тіркесу ерекшелігіне де көңіл бөлінеді.

Енді «қара сөздердегі» сын есімнің мағыналық түрлеріне тоқталайық. Бірінші сөзде: «Ел бау? Жоқ, елге бағым жоқ. Бағусыз дертке ұшырайын деген кісі бақпаса, не алабұртқан, көңілі басылмаған жастар бағамын демесе, бізді құдай сақтасын!»

причому комп'ютер не замінює вчителя, а тільки доповнює його. Підбір навчальних програм залежить насамперед від поточного навчального матеріалу, рівня підготовки учнів та їхніх здібностей.

Робота з комп'ютером не тільки сприяє підвищенню інтересу до навчання, але і дає можливість регулювати ступінь складності навчальних завдань, дозволяє захоплювати правильні рішення. Крім того, комп'ютер дозволяє повністю усунути одну з найважливіших причин негативного відношення до навчання – неуспіх, обумовлений нерозумінням матеріалу або проблемами в знаннях. Саме цей аспект і передбачено авторами багатьох комп'ютерних навчальних програм. Учню надається можливість використовувати різні довідкові посібники і словники, які можна виводити на екран за допомогою одного кліку мишкою. У практиці застосування комп'ютера в навчальному процесі особливо підкреслюється його навчальна функція, де комп'ютер є інструментом, який організує самостійну роботу учнів і керує нею, особливо в процесі тренувальної роботи з мовою і мовним матеріалом.

Комп'ютерні програми дозволяють зробити навчальний процес більш пізнавальним, захоплюючим і цікавим; гнучким; різноманітним; творчим. В цілому, інформаційні технології значно збагачують освітній процес і наповнюють його новим змістом.

Застосування комп'ютерів у процесі навчання іноземним мовам має ряд переваг:

1. Індивідуалізація процесу навчання включає в себе такі поняття, як рівень складності матеріалу, що вивчається, кількість завдань, час, відведений на виконання завдань.
2. Оперування великими обсягами інформації.
3. Необмежена кількість звернень до завдань – учні можуть повертатися до кожного завдання стільки разів, скільки необхідно для якісного засвоєння матеріалу.
4. Інтерактивність – здатність програми вести діалог з користувачем.
5. Адаптивність – можливість використання комплексу засобів подання інформації – тексту, звуку, графіки, мультиплікації, відео.

Література:

1. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навч. Посіб. / Кузьмінський А.І. – К.: Знання, 2005. – 586 с. – (вища освіта ХХІ століття).
2. Мазунова Л.К., Москалева И.С., Голубева С.П. Использование компьютерных технологий для профессиональной подготовки учителей иностранных языков // Иностранные языки в школе. – №1. – 2005.
3. Морська А.Г. Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов для спеціальних цілей (навчання іноземних мов у ВНЗ) // Іноземні мови. – №2. – 2002.
4. Олейник А.Г. Новая информационная технология и гуманитаризация школьного обучения // Использование компьютеров в учебном процессе педагогического вуза: Сб. науч. тр. К.: КГПИ, 1989.
5. Полат Е.С. Компьютерные телекоммуникации в школе. М.: Владос, 1995.

Шепелєва О.В.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ РЕФЕРУВАННЯ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Бурхливий розвиток науки і техніки в наш час, широкий розвиток міжнародних зв'язків вимагають постійного обміну інформацією з усіх галузей знання. Фахівець повинен володіти високим професіоналізмом, правильно і швидко орієнтуватися у світі технологічних і технічних інновацій, уміти здобувати, аналізувати, синтезувати, обробляти інформацію, що міститься в різних джерелах, у тому числі іноземною мовою.

Фахівець в наш час часто зіштовхується з проблемою обробки інформації. По-перше, це – читання спеціальної літератури з метою ознайомлення з прогресом науки і виробництва у своїй професійній області. По – друге, оволодіння інформаційним стилем і навичками редагування, що є хорошою основою для швидкого і правильного складання різного роду досьє, довідок, звітів і т. п. Одним із методів навчання іноземної мови є розвиток у студентів навички аналітико-синтетичної обробки інформації іноземною мовою. Під цим розуміють творчі процеси, що включають осмислення, аналіз та оцінку змісту оригінального тексту для збору необхідних даних. Досягненню цих цілей найкращим чином сприяє процес реферування тексту. Реферування вчить також розвиває навички писемного мовлення. У повсякденній практиці – це вміння написати діловий лист, заяву, твір, доповідь, звіт, рецензію та взагалі грамотно викладати свої думки в письмовій формі.

Реферування текстів за фахом займає в даний час найбільш значне місце в суспільно-мовній практиці і має велике значення. Тому, одним із завдань навчання студентів англійської мови є формування в них умінь працювати з оригінальною англомовною літературою за фахом і, зокрема, вироблення навичок реферування та складання письмових оглядів. Іншою причиною такого становища є безпідставне переконання багатьох студентів в тому, що реферування – це самий легкий із усіх видів мовленнєвої діяльності. Але на практиці виявляється, що реферуванням тексту вони володіють слабо, так як не знають його особливостей і ігнорують мовні труднощі, що виникають у процесі роботи з текстом.

Слід підкреслити, що реферування – це інтелектуальний творчий процес, що включає смислову компресію письмових текстів, стислий узагальнений виклад змісту матеріалу у відповідності з поставленим завданням. Матеріал подається у формі опису фактів, без міркувань та історичних екскурсів. Інформація викладається точно, стисло, без спотворень і суб'єктивних оцінок. Частіше всього це завдання передбачає, що студент повинен відобразити щось нове і цінне, що містить текст.

besitzen; Haus – Schloßkönigreich – Land; lieben – verehren; Prowinzfürst – Heer; sein – darbieten; zeugen – gebären.

Глагол *anbrechen* относится к официально-деловому стилю и используется автором в следующей ситуации: *...angebrochen war das Jahr zweiundsiebzig.* Этот глагол обозначает начало определённого отрезка времени. Генрих Манн называет официальную дату, связанную с наступлением в жизни юного Генриха важного события. По принадлежности к функциональным стилям различаются синонимы *ehrfürchtig* и *mit Verehrung*, найденные в романе. Они относятся к синонимическому ряду: *ehrfürchtig, ehrerbietig, respektierlich, respektvoll, mit Verehrung, mit Respekt.* В этом ряду *ehrfürchtig* относится к официально-деловому стилю. Данное прилагательное употреблено в ситуации, когда Колиньи разговаривал с Жанной, речь идёт об отношениях в высших слоях общества.

В другом случае, когда автор говорит о простом народе, он использует нормативно-литературный стиль, который бытует в обыденных сферах общения: *...Adel und Volk mit der gesamten Verehrung.*

К стилистико – идеографическим относятся *Knabe* и *Sohn; Wagen* и *Kutsche*. Семантический состав существительного *Wagen* шире, чем у слова *Kutsche*, которое обозначает лишь «карета, экипаж»: *...schon rollte die lederne Kutsche.*

Все синонимы можно классифицировать по структурно-синтаксическому принципу. Выделяется три группы. К первой относятся синонимы, выраженные одним словом. Они в свою очередь делятся по морфологическому принципу на следующие группы:

1) Глаголы: *anfangen – beginnen; bemerken – übersehen; ansehen – sehen – reisen – fahren; sagen – sprechen – reden – sich ausdrücken; sprechen* и т.д.

2) Существительные: *Madame – Dame – Frau; Besitz – Reichtum; Haus – Schloß; Heer – Truppe – Kutsche – Landesmann; Volk – Bevölkerung; Hugenot* и т.д.

3) Прилагательные: *beträchtlich – nötig; fern – entfernt – unbeugsam – bleich – blaß – gewachsenübsch – schön; lebend – frisch – jung – fremd* и т.д. [2, с.160-161]

Ко второй группе относится синонимия между словом и словосочетанием, например, *sich selbständig machen – sich befreien, gebären – ein Kind in die Welt setzen, Hexe – böse Fee, vermehren – größer machen.*

В третью группу входят синонимические словосочетания: *Tränen aus den Augen fallen – Tränen in Augen treten, seine Tränen fließen lassen – sich Augen mit Tränen füllen.* [2, с.170-171]

Исследуя синонимы, можно наблюдать интересный факт: одни синонимы могут употребляться с любыми частями речи (если они вообще с ними сочетаются), а другие нет.

В романе Г. Манна преобладают идеографические синонимы, различающиеся по семной структуре. Абсолютное большинство примеров иллюстрирует внутрисистемную синонимию. Что касается стилистических синонимов, то в романе использовано преимущественно нормативно-литературная лексика, а также

В данной статье рассматриваются примеры из романа Г. Манна «Юность короля Генриха IV». Он занимает особое место в немецкой литературе. Смысловая неравнообъёмность синонимов позволяет говорить о степени их синонимичности. По данному основанию синонимы делятся на полные и неполные. В рассмотренном романе встретилось только одна пара полных синонимов: *Protestant – Huguenot*. У данных синонимов совпадают все аспекты значения, только *Protestant* является интернационализмом, а понятие *Huguenot* используется по отношению к протестантам, проживавшим во Франции. Остальные, найденные синонимы являются неполными, что характерно для синонимии в целом. Неполные синонимы подразделяются на идеографические, стилистические и стилистико-идеографические.

Идеографические синонимы – синонимы, различающиеся оттенками значеній. С помощью идеографических синонимов носители языка могут передать тончайшие оттенки в значениях слов, подбирая при этом все новые и новые лексические единицы, позволяющие с предельной точностью детализировать представления о наблюдаемых фактах и предметах. Идеографические синонимы различаются интенсивностью, что характерно для глаголов, а существительные и прилагательные различаются насыщенностью смыслового качества. Семный состав тех и других различен, например: *beträchtlich – nötig – wichtig*. Прилагательное *wichtig* употреблено в романе в сочетании со словом *Gespräch*, в нем доминирует сема ценности. Речь идёт о разговоре Катерины Медичи с её дочерью. [1, с. 86-87]

Идеографические синонимы *entfernt* и *fern* различаются насыщенностью смыслового качества отдалённости. Прилагательное *entfernt* употреблено автором в сочетании со словом *Verwandter*. Очевидно, автор имел в виду, что Антуан (муж Жанны) был не только придворным короля, но и его отдалённым родственником: *Ihr Gatte, Antoin von Bourbon, führte Truppen des Königs von Frankreich, als sein entfernter Verwandter und sein General*.

Когда отец умер, Генрих впервые заплакал по взрослому, ему было трудно перенести это горе, оставшись в одиночестве: *Ihn brannte der Schmerz, dass er selbst hatte fern sein müssen*.... Данное прилагательное более насыщено, в отличие от его синонима.

Глаголы *lächeln* и *lachen*, но *lächeln* менее интенсивен и означает смеяться беззвучно, не раскрывая рта: *...noch winkten und lächelten die bleiche Jeanne und ihre Tochter*. Полагаю, что Генрих Манн, употребив именно этот глагол, показывает читателю отношение между матерью и дочерью. Они улыбаются друг другу, т.к. им приятно было находиться вместе, и между ними не было никакой вражды.

Ряд синонимов *Hexe – böse Fee – böse Frau* имеет различия в структурно-синтаксическом плане и может считаться таковым весьма условно. Так *böse Fee* объединяет противоположные понятия. Автор сам называет одну из глав «*Die böse Fee*» имея в виду Катерину Медичи. [1, с.90-92]

Стилистические синонимы – это: синонимы, различающиеся только стилистически. К данной группе из романа Г. Манна относятся следующие синонимы: *entsinnen – sich erinnern – fressen; ehrfürchtig – mit Verehrung; Frau – Madame –*

В процесі реферування тексту задіяні два методи мислення: аналіз і синтез. Аналіз дозволяє виділити найбільш цінну інформацію, відокремити другорядні відомості і дані, тобто, провести певні аналітичні операції, без яких неможливо засвоїти основний зміст оригіналу. Одночасно з процесом аналізу тексту відбувається процес синтезу, тобто з'єднання в логічне ціле тієї основної інформації, яка отримана в результаті аналітичних операцій. Таким чином, очевидно, що недостатньо засвоїти інформацію оригіналу в цілому, або по частинах (аналіз), необхідно навчитися виділяти головний зміст, коротко його сформулювати і представити в логічній послідовності (синтез), створюючи, таким чином, вторинний текст. Вторинні тексти служать для зберігання, переробки і удосконалення первинної інформації. Саме це призначення і визначає їх роль у навчанні: створюючи вторинні тексти, студенти набувають навичок самостійного пошуку, обробки та кодування інформації.

При реферуванні текстів англійською мовою необхідно знати, що існують певні особливості використання лексики, граматичних конструкцій, способу викладу матеріалу тощо. У реферуванні текстів англійською мовою переважають відносно довгі речення. У тексті не повинно бути повторень і загальних фраз. Виключається використання прямої мови і діалогів. Для мови реферування властиве використання певних граматико-стилістичних засобів. До них, в першу чергу, слід віднести прості закінчені речення, які сприяють швидкому сприйняттю інформації. Для характеристики різних процесів можуть бути використані прикметникові звороти. Вживання неозначено-особових речень дозволяє зосередити увагу читача тільки на суттєвому. Описуючи предметну ситуацію, англійська мова часто вибирає іншу, ніж українська, відправну точку в описі, використовує інший предикат або конфігурацію ознак. Для неї, зокрема, характерне переважне використання дієслівних форм.

Література:

1. Вейзе, А. А. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста // А. А. Вейзе. – М., 1985.
2. Володарская Е.Б. Английский язык. Методология написания рефератов // Учеб. пособие // Е.Б. Володарская, М.М. Степанова. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2009.
3. Гаврилов, Л. А. Основы реферирования и аннотирования // Л. А. Гаврилов, Л. К. Латышева. – М., 1981.

Ақболатов А.А.

Абай атындағы ҚазҰПУ

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ РОМАНДАРЫН ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Резюме

В этой статье рассматривается проблема обучения современных казахских исторических романов. Анализируются исторические познания и художественные решения, а также, образовательное и воспитательное значение исторических романов в национальном познании. Обсуждаются принципы образовательной системы Казахстана в процессе глобализации, значимость образовательных парадигм в наше время. Говорится не только о значении эстетики, но и воспитательно – образовательной роли литературы в формировании патриотизма.

Summary

This article deals with the problems of teaching the modern Kazakh historical novels. The historical cognition and artistic decision, as well as educational and educational value of historical novels in the national cognition are analyzed. It is discussed the principles of the educational system of Kazakhstan in the process of globalization, the importance of the educational paradigm in our time. It is not spoken only about the importance of aesthetics, but also educational – educational role of literature in the formation of patriotism.

Қазіргі кезеңде егемен еліміздің жас ұрпақтарын тұлғалы сапаларының негіздері жан-жақты қалыптасқан, қоғамдық-элеуметтік белсенділігі жоғары интеллектуалды адамдар етіп тәрбиелеу басты талаптардың біріне айналып отыр. Елбасы Н.Назарбаевтың «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» деген тақырыпта ел халқына арнаған жолдауындағы аса көздеген мақсаты болып білім беру ісі Отанның игілігі үшін саналы түрде таңдау жасауға және өз бетімен шешім қабылдауға қабілетті патриотты тәрбиелеуге қолдау көрсетуге назар аударуы елдің тыныштығы мен татулығын сақтап, отаншылдық рухын қалыптастыру бағытында жобаларды іске асыру үшін, заман талабына сай барлық салада, соның ішінде білім беру саласында түбегейлі ауқымды жұмыстар жүргізіп жастарға отансүйгіштік тәрбие берудің қажет екендігін көрсетті [1].

Еліміз егемендігін алғаннан бері республикадағы азаматтардың отаншылдық рухын қалыптастыру бағытында жобаларды іске асыру үшін, заман талабына сай барлық салада, соның ішінде білім беру саласында түбегейлі ауқымды жұмыстарын жүргізуде.

drückt (замена компонента в ФЕ wissen, wo j-n der Schuh drückt ‘знать, у кого что болит’), или mit Angela Merkel in einem Bett sitzen (замена компонента в ФЕ sie sitzen in einem Boot ‘они связаны одной веревочкой’). Оба трансформированных фразеологизма используются для критического описания канцлера Германии Ангелы Меркель. Замена одного существительного или глагола другим (схожим по звучанию) оказывается наиболее востребованным способом трансформации ФЕ, позволяющим высмеять то или иное лицо или явление (das rechte Hemd – die rechte Hand ‘правая рука’; liegt der Hund gebraten – da liegt der Hund begraben ‘вот где собака зарыта’). Журналисты используют этот способ трансформации для создания сатирической характеристики лица или явления, например: eines der besten Pferde in Schröders Stall (ср.: er ist das beste Pferd im Stall ‘он лучший работник’); das Lady kam, sah und beraubte (ср.: kam, sah und siegte ‘пришел, увидел, победил’).

Но не всегда расширение компонентного состава ФЕ и замена их компонентов участвуют в создании сатирического эффекта, они могут выполнять также и функцию уточнения и усиления значения ФЕ.

Третьяк В.Л.

Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины, Беларусь

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА СИНОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Г. МАННА «ЮНОСТЬ КОРОЛЯ ГЕНРИХА IV»

Язык относится к тем общественным явлениям, которые действуют на протяжении существования человеческого общества. Язык непосредственно связан с мышлением человека. Он служит средством формирования и выражения мыслей в познавательной-речевой деятельности и в общении людей, являясь неотъемлемой частью их постоянно меняющейся и развивающейся жизнедеятельности. Материальным представлением языка служит в большинстве случаев речь. Речь культурного, образованного человека должна быть содержательной, аргументированной, правильной и выразительной. Содержательность и аргументированность речи обусловлены хорошим знанием фактического материала, умением последовательно, логично и доступно излагать свои мысли. Правильность речи обеспечивается знанием норм языка, а ее точность – умелым выбором слова из ряда синонимов. Умелое использование синонимов – один из признаков точной и выразительной речи. Современный литературный язык располагает большим количеством синонимов, которые помогают избежать однообразия изложения, устранить ненужную тавтологию.

отцом и сыном. Помимо содержания, причиной такой модификации является создание образности высказывания для привлечения внимания читателя.

Рассмотрим последний тип изменения компонентного состава. 3. Сокращение компонентного состава (эллипсис фразеологических единиц)

При этом виде модификаций смысловое содержание фразеологических единиц сохраняется, но часто становится менее интенсивной экспрессивностью, менее яркой образностью [2, с. 864]. Например:

Wer die Wahl hat, hat die Qual – «кому выбирать, тому и голову себе ломать»
Wer die Wahl hat...

am Rande des Abgrundes stehen – «быть на краю пропасти»
stehen vor Abgrund.

den Bock zum Gärtner machen (ugs.) – «пустить козла в огород»

«Kaderfragen», sagte er dann, «nichts für dich, und W. kennst du nicht, hoffe ich. Der Junge geht ran, und ich soll ihm den Kopf waschen, Beschluss der Leitung». «Schade», sagte seine Frau, «dass das Sprichwort in diesem Zusammenhang so verhänglich klingt, sonst hätte ich gesagt: Da haben sie aber mal wieder einen zum Gärtner gemacht».

Итак, можно сделать вывод, что немецкие авторы опираются на наиболее распространенные способы трансформации фразеологических единиц (расширение компонентного состава, замена компонента фразеологической единицы и так далее). Не стоит упускать из вида и то, что трансформация фразеологических единиц у авторов является одним из способов создания индивидуального авторского стиля. Каждый из авторов в соответствии с жанром, в котором он работает, возлагает на трансформацию фразеологических единиц большую или меньшую нагрузку по созданию сатирического эффекта, усилению экспрессии текста, отражению личного мнения.

В публицистической речи фразеологизмы часто употребляются в их обычной языковой форме с присущим им значением. Цель нашего исследования состоит в выделении основных приёмов фразеологического новаторства публицистов и определении функций модифицированных фразеологизмов в языке немецкой прессы. Анализ языкового материала, отобранного методом сплошной выборки из газет «Frankfurter Allgemeine» и «Süddeutsche Zeitung», позволил нам выделить ряд фразеологических единиц, которые используются авторами в трансформированном виде, с иным смысловым значением и структурой или новыми экспрессивно-стилистическими свойствами. Желание привлечь как можно больше читателей приводит к тому, что современные журналисты ищут наиболее яркие способы для выражения своих мыслей. Приёмы фразеологического новаторства публицистов могут быть разными.

Довольно часто журналисты используют такой способ как изменение количества компонентов фразеологизма, а именно расширение компонентного состава, который очень часто употребляется с заменой компонентов с целью сатирического эффекта, например: weiß längst nicht mehr, wo die Bürger in der Busen

Қазақстан Республикасы «Білім беру туралы» заңында «Білім беру жүйесінің міндеттері: ... азаматтық пен елжандылыққа, өз отаны- Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікпен, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу» [2] – делінген. Осы айтылған маңызды құжаттардағы мақсаттарды орындауда білім беру жүйесіндегі оқытылатын пәндер қатарынан әдебиеттің ерекше рөлі бар екені баршаға аян. Себебі, Елбасы жолдауындағы, «Білім туралы» заңдағы айтылған азаматтық пен елжандылықты қалыптастыруда әдебиет пәнінің алатын орны ерекше. Аталған мәселе туралы педагогика ғылымдарының докторы, әдіскер-ғалым Б.Ө. Сманов: «Бұл жауапты жұмысты жүзеге асыруда орта мектепте өтілетін пәндер қатарында қазақ әдебиетінің алатын орны ерекше. Өйткені оқушыларға халықтың қоғамдық өмірін, арман-мүддесін танытуда, оларға идеялық-саяси, рухани-адамгершілік, этикалық-эстетикалық т.б. тәрбие беруде, дүниеге көзқарасын, мінезін, жалпы мәдениетін қалыптастыруда көркем әдебиетті қуатты құралдардың бірі ретінде пайдалану – әдебиет пәнінің басты мақсаты болып есептеледі»[3,3], – дейді.

Ал осы мәселені жоғары кәсіби білім беруде, яғни болашақ мектепте сабақ беретін мамандарды даярлау ісінде оқытуда маңызды болып саналады. Болашақ мамандар мектепте оқытылатын әдебиет курсы өздері терең меңгеріп, көркем шығарманы ғылыми-теориялық талдаудың негіздерін меңгерулері қажет.

Мектеп бағдарламасымен салыстырғанда, жоғары кәсіби білім беруде әдебиетті оқыту, ең алдымен, сол әдебиеттің дамуындағы жаңалықтармен, оның жалпы даму бағытының ерекшеліктеріне назар аударып, тұтас әдеби процеспен, әдебиеттің даму тенденциясымен байланысты қаралады, соған лайық топтастырырылып, әдебиеттің көркемдік құндылығы жоғары туындыларымен тығыз байланысты жүргізіледі. Әдебиет үздіксіз даму үстінде болатын процесс болғандықтан, әдебиеттің соңғы жылдар ішіндегі табыстарының өзі қазіргі кезең әдебиеті курсының мазмұнына едәуір өзгерістер енгізіп, үнемі оқу бағдарламаларын жаңартып, қадағалап отыруды қажет етеді. Кәсіби мамандарға әдебиет курстарын оқытуда әдебиеттің үздіксіз даму тенденцияларын меңгертіп отыру дәрістер, практикалық, семинарлық, арнаулы курс, арнаулы семинарларда қамтылып отырады. Бұл сабақ түрлері болашақ мамандардың теориялық білімінің, көркемөнерге, әдебиетке деген көркемдік-эстетикалық талғамының, әдістемелік білігінің қалыптасуында маңызды орын алады.

Жоғары оқу орындарындағы әдебиеттік оқу материалдары түгелдей бүгінгі заман туындыларынан не соңғы дәуір шығармаларынан тұрмайды. Сондықтан жоғары оқу орындарындағы әдеби шығармашылықты оқытуда әдебиеттегі дәстүр мен сабақтастық мәселесіне ерекше көңіл бөлініп, салыстырмалы-тарихи талдау әдісіне көңіл бөлген абзал. Мысалы, қазіргі қазақ романдарын оқытуда қазақ әдебиетіндегі эпикалық тектің жалпы қалыптасуына үлес қосқан М. Дулатов, М. Жұмабаев, І. Жансүгіров, С. Сейфуллин, Б. Майлин, М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов сынды тағы да басқа классикалық әдебиеттің дәстүр сабақтастығын байланыстыра оқыту маңызды болмақ. Бүгінгі әдебиеттің көркемдік деңгейін,

поэтикалық қуатын зерделеу үшін, өткен әдебиеттің бағдарында барынша сабақтастыра қарап, әдеби мұраны бүгінгі таным түсінік тұрғысынан игеріп, оларды оқушыларға ұлттық құндылықтарды дәріптеп, елжанды, патриоттық көзқарастарын қалыптастыруға әдеби туындылары арқылы бойға даритын рухани, адамгершілік қасиеттер мен идеялық ұстамдылыққа үйрету ісіне шеберлікпен пайдалану керек.

Қазіргі қазақ романдарын оқытуда ғылыми-теориялық, әдістемелік еңбектерге сүйене отырып жұмыс жүргізген тиімді болмақ. Мысалы, әдебиеттегі дәстүр мен сабақтастық мәселесіне қатысты талдаулар жүргізгенде, қазақ романының туу, қалыптасу, өркендеп қанат жаюын зерделеген іргелі еңбектерді басшылыққа алу тиімді болмақ. Осылардың бәрін қазіргі қазақ романдарының даму тенденцияларын оқытуда ғылыми-теориялық, әдіснамалық бағдар ретінде негізге алып, студенттерді ғылыми ізденушілік, шығармашылық бағыттағы жұмыстарға үнемі бағдарлап отыру болашақ кәсіби мамандардың әдеби білім қорының толығуына септігін тигізеді анық.

Әдебиеттің эстетикалық, танымдық, тәрбиелік маңызы бір-бірімен тығыз үндестік байланыста болады.

Адамның қоғамдық өмірінде таным, сенім, тәлім-тәрбие, талғам деген шарттас ұғымдар арқылы қоғамдық білім құралы қалыптастырады. Осылардың ең алғы шарты – таным, адам бір нарсені танымай тұрып, таным пайда болмайды, ал танылған нәрсе туралы ғана сенім пайда болады. Тәлім арқылы адамға тәрбие кемелдегенде адамның жақсы-жаман дейтін талғамы қалыптасады. Міне осыдан кейін ғана адамның қоғамдық білімі қалыптасады. Осылардың бәрінде сөз өнері өмір оқулығы рөлін ойнайды, адамның рухани азығы болады. Айталық ақын-жазушылар белгілі бір өмір шындығын таңдап алып өз айтайын деген ойына сай қоғамдық өмірге бір немесе бірнеше кейіпкер жаратып, оларды суреттеу арқылы сол қоғамдық адамдар таным-нанымын, сенімін, алған тәлім-тәрбиесін, өмірге деген талғам арқылы білім қабілетін суреттейді. Ал осы шығарманы оқыған адам өз заманының ерекшелігін таниды. Қоғамдық борышын сезініп, қандай адам болу керектігінен тәлім алады. Таным дамиды, өзгереді. Танымның уақыттық, замандық, қоғамдық, ұлттық сипаты болады[4,17].

Адам тәрбие арқылы білімденеді. Тәрбие белгілі бір мақсат, міндет, талап бойынша жүргізіледі. Ал сөз өнері тәрбиесі – көркем шығармаларды оқу арқылы адамдар өзінің кім екенін, жақсы мен жаманды парызға ие болады. Сөз өнерінің тәрбиелік рөлі кеше де болды, бүгін де, ертең де бола бермек. Мысалы, тақырыбымызға сәйкес қазіргі қазақ романдарының танымдық, тәрбиелік жағын сөз ететін болсақ, оған мысал боларлық романдар жетерлік. Бір ғана Жанат Ахмаидың «Ай – тұмар» романының тарихи деректілігімен қоса, ұлтымыздың көшпенді тұрмысын, салт-дәстүрін бейнелейтін этнографиялық, фольклорлық сарын молынан кезігеді.

Аталған романның тақырыбы жоңғар шапқыншылығы тұсында ұлы жүз елінде қарадан шығып хан сайланып, сол елді небары бес жылдай басқарып,

? метонимии

Der hungrige Bauch hat keine Ohren – «нет у брюха уха»

Der hungrige Mensch hat keine Ohren.

Существительные der Bauch и der Mensch являются метонимией.

? антонимии

viel Aufheben machen – наделать много шума.

wenig Aufhebens von der Sache gemacht Этот прием акцентирует внимание читателя на фразеологизме, придает ему большую экспрессивность, вносит дополнительные смысловые оттенки.

Der Appetit beim Essen – «аппетит приходит во время еды»

Der Appetit verliert man beim Essen.

Антонимичными словами в данном устойчивом словосочетании являются глаголы kommen и verlieren.

Die Bäume wachsen nicht in den Himmel – «всему положен свой предел; выше головы не прыгнешь»

В текстах немецких писателей данная фразеологическая единица встречается в различных вариантах.

... solange er's vermochte, hatte Gomolla dafür gesorgt, dass Stephans Bäume nicht in den Himmel wuchsen, und Daniels Entwicklung lag ihm immer am Herzen...

Keine Hitlers und keine Mussolinis...! Eine noch gesunde, noch wachsende öffentliche Meinung sorgte in den Vereinigten Staaten dafür, dass die politischen Abenteuer nicht in den Himmel wuchsen.

Авторы текста заменяют повторяющийся компонент исходного выражения Die Bäume на существительное, например, die Abenteuer. В результате выражение приобретает другое значение. Автор трансформирует исходное выражение в соответствии с контекстом.

В качестве другого примера рассмотрим известную фразеологическую единицу: da liegt der Hund begraben – «вот где собака зарыта».

В произведении нам встретилось следующее её употребление в модифицированном виде: ...liegt der Hund gebraten.

Авторы используют этот способ трансформации для создания сатирической характеристики лица или явления.

Представим другой случай замены компонента фразеологической единицы на примере следующего фразеологического единства: Die Fleischtöpfe Ägyptens – «тосковать по прежнему благополучию; тосковать по египетским котлам с мясом». Es hatte Zusammenstöße gegeben zwischen Vater und Sohn wegen Pierres Lebenswandel. Pierre war ihm aus der Lehre gelaufen, war dann nach einigen vergeblichen Versuchen zu den Fleischtöpfen des Vaters zurückgekehrt.

Трансформация выражена в замене узуального слова-компонента «Ägyptens» на новый компонент «des Vaters». Такая замена обусловлена соответствующим содержанием произведения, речь в которой идет о перебранках между

В качестве дополненного элемента выступает глагол «werden», служащий для семантической связи данной фразеологической единицы с другими предложениями в контексте.

Ещё один способ трансформации – это добавление генитив-атрибута.

Например, в зафиксированном в словарях варианте существует фразеологическое единство *Die Bäume wachsen nicht in den Himmel* – всему положен свой предел; выше головы не прыгнешь. Примером расширенного употребления данной фразеологической единицы является следующий отрывок из произведения:

«solange er's vermochte, hatte Gomolla dafür gesorgt, dass Stephans Bäume nicht in den Himmel wuchsen, und Daniels Entwicklung lag ihm immer am Herzen...».

Здесь мы видим дополнительный компонент Stephans в родительном падеже [1, с. 501–508]. 2. Замена компонента фразеологической единицы словом или словосочетанием

Варьирование лексического состава ФЕ регулируется, как правило, ассоциативно-парадигматическими связями в лексико-семантической подсистеме языка. Замена компонентов в составе фразеологических единиц и формирование вариационных рядов происходит на основе:

? Синонимии

Glück im Spiel, Unglück in der Liebe – «не везет в любви, везет в игре»

Sie antwortete: «Glück im Spiel, Pech in der Liebe».

Синонимичными словами в этом устойчивом словосочетании являются существительные *die Spiel* и *die Pech*.

arbeiten wie ein Pferd – «работать как лошадь»

Auf der Werft schuftete Ludwig Hardekopf wie ein Pferd. Seiner Drehbank, mit der er immerhin zehn Stunden täglich verbunden war, teilte er zuweilen seinen Kummer mit. So vor sich hin sprechen und keine Widerrede hören, das war schon Trost!

Синонимичными словами в этом устойчивом словосочетании являются глаголы *schufteten* и *arbeiten*.

angenehm: das Angenehme mit dem Nützlichen verbinden- «совмещать приятное с полезным»

Er war so erfinderisch und einsichtsvoll, gewandt und schnell beraten, dass bald viele Bürger seinen Rat und seine Arbeit suchten, wenn sie im Zweifel waren, wie sie etwas verändern oder neu bauen lassen sollten. Dabei war er immer bestrebt, das Schöne mit dem Nützlichen zu verbinden, und war froh, wenn ihn seine Kunden nur gewähren ließen, so dass sie manche Zierde, manches Fenster und Gesims von reineren Verhältnissen erhielten...

? тематического ряда

gebranntes Kind [scheut das Feuer] – «кто раз обжёгся, тот огня боится»

Er lächelte selbstzufrieden. «Eifersüchtig?» Sie hob den Kopf, sah ihm gerade in die Augen. «Nein, bestimmt nicht, Heinrich, ich weiß, du würdest mich nicht betrügen!» «Worauf du dich verlassen kannst! Ein gebrannter Knabe wie ich scheut das Feuer! Gegen Seitensprünge bin ich ein für alle Mal gefeit!».

жиырма бес жасында жоңғар хандығының қастандығынан қайтыс болған Нұрабайдың туып ес білгеннен өмірден өткенге дейінгі даналық тұлғасын сомдаған. Және соған қатысты күретамыр кейіпкерлер тағдыры арқылы жазушы сол заман бейнесін суреттеген.

Жазушының тарихи тақырыпты қозғай отырып, сол кезеңдегі қазақтың ұлттық салт-дәстүрі, танымынан хабар беретін деректердің молдығы жастарға ұлттық құндылықтар туралы тәлім-тәрбие беруде таптырмас құрал деуге болады. Этнографиялық, фольклорлық мәліметтерден киіз үйдің жасалу технологиясы, қол өнерінің түрлері, бәдік айтыс, бата беру дәстүрі, қара өлең айту, бақсы сарыны, құда түсу, қалың мал төлеу, шешендік сөздер, т.б. ұлттық құндылықтарымыздың тізбектеліп, көркем шығармашылықтың композициялық құрылымына сәйкес қиоластыра отырып пайдаланады.

Ұлттық тәлім тәрбиеге қатысты қалыптасқан тұжырымдардың тағылымдық мәні зор үлгілері романның өн бойынан кездесіп отырады. Романда ұмыт бола бастаған салт дәстүрлер үлгісінің кездесуі, мақал мәтелдедің, тіпті романның басынан аяғына дейін шешендік сөз үлгілеріне құрылуы романның ұлттық танымдық құндылығын арттыра түседі.

Автор романының көркемдік эстетикалық қуатымен бірге, жоғарыда сөз еткен тағылымдық, тәлімдік мәні туралы ғалым, профессор Т.С. Тебегенов: «Жазушының «Ай-тұмар» (2009) атты тарихи-деректі романы – қазақ прозасындағы эпикалық көлеммен жазылған соңғы жылдардағы көрнекті туындылардың бірі. «Ай-тұмар» романының идеялық-композициялық желісін құрап тұрған әсерлі эстетикалық-көркемдік желі – қазақтың ұлттық-этнографиялық тұрмыс-салтының, әдет-ғұрыптарының бейнеленуі... Қазақ халқының, жерінің сақталуы сынға түскенде, бастары қосылған би-шешендердің ел, ұрпақ, атамекен хақындағы бейнелі өрлімді өрнекті көсемсөзді-толғанысты сөздері өрнектелген. Түркі халықтарының сөз, әуез, сарындары мен би қозғалыстарын тұтастыра, өнер киесі ықпалымен сырқаттарды емдейтін бақсы құдіреті ықпалында сезінеміз.

Қазақтың тұрмыс-салт өлеңдерінің материалдық және рухани мәдениет салаларын тұтастыра ұрпақтарға эстетикалық қуат беретін тағылымын да осы романның сюжеттік-композициялық бөліктерінде поэтикалық үйлесіммен берілген мұралардан байқаймыз»[6,204], – деп тұжырымдайды.

Қоғам дамыған сайын әдебиеттің де танымдық маңызы дамиды, өзгереді деп жоғарыда айтқан болатынбыз. Оған дәлел ретінде, кешегі кеңестік кезеңде ұлттық құндылықтар, ұлттық тарихымызға қатысты таным түсініктің ашық айтылмауы, кейбір жағдайларда теріс түсіндірілуі де ұлттық әдебиеттің қанат жаюына белгілі бір дәрежеде кедергі болды. Ал тәуелсіздіктің орнауымен тарихи танымның өзгеруі, ұлттық құндылықтарға деген жаңаша көзқарастардың белең алуы да, әдебиеттің танымдық негізіне әсер етті. Әсіресе, тарихи тақырыптарды жазуда, тарихи тақырыптардың көркемдік тұрғыдан игерілуіне де біршама әсер етті.

Қазіргі қазақ романдарын оқытуда көркем шығарманың мазмұндық көлемін игертумен бірге, қазіргі әдебиетіміздегі дәстүр мен сабақтастық мәселесін, тарихи, уақыттық, қоғамдық танымға деген авторлық жаңаша пайымдауларын, көзқарасын ескеру қажет. Мысалы, тәуелсіздік кезеңінен кейін жазылған романдардағы тақырыптардың бұған дейінгі кезеңдердегі игерілуі, сол кезеңдегі авторлық ұстаным, тақырыптардың бүгінгі күнмен салыстырмалы түрде талдау қажет.

Қазіргі қазақ романдарының даму бағдарын зерделей қарасак, өткен көне тарихи тақырыптарды жазумен қоса, заманауи тақырыптарды да көркемдік эстетикалық деңгейде талдаған шығармалар молынан кезігеді.

Тәуелсіздік рухының әсерімен өмірге келген романдардың бір тобының көркемдік мақсаты – қазақ халқының басынан өткізген отаршылдық зардаптарын шындық тұғырына иек арта отырып жеткізу. Сондықтан бұрынғы жабық тақырыпты қозғаған бұл туындыларды еліміздің тәуелсіздік алуымен бірге келген көркем ізденістердің айқын нышандарының бірі деп тануымыз қажет. Әдебиеттің тақырыбы өткен тарихты қозғаумен шектелмейтіні, әр қаламгер өзі өмір сүріп отырған кезеңнің көркем келбетін жасауға да ұмытылатыны белгілі. Бұл жағынан қазақ романшылары оқырман қауымға замана толқынымен келген өзекті мәселелерді көрсетуге талапталды. Осындай шығармалардың қатарында, Д. Досжанның «Ақ Орда» (2005), С. Елубайдың «Жалған дүние» (2003), Ж. Шаштайұлының (2004), Қ. Жиенбайдың «Ән салуға әлі ерте» (2008), Ә. Ыбырайымұлының «Ұяластар» (2005), Ш. Құмарованың «Ғасыр нұры» (2012) тәрізді біраз романдары бар.

Заманауи тақырыпты көтерген жиырма бірінші ғасырдың романдары соны ізденістерімен, ой еркіндігінің қанаттана түсуімен, уақыт тынысын өз қалпында жеткізе білуіндегі талпыныстарымен оқырман көңілінен орын табары сөзсіз.

Қорыта айтсақ, біз қазіргі қазақ романдарын оқытуда әдебиеттану ғылымының теориялық мәселелерімен қоса, оқыту мәселесіне тікелей қатысты педагогика ғылымының жетістіктеріне сүйеніп, жалпыдидактикалық ұстанымдар: ғылымылық, білімнің беріктігі, жүйелілік, бірізділік, қолжетімділік, яғни түсініктілік, шынайы өмірмен байланыс, тағылымдық, тәрбиелік, теорияның тәжірибемен байланысы сынды қағидаттарды ұстануымыз аса маңызды. Сондай-ақ, қазіргі әдебиет курстарын оқытуда ұстанатын арнайы: қазіргі әдебиеттанудың ғылымдық мәліметтеріне сүйену (себебі, жаңашылдық пен дәстүр мәселесінде өткен шығармашылық мұраларды жаңаша көзқараспен талдау, әдебиетті қайта оқу); мәтінмен жұмыстың басым маңыздылығы; қазіргі кезең әдебиетін оқытудың түпкі мақсатының қазіргі заманмен, әлеуметтік жағдайға сәйкестілігі; белсенді әдеби шығармашылық орта қалыптастыру; ғылыми таным әдістеріне (бақылау, сараптау, синтез және т.б.) үйрету, тағы басқа қағидаттарды ескеруіміз қажет. Сонда ғана, кәсіби жоғары білім беру жүйесіндегі оқытылатын әдебиет курстары өз мақсаттарына жетеді.

Введение дополнительного компонента, т.е. расширение состава выражения – это распространенный способ трансформации ФЕ. Авторские вставки дают возможность уточнить ту ситуацию, конкретизировать то лицо, по отношению к которому использован фразеологизм. Например:

- sich Mühe geben – «стараться»
und dass sich die Hotelleute die kulturelle Mühe gegeben hatten,
«Hardcore» ins Deutsche zu übertragen.
- im Spiel sein – «быть замешанным»
aus anderen Gründen nicht mehr im Spiel ist.

Этот прием является конкретизирующим. Выражение становится более соответствующим тематике публикации.

Иногда расширение компонентного состава ФЕ может выражать сомнение, например:

- es liegt auf der Hand – «это очевидно»
Es liegt fast auf der Hand

Следующие примеры ФЕ расширяются за счет дополнительного компонента-наречия: – wer A sagt, muss auch B sagen – «кто сказал А, тот должен сказать и Б»

Plötzlich tauchen Zweifel in Hanno auf. Wird sich Adam die Sache bis morgen nicht noch anders überlegen? «Adam, gib mich die Ehrenhand. Adam fährt herum, er ist verärgert. So ein dämliches Benehmen von Hanno. Aber wenn man mal A gesagt hat, muss man auch B sagen. «Also von mir aus, Ehrenhand. Hanno nimmt etwas Spucke und schmiert sie über die Hand von Adam. «So, jetzt sind wir verbrüdet und geschworen. Wer nicht mitmacht, ist ein Lump».

Такое расширение приводит к усилению эмоционального характера модифицированной фразеологической единицы.

Другими примерами расширения компонентного состава послужили такие фразеологические единицы как:

- Ich habe A gesagt und B und wohl auch K und L, und nun glaubst du natürlich, mein Lieber, das wird so weiter gehen das ganze Alphabet durch.

Aber da irrst du. M werde ich nicht mehr sagen. Meine Verblendung ist zu Ende, merkwürdigerweise gerade vor dem M.

Узуальная форма данной ФЕ выглядит как wer A sagt, muss auch B sagen – «взялся за гуж, не говори, что не дюж».

Далее рассмотрим несколько примеров других фразеологических единиц, а именно крылатые выражения.

- Das fünfte Rad am Wagen – «Пятое колесо»

«Aber Sachsen-Anhalt, das älter ist als Baden-Württemberg, hat längst seine Identität gewonnen. In Sachsen würde Halle nur als fünftes Rad am Wagen mitlaufen, da es mit Städten wie Dresden, Leipzig, Chemnitz oder Zwickau konkurrieren müsste. In Sachsen-Anhalt aber ist Halle als die größte Stadt des Landes die umworbene Braut».

түп-төркіні, негізі. Орхон-Енисей жазбаларымен А.Иүгінекидің «Ақиқат сыйы» дастанында *ахы* формасында кездесіп, «жомарт, берген, қолы ашық» деген мағына береді. *Ахы* сөзі көне және орта түркі жазба ескерткіштерінде сақталғандықтан, профессор Б.Сағындықұлының бұсөздің араб тілінен алғандығына күдіктенуін қолдауға болады. Сонымен қатар бұл ғалымның *ақы* сөзі «Жомарт» мағынасында қолданылғандығымен бірқатар зерттеушілердің арабтың *ахи* сөзі деп жорамалдауына келіспейтініне де келіспеуге болады. Оның себебі *ахы* сөзі негізінен қазақ тілінің диалектілерінде дәл осы мағынасында *сақы* формасында сақталған. Сөз басында *с* даусызының көне, орта түркі тілдерінде де қазіргі түркі тілдерінде түсіріліп қолданылуы якут, башқұрт, чуваш тілінде кездесетіндігін Б.А.Серебренников, Н.З.Гажиевалар және т.б. зерттеушілер айта келіп: «тенденция отпадения в отдельных словах была еще в глубокой древности», – дейді, яғни қазақ тілінде бұл сөздің бастапқы дыбыстық құрамы сақталып қалған.

Федорук О.М.

ПРИЕМЫ ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ НЕМЕЦКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Авторские преобразования устойчивых выражений оправданы как лингвистически, так и психологически. Трансформация расширяет границы авторской мысли, помогает проявить творческие способности.

Кроме того, ввиду ограниченности человеческой памяти, формирование новых названий и терминов не может быть бесконечным. Наиболее рациональным при этом является преобразование привычных выражений, которое делает речь более разнообразной и яркой.

Не вызывает сомнения тот факт, что сама природа фразеологизма (экспрессивность, эмотивность, оценочность) предоставляет возможность использования её как языкового средства достижения прагматического эффекта. Стремление автора оказать максимальное воздействие на реципиента-читателя обуславливает и выбор определенного способа трансформации фразеологической единицы, в большей степени отвечающей намерениям адресата.

В своей статье мы остановимся на следующих способах окказиональной актуализации фразеологической единицы в зависимости от характера «авторского вмешательства»:

1. Расширение компонентного состава фразеологических единиц.

Тұтастай алғанда, қазіргі қазақ әдебиеті арқылы еліміздің елдігін, ұлттық идеяны насихаттаудың, жас ұрпақты рухани адамгершілік қасиеттерге тәрбиелеудің рухани құндылық мұраттарын, поэтикалық қуатын жас мамандарға меңгерту маңызды болып саналады. Ол үшін қазақ әдебиетін кәсіби мамандарға оқытудың жайын жылдан-жылға дамытып, оқытушылардың ғылыми-теориялық даярлықтары мен әдістемелік шеберліктерін арттырудың қажет екені даусыз. Пәнді оқытуда заманауи технологияны пайдалану, эпикалық көлемді шығармаларды, әсіресе романдарды мазмұндық тұрғыдан игеріп, көркем шығармашылықты талдатуға ғылыми таным әдістеріне сүйеніп, сондай-ақ оқытудың техникалық құралдарын пайдалана отырып, оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін жетілдіре түсу маңызды болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы». -Астана, 2007. – 360 б.

2 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы //Қазақстан мұғалімі. – Алматы, 1998.- № 4.– Б. 1-8.

3 Сманов Б.Ө. Мектепте көркем шығарманы талдаудың ғылыми-әдістемелік негіздері. Педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация, Алматы. 2010.

4 Райыс Ф. Сөз өнері теориясы: Оқулық кітап. – Алматы: «Таңбалы» баспасы, 2010. – 524 бет.

5 Тебегенов Т.С. Тәуелсіздік дәуіріндегі жаңа қазақ әдебиеті (XX ғ. 90-жылдары және XXI ғ. Бас кезі): Монография. – Семей: «Үш биік» баспасы, 2013. –380 б.

Ст.преподаватель Тнымбаева С. Т.

Казахский Национальный Педагогический Университет Имени Абая

СОСТАВЛЕНИЕ КОНСПЕКТОВ-СХЕМ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Слово «конспект» пришло к нам из немецкого языка (der Konspekt); немецким языком оно было заимствовано из латинского (conspectus), имеющих значения «обзор, очерк, вид, наружность». В свою очередь, это существительное в латыни образовалось путём соединения приставки con- и глагола specio (смотреть, глядеть). Таким образом, изначальное значение слова «конспект» – краткая запись или переложение чего-нибудь (совершенно не обязательно это должен быть конспект лекции или урока – бывают конспекты книг и статей; в

естественных науках вербальная информация, как правило, сопровождается визуализированными формулами и алгоритмами, которые также необходимо перевести в графическую или текстовую информацию). В этом значении к слову «конспект» близки такие понятия, как «компендиум» (сжатое изложение суммы основных положений какой-либо науки) и «реферат» (краткое изложение содержания статьи или книги).

Однако конспект – это не просто дословная передача воспринятого из внешнего источника материала. Это также **акт творческого осмысления услышанного и увиденного, выражение собственных мыслей на бумаге**, момент формирования сомнений и вопросов.

При конспектировании отбирается новый и важный материал, связывается со старым, уже известным и выстраивается материал в соответствии с логикой изложения; конспект должен обладать содержательной, смысловой и структурной целостностью. С точки зрения объема (степени сжатия) конспект может быть кратким, подробным или смешанным; по степени соответствия первоисточнику – интегральным или выборочным. По количеству перерабатываемых источников конспект может быть монографическим или сводным (обзорным), с точки зрения предъявления информации конспект составляется на основе чтения или слушания. В зависимости от формы представления информации в конспекте и от степени свернутости в конспекте первичного текста различают следующие виды конспектов/1/:

Различают:

1. конспект-план,
2. конспект-схему,
3. текстуальный конспект.
4. свободный конспект

При написании конспекта, необходимо выполнить виды заданий:

Выделяются смысловые части, выявляются микротемы. Микротемы формулируются в опоре на ключевые слова и фраз. В каждой части выделяется главная и дополнительная по отношению к теме информации. Главная информация записывается в разных формах: в виде тезисов, выписок (текстуальный конспект), в виде вопросов, выявляющих суть проблемы, в виде назывных предложений (конспект-план и конспект-схема). Дополнительная информация приводится при необходимости /2 /.

атаға дейінгі туыстық атауларын моңғолша келтіріп, **йани** «яғни» жалғаулығы арқылы мағынасы айқындалып, түсіндіріліп отырған. Мәтіннен бірер мысал келтірейік: *Йесуге баһадур Чиңгиз ханның өз атасы ерді. Моғол тілі білә ичигә деб айтұрлар. Екінші атасы Чиңгиз ханның Бартан баһадур, моғол тілі білә бурқы деп айтұр. Чиңгиз ханның үчүнші атасы Қабыл хан, моғол тілі білә алинчил теб айтұр. Чиңгиз ханның төртүнчі атасы Тумина хан ерді, моғол тілі білә будату деб айтұрлар. Чиңгиз ханның бешінчі атасы Бай сонкур, моғол тілі білә укуқу деб айтұр. Чиңгиз ханның алтынчы атасы Қауду хан, моғол тілі білә буатай деб айтұр. Чиңгиз ханның йетінчі атасы Дотум мәнән, моғол тілі білә дутаку деб айтұр. Чиңгиз ханның секізінчі атасы Буданжар хан....*

Әбілғазының «Түркі Шежіресінде» туыстыққа байланысты атаулардың негізін көне түркілік немесе түркі және моңғол тілдеріне ортақ сөздер құрайды. **Ата** «әке», **ана** «шеше», **ава** «баба», **ұғыл** «ұл», **оглан** «жасөспірім», **бала**, **фәрзәнд** «жас бала, сәби», **ақа** «үлкен аға», **іні** «кіші іні», **қарындаш** «ағайын», **сіңлі** «күйеуінің қарындасы», **келін** «келін», **небере** «немере», **қайын ата** «күйеуінің әкесі», **анда** «өгей туыс», **хатұн** «әйелдер», **әнеке** «кіндік шеше», **ука** «кіші туыс», **йеңече** «жеңге» және т.б. Мысал үшін бірер үзінді бере кетейік: *... ханым айтды өзгесінің бойында йоқ менің үч айлық ұғланым бар... ханым алты айдын соң бір еркек ұғыл тапды... Атсыз хан ата орныда олтұрұб бір нече йыллар йауны йаулаб атасы кейініден кетді... Үчке че анасыны еммеді... Ай хан ағасының айтқан насихатларыны қабул қылыб көб йыллар атасының салған йолындын йүрді... Кішік інісі кетхұда болды... Әбұлхайыр ханның хатұны Ғабдоллатиф мырзаның сіңлісі еркен дүр... Қаңлы халқындын йәр кім ол зағифаға йақын қарындаш ерді... Ханның бой йеткен қызы бар еркен... Оң ханның хатұны Бөрте қочынның йеңечесі ерді... (...ханым: менің үш айлық балам бар, деп айтты... ханым алты айдан соң бір ұл тапты... Атсыз хан бірнеше жыл әкесінің орнына отырып, талай жауды жаулап әкесінің жолын қуды... Үш жасқа дейін анасын ембеді... Ай хан ағасының сөзін тындап, көп жылдар бойы әкесінің салған жолымен жүрді... Кіші інісі ақылды болды... Әбілхайыр ханның әйелі Ғабдоллатиф мырзаның қарындасы екен... Қаңлы халқының барлығы ол әйелге туысқан еді... Хан бойжеткен қызы бар екен... Он ханның әйелі Бөрке қошының жеңгесі еді... .*

Ескі қыпшақ ескерткіштерінің бірі «Арабша – қыпшақша сөздікте» **оглан** және **оғұл** (ұл, ұл бала, өз баласы) түрінде кездеседі. Онда **ағуыз оглан** (емізулі бала); **кічоглан** (кіші ұл); **қыз оглан** (қыз бала); **өгей оглан** (өгей ұл, асыранды бала) деп берілген. Ат – Тухфа...-да да **оглан // олан** түрінде қолданылған. Бұл сөз кейінірек дәреже, лауазым, әлеуметтік жағдай қызмет бабын көрсететін қоғамдық – саяси терминге айналған. Осы жанғұруды **ұлан** сөзінің әскери термин ретінде қазіргі қазақ тіліміздегі қолданысынан да көреміз.

Ата сөзі қазіргі қазақ тілінде:

1) әкесінің әкесі, 2) жасы үлкен кісіні сыпайылап атау, 3) туыстық, қандастық, ру, 4) ерлі зайыптылардың қайын әкесі, 5) ауыспалы мағынадағы бір нәрсенің

Жалайыридің «Жамиғат-Тауарих» еңбегінде «ру,тайпа» мағынасында **қауым** сөзі қолданылыпты. Ал бұл сөз «Түркі Шежіресінде» кездеспейді. Сондай-ақ, «Жамиғат-Тауарихта» **халқ** сөзі жиі кездеседі. «Қарапайым халық» мағынасында да қазіргі тіліміздегідей **қара халқ** сөз тіркесі қолданылған, мыс.: *...тахтың сенің тағға охиар, халқын сенің сай а дәулетке охиар... Ол қауым ол күндің бу күнге дегач бисйар қауым болуб кечтілер...* (Сенің тағың тауға ұқсар, сенің халқың сендей билік еткен падишахтың саясына ұқсар... Ол қауым бүгінге дейін біраз (көп) халық болды...).

«Шыңғыснамада» осы мағынада **халайық** сөзі кездеседі. Осы секілді, тарихи мәтіндерде **көрәл/курал** – король, корольдік сөздері тіркес түрінде 2-3 жерде ғана кездеседі, мысалы: *...Тақы хала көрәл падишаһының әңләді ерді...* (...Әлі де король патшаның әулеті еді...).

Туыстық қатынасқа байланысты атаулар. Өтеміс қажының «Шыңғыснамасында» туыстыққа байланысты атаулардың негізін көне түркілік немесе түркі және моңғол тілдеріне ортақ сөздер құрайды, мыс.: **нәбарә, оглының оглы** «немере», **қарындаш** «ағайын, туысқан», **ұғыл, әулад** «ұл», **ата** «әке», **ана** «шеше», **зәғифә** «әйел», **қыз, аға**. Мыс.: *Ежен хан білә Сайын хан мәшһүр тұрұр. Туралы хан қызы зәғифәсіндің туған ерді. Йәнә он йеті ұғыл кім өзгә зәғифәләріндің ерді... Ағасы Ежен ханға айтды: Атам орныға ағам сен. Хәмән атам тұрұрсын...хан болғыл...* (Ежен хан Сайын хан әйгілі болатын. Туралы ханның қызы әйелі еді. Қалған он жеті ұлы басқа әйелдерінен туған болатын...Сайын хан ағасы Ежен ханға: әкемнің орнына сен әрі ағамсың, әрі әкемсің...хан бол... деді.).

«Әділ сұлтан» эпикалық жырында туыстыққа байланысты атаулардан үшеуі ғана кездеседі: **ана, қайын ана, қыз, келін**. Мысалы: *...қайын анасы қайырға йорұды келінінің көрген дүшіне... әділ сұлтан жауға түшіп қалғанлықларындан хабар берділер, анасы йығлады...* (... қайын анасы келінің көрген түсін жақсылыққа жорыды... әділ сұлтанның жауға түсіп қалғанын естігенде анасы жылады...).

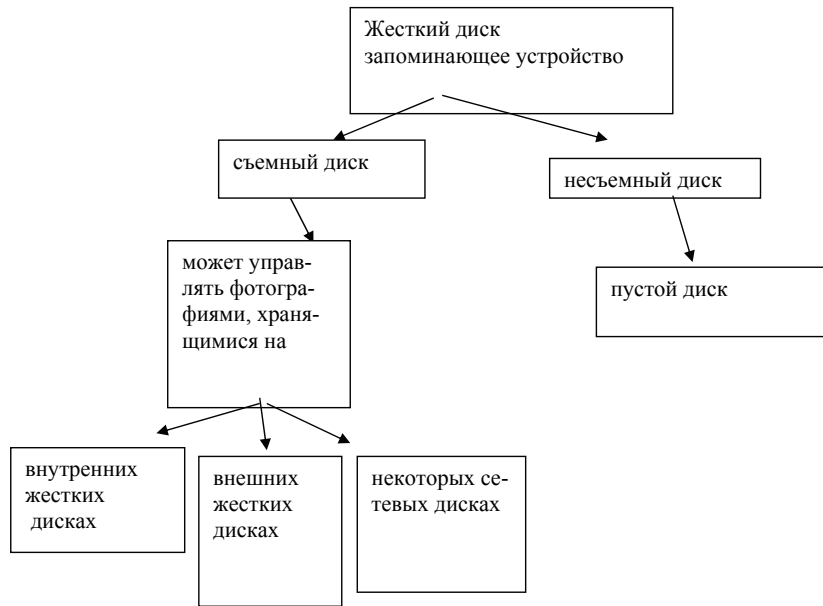
Қадырғалидің «Жамиғат-Тауарих» атты туындысына туыстыққа байланысты атаулардың қолданысында көне түркілік сөздермен қатар моңғол сөздері қатар қолданылады, мыс: **ақа** «жасы үлкен туысқан», **оглан, улан** «бала, ұл» **фужсин, еке** «біреудің әйелі», **гүрген** «күйеу бала», **екечі** «апа», **нәбира, оглының оглы** «немере», **қарындаш, туғма** «туысқан», **өкин** «қыз», **отчигин** «кенже бала» және т.б. мысалы: *Бу Қайдуның ата қарындашының ұғлы Начин атлығ бар ерді. Канбаут қаумы га күйеу ерді... йетміш ер бу ішні харакат қылған жалайырға айтды: қайсы ата-ағаңызға кеңеш қылыб...* (Бұл Қайдуның ағайынының ұлы – Начын. Канбуыт қауымына күйеу еді... бұл іске жетпіс ер әрекет қылған жалайырға айтты: қай ата-ағаларыңмен ақылдасып...).

Қадырғали – Шыңғыс ханның ата бабасын сөз еткен кезде **ичигә** «өз әкесі», **бурқы** «атасы», **алынчил** «үшінші атасы», **будутту** «төртінші атасы», **уқуқу** «бесінші атасы», **буатай** «алтыншы атасы», **дуқақу** «жетінші атасы», деп жеті

Конспект- схема текста «Оперативная память»

Конспект- схема на текст « Жесткий диск»

Литература :

- 1.Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Междисциплинарный словарь по 136-137).
2. http://www.tepka.ru/uroki_russkogo/55.html педагогике. (М., 2005. С.

Нурмухаметова Д.К.

TYPES OF LANGUAGE GAMES

Most people would say that English is not a «phonetic» language because it is not pronounced the way it is spelled. However, studies have shown that over 80% of English words do follow a regular spelling pattern. Unfortunately, approximately 500 of the most common English words e.g. said, are spelled irregularly. English spelling is not as irregular as it is often portrayed [1;62].

Many letters, particularly vowels, make more than one sound. Because of these discrepancies between the spelling and pronunciation of some English words, it is better, if possible, to introduce words to students orally before they see the written form.

ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ПРОУЧВАНЕ НА ЕЗИК

Қабатаева К.Т.

Филология ғылымдарының кандидаты, профессор

Сейдгазимова С.

I курс Э-11 тобының студенті

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

ҚАУЫМДАСТЫҚ, ӘКІМШІЛІК БӨЛІНІСКЕ ЖӘНЕ ТУЫСТЫҚ ҚАТЫНАСТАРҒА БАЙЛАНЫСТЫ АТАУЛАР

«Шыңғыснама», « Әділ сұлтан « эпикалық жыры, « Жамиғат-Тауарих « және «Түркі Шежіресі « лексикасын тақырыптық топтарға жіктеп қарастыра болсақ, олар әрине,өмірдің барлық салаларын қамтиды, солардың ішінде көбірек жиірек кездесетіндері –қауымдастық,әскери-әкімшілік бөлініске, адамдардың атақ-дәрежесіне,соғыс қимылдары мен туыстық қатынасқа байланысты атаулар.Оның басты себебі –екі шығарманың шежіре аталып, Адам атадан бері қарайғы ел билеушілердің аты-жөні мен істеген істерін, әсіресе Шыңғыс хан тұқымынан тараған хандар мен сұлтандардың ел басқару ісін, соғыс қимылдарын сипаттауға арналуында жатса керек. Біз « Шыңғыснама» , «Әділ сұлтан « эпикалық жыры, «Жамиғат-Тауарих « және «Түркі Шежіресінде « жиі кездесетін сөздерді 4 негізгі тақырыптық топқа бөліп қарастырдық, бірақ бұл шығармаларда кездесетін барлық сөздердің сипатын бере алмауы мүмкін. Тақырыптық топқа бөлуде түрік,араб,парсы тілдерінің екеуіне ортақ та сөздер бар, оларды ана тілдікі немесе мына тілдің сөзі деп айту қиын.

Әбілғазы Бахадүр өз шығармасында ата-баба тарихын адам баласы жаратылғаннан бастайды. Оның алғашқы кезеңінен сөз еткенде бірыңғай кімнен кім туды, кімді кім орнына қалдырып, қанша патшалық құрды, кімнен соғысты деген сияқты нәрселерді баяндайды. Бұл кезеңдегі адамдар қауымы *йұрт* «жұрт» түрінде аталады да, оның билеушісін *паша* «патша» дейді. Одан бері келе қауымдастық атауларына *нәсіл, әулет, ұрұқ, тайпа, ру, жсамағат, ел, халық, уғлайат, мемлекет* сөздері қосыла бастаған. Осы сөздер синоним ретінде бірінің орнына бірі қолданыла берген. *Йұрт* сөзі қауымдастық атауларынан гөрі кісі, адам топтары орналасқан «жер, мекен» мағынасында қолданылған. «Түркі Шежіресінде» ел сөзі жиірек қолданылған. Ал *уғлайат* сөзі кейінгі дәуірге қатысты айтылатын сияқты, белгілі бір шектеу жоқ. Бұл сөз кейде *мемлекет* сөзінің орнына қолданылады, кейде «қала немесе аймақ» мағынасында көрініс тапқан. Ал *мемлекет* сөзі де Қытай, Иран сияқты елдерге тіркесіп, бірде «ел, патшалық» деген мағынада жұмсалған.

қолданылатынын атап өтеді. Әдебиеттануда көп жағдайда романтизмді әдеби бағыт ретінде қана қарастырады. Ал оның «әмбебаптық» қасиетін, романтизмнің белгілі тарихи кезеңнен тыс уақытта да бола беретінін социалистік реализм теориясына иек сүйеп қалған зерттеушілер ескере бермейді.

Ғалым романтизмді реализмге қарсы қойып, оған алыс-жақындығы тұрғысынан бағалау дұрыс еместігін атап көрсетеді, романтизмнің әдебиетке әкелген көркемдік жаңалығын, өзіндік ерекшеліктерін қарастырады. «Романтизм түгелдей алғанда, әдебиетке жаңа тақырып, жаңа кейіпкерлер әкелді, сөз өнерін көптеген көркемдік ерекшеліктермен байытты... Романтизм мен реализмді екі түрлі көркемдік әдіс деп қарасақ, олар бірін-бірі толықтырып, біріне-бірі нәр бере алатынын есте сақтаған жөн» [1] – деп пайымдайды. Ал көркемдік әдіс ретінде алғанда романтизм әлде қайда кеңінен мағына береді, «осы әдістің негізгі принциптерін, бейнелеу тәсілдерін (киялшылдық, ерекше көңіл аударарлық оқиғалар, сирек кездесетін арманшыл кейіпкер, романтикалық көтеріңкі леп, романтикалық сарын т.б.) белгілі бір тарихи кезеңнің шеңберінде алып, нақтылы бір елдің әдебиетімен, өнерімен шектеп қою дұрыс болмас еді» – деп әділін жазады. Өкінішке орай, қазіргі әдебиеттануда кеңес кезінде қалыптасқан қағида ізімен социалистік реализмнің бір бөлігі деп қарастырған романтизмге сенімсіздікпен қараушылар да бар.

З.Ахметовтің «Казашское стихосложение», «Өлең сөздің теориясы», «О языке казахской поэзии» сияқты қазақ өлеңінің құрылымына, тіл қолданысына арналған, соны ізденістерден туған теориялық еңбектерінің орны айрықша. Бұл зерттеулерде поэзия жанрлары, олардың көркемдік, поэтикалық ерекшеліктері, құрылысы мен құрылымы алғаш жүйелі қарастырылған. Өлең құрылысын талдауда оның ұлттық сипатына, қазақ өлеңінің ұйқас табиғатына, поэтикалық формалардың көркемдік қызметіне басты орын берілген. Күрделі теориялық талдаулар барысында Абай лирикасы мен қазіргі қазақ поэзиясының аралығындағы дәстүр ұласуы, дәстүр мен жаңашылдық мәселесі талданады.

З.Ахметовтің ең соңғы кітабы – «Поэзия шыңы – даналық» деп аталады. Бұл зерттеуде ғалымның қазақ поэзиясы жайлы ұзақ жылдардағы зерттеушілік ой-пікірі жинақалған.

Расыммен ескірмейтін бұл еңбектер ғылыми өзектілігін әлі жойған жоқ. Тек қана қазақ әдебиеттану ғылымы үшін ғана емес, алыс-жақын шет ел әдебиеті үшін де айтарлықтай жаңалық болды десек артық айтпаған болар едік. Қазақ ұлты мен өнері үшін ғана емес, әлемдік әдебиет үшін де соны пікірлер мен жаңалық алып келген ғалымның аты да, хаты да ешқашан өшпек емес.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ахметов З. Әдебиеттану терминдер сөздігі. – Алматы: 1998. – 288 б

The teaching of common spelling patterns will help students pronounce unfamiliar words. The teaching of spelling and pronunciation should be closely linked to help students in mastering English pronunciation.

Traditionally, teachers approached the teaching of pronunciation by gradually introducing the 44 phonemes (sounds) that make up the English language. This is known as the bottom-up approach. Current methodology emphasizes using both the bottom-up and top-down approaches with the latter emphasizing examination of the entire piece of language including stress, intonation and sounds. Top-down and bottom up methods should be used in combination.

Consider the pronunciation target. How good do you want the students' pronunciation to be? They should be able to comprehend what people are saying to them in English. When they speak, the listeners should be able to understand them. Don't aim for perfection; it is an unrealistic expectation.

There are advantages and disadvantages in teaching the students phonetic symbols. Some teachers say that learning these symbols puts an additional burden on the students. However, many people think that these symbols are easily memorized (and the students only need to recognize the symbols rather than producing them). Once that has been accomplished, it makes the learning of pronunciation much easier [2;89]. Students can look up new words in a dictionary and not only find out their meaning, but also discover how to pronounce them. Teachers can use the symbols to show the link between letters and sounds.

The importance of stress, rhythm and intonation patterns can be very difficult for non-native speakers to understand. They convey the mood, emotion and meaning and subtle changes in patterns can result in a different meaning. There are plenty of exercises that practice stress and intonation patterns, but don't spend too much time getting the students to reproduce them. Instead get them to listen to role models e.g. you, tapes and/or guest speakers. It is more important that the students hear the differences in stress, intonation and rhythm patterns rather than produce them.

Enjoyment of games is not restricted age. Some individuals, regardless of to age, may be less fond of games than others. But so much depends on the appropriateness of the games and the role of the player.

It is generally accepted that young learners and adults are very willing to play games. This partially depends on the learners' socio-cultural background [3;47].

Young teenagers tend to be more self-conscious and one must take into account their reticence when selecting games for them. Games which can be played in pairs or groups may be particularly useful in this case. It is clear to all observers of classroom practice that the teacher's own belief in the usefulness and appropriateness of a game affects the learner's response.

Teenage learners might be reluctant to play games. Many people are so anxious to learn English in order to pass examinations or to improve their employment prospects that they look on games as unnecessary. If you have such committed learners

you must clearly respect their point of view and be able to justify the use of each game in terms of the density and meaningfulness of practice it provides.

It is important to note that most advanced and dedicated students can enjoy and value games if the content and language used are relevant to them.

When teaching on the phoneme level, we take noises and make them significant. When we work on pronunciation at the level of conversational dialogue, a new set of barriers appears.

Anxiety is a common enough symptom among ESL students. Fear of failure makes them stiff and nervous, and this is often readily apparent in their demeanor [4;5]. Repetitive verbal games such as Jazz Chants, handclap rhymes and other structured activities can relieve much of this pressure and allow the students to concentrate on the pronunciation and intonation Classroom rituals, like learning a short greeting to use at the beginning of each class will help boost self-confidence.

Learned helplessness is a less easily spotted hindrance. This refers to our psychological tendency to 'give up' after a few failed attempts, especially if there is negative feedback from the teacher or classmates. The solution is simple – keep it positive! Praise each advancement, no matter how small, tape the students' progress so he/she can hear their improvement on a regular basis, and don't forget to award the slow learners as much recognition as the rapid ones!

Cultural identity is the last and perhaps the most important question to be dealt with. ESL and EFL students who are learning English merely for business often do not intend to assimilate, and will not wish to completely give up their accent as it sends a clear message about their roots and history.

The main objective here is not to attain some hypothetical standard of English pronunciation, but to merely ensure that all students can be readily understood. Any 'foreign' accent, in the end, will probably not be any more distracting than ones of native English speakers from varying parts of the world.

Games can be useful here as well, to break the ice and lessen tension about accents. Impersonations are a wonderful way to help students improve their pronunciation, and have a fun as well. Many famous personalities can be used as models and the students will have a terrific time guessing who they are [5;54]. Often the students will find that their pronunciation will markedly improve as they mimic the speech patterns of their favorite actors and celebrities. They can even imitate the teacher for an added note of hilarity!

All of these ideas can be expanded on and modified to fit the needs of your particular class. Teaching pronunciation to ESL students is very necessary, but it doesn't have to be nerve-racking. Just work on it a little during each class, and see your students' abilities grow!

Classifying games into categories can be difficult, because categories often overlap. Hadfield (1999) explains two ways of classifying language games [6;64]. First, she divides language games into two types: linguistic games and communicative games. Linguistic games focus on accuracy, such as supplying the correct antonym. On the

Жанузакова К.Т. ф.ғ.д., Кожекеева Б.Ш. ф.ғ.к.,

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

3.АХМЕТОВ – ТЕОРИЯ ТАРЛАНЫ

З.Ахметов қазақ әдебиеттану ғылымының, оның ішінде әдебиет теориясының өркен жаюына өлшеусіз үлес қосты. Зәки Ахметовтің еңбектерінсіз ХХ ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдебиеттану ғылымының жетістіктерін елестету мүмкін емес. Барша саналы ғұмырын әдебиетті зерттеу ісіне арнап келген ғұлама ғалым қазақ өлең құрылысының теориялық негізін жасап, өлеңтану іліміне қатысты барлық толғақты мәселелерді алғашқылардың бірі болып жан-жақты қарастырды. Өлең құрылысын терең зерттеумен қатар қазақ әдебиетінің тарихы мен бүгінгі әдеби процесс туралы да көлемді еңбектер жазды. Ұлттық әдебиеттану ғылымының арналы бір-бір саласына айналған абайтануға, әуезовтануға қатысты іргелі еңбектері өз алдына бір төбе. Шығармашылық еңбектері ұшан-теңіз академик З.Ахметов қазақ әдебиетіне байланысты қандай өзекті мәселе болса да өз пікірін білдіріп отырды.

Қазақ поэзиясының өлең құрылысын, теориясын жан-жақты зерттеген З.Ахметов «Абай и Лермонтов» атты орыс тілінде жазылған іргелі ғылыми зерттеуінде Абайдың қазақ өлеңінің құрылысын дамытуда реформаторлық ролі мен орны, текстологиялық мәселелері талданады. Ғылымға алғаш келгеннен бастап абайтану саласына бар ғұмырын сарп еткен Зәки Ахметов ұзақ жылғы еңбектің нәтижесін «Абайдың ақындық әлемі» монографиясында көрсетті. Сонымен қатар «Абай» энциклопедиясын жарыққа шығару ісіне атсалысты. Абайтану, мұхтартану мәселелерін теориялық, тарихилық қырынан зерттеген «Поэтика эпопеи «Путь Абая» в свете историй его создания» (1984), «Абайдың ақындық әлемі» (1995), «Роман-эпопея Мухтара Ауэзова» (1997) атты ғылыми монографиялары әдебиеттану саласына қосылған қомақты дүнелер болды.

Зәки Ахметовтің М.Әуезов шығармашылығына арналған «Поэтика эпопеи «Путь Абая» в свете истории ее создания», «Роман-эпопея Мухтара Ауэзова» атты еңбектері де әдебиетті зерттеу тарихында аса бағалы саналады. М.Әуезовтің ұлт әдебиеті көлемінде қалмай, әлемдік әдебиеттің классигі дәрежесіне көтерілгенін айқын мәлімдейді. Ғалым туындыларын автордың өмірбаяндық деректерімен тығыз байланыстырып, әдеби шығармашылық психологиясына терең бойлайды.

Әдебиеттану ғылымының қай саласында болсын қазақ әдебиетінің көкейтесті мәселелері турасында құнды теориялық ой-пікірлерін ортаға салған ғалым көркемдік әдіс, романтизм мәселелері туралы да бағалы пайымдаулар жасаған. З.Ахметов өзі басшылық жасап, жарыққа шығарған «Әдебиеттану терминдер сөздігінде» әдебиеттегі романтизм ұғымына анықтама бере отырып, бұл құбылыстың әдеби бағыт ретінде де, көркемдік әдіс мағынасында да

Інтернет активно досліджується щодо виражальних можливостей його текстів (Н. Акімова, М. Бергельсон, О. Галичкіна, Л. Іванов, Л. Мельник, С. Пиркало, Г. Трофімова, С. Чемеркін, Р. Шулик й ін.); перспективним є аналіз функційно-стильової та жанрової різноманітності Інтернет-мовлення. Технічний розвиток мережі випереджає темпи теоретичних досліджень її мовного забезпечення. За мовними характеристиками мережеві тексти істотно відрізняються від текстів, наприклад, власне публіцистичного різновиду. Зворотній зв'язок публіциста з адресатом надзвичайно розвинений у багатьох формах Інтернет-спілкування. С. Какоріна зазначає, що вперше засіб комунікації спрямував комунікативний процес не у вертикальному напрямку (диктор – слухач), а в горизонтальному (автор – адресат – автор) [2, с. 68–70].

У дослідженні мовлення сучасних засобів масової інформації є кілька проблемних аспектів. Невизначений функційно-стильовий статус текстів реклами. Публіцистичний стиль потребує залучення нових жанрів, поява яких була спричинена зростанням ролі реклами та мережевої комунікації в житті суспільства.

Література:

1. Анисимова Л. Г. Жанровые формы PR-текста : коммуникативный и метакоммуникативный аспекты / Л. Г. Анисимова // Коммуникация в современном мире : [материалы Всерос. науч.-практ. конференции «Проблемы массовой коммуникации»] (16 мая 2006 г.) / ред. проф. В. В. Тулупов. – Воронеж, 2006. – С. 124–125.

2. Какорина Е. В. СМИ и интернет-коммуникация (области пересечения и проблемы взаимодействия) / Елена Валентиновна Какорина // Язык современной публицистики : сб. статей / сост. Г. Я. Солганик. – [2-е изд., испр.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – С. 67–98.

3. Касумова М. Ю. Компьютерный дискурс как полиаспектная разновидность речи [Электронный ресурс] / М. Ю. Касумова. – Режим доступа : http://rusistica.ru/articles.php?article_id=5&rowstart=0.

4. Кривоносов А. Д. PR-текст как инструмент публичных коммуникаций : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филолог. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Алексей Дмитриевич Кривоносов. – Санкт-Петербург, 2002. – 37 с.

5. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / гл. ред. М. Н. Кожина. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.

other hand, communicative games focus on successful exchange of information and ideas, such as two people identifying the differences between their two pictures which are similar to one another but not exactly alike. Correct language usage, though still important, is secondary to achieving the communicative goal.

The second taxonomy that Hadfield uses to classify language games has many more categories. As with the classification of games as linguistic games or communicative games, some games will contain elements of more than one type.

1. Sorting, ordering, or arranging games. For example, students have a set of cards with different products on them, and they sort the cards into products found at a grocery store and products found at a department store.

2. Information gap games. In such games, one or more people have information that other people need to complete a task. For instance, one person might have a drawing and their partner needs to create a similar drawing by listening to the information given by the person with the drawing. Information gap games can involve a one-way information gap, such as the drawing game just described, or a two-way information gap, in which each person has unique information, such as in a Spot-the-Difference task, where each person has a slightly different picture, and the task is to identify the differences.

3. Guessing games. These are a variation on information gap games. One of the best known examples of a guessing game is 20 Questions, in which one person thinks of a famous person, place, or thing. The other participants can ask 20 Yes/No questions to find clues in order to guess who or what the person is thinking of.

4. Search games. These games are yet another variant on two-way information gap games, with everyone giving and seeking information. Find Someone Who is a well-known example. Students are given a grid. The task is to fill in all the cells in the grid with the name of a classmate who fits that cell, e.g., someone who is a vegetarian. Students circulate, asking and answering questions to complete their own grid and help classmates complete theirs.

5. Matching games. As the name implies, participants need to find a match for a word, picture, or card. For example, students place 30 word cards, composed of 15 pairs, face down in random order. Each person turns over two cards at a time, with the goal of turning over a matching pair, by using their memory. This is also known as the Pelmanism principle, after Christopher Louis Pelman, a British psychologist of the first half of the 20th century [7;8].

6. Labeling games. These are a form of matching, in that participants match labels and pictures.

7. Exchanging games. In these games, students barter cards, other objects, or ideas. Similar are exchanging and collecting games. Many card games fall into this category, such as the children's card game

8. Board games. Scrabble is one of the most popular board games that specifically highlights language.

9. Role play games. The terms *role play*, *drama*, and *simulation* are sometimes used interchangeably but can be differentiated (Kodotchigova, 2002) [8;9]. Role play can involve students playing roles that they do not play in real life, such as dentist, while simulations can involve students performing roles that they already play in real life or might be likely to play, such as customer at a restaurant. Dramas are normally scripted performances, whereas in role plays and simulations, students come up with their own words, although preparation is often useful.

In teaching pronunciation there are at least two methodological problems the teacher faces:

1) to determine the cases where conscious manipulation of the speech organs is required, and the cases where simple imitation can or must be used;

2) to decide on types of exercises and the techniques of using them.

The teacher instructs his pupils to pronounce sounds, words, word combinations, phrases and sentences in the English language. Pupils must become conscious of the differences between English sounds and those of the native language. This is possible provided the foreign sound is contrasted with the native phoneme which is substituted for it, e. g.: *E. [t] – R. [T]; E. [n] – R. [H]; E. [h] – R. [X]*.

Each sound is also contrasted with the foreign phonemes which come close to it and with which it is often confused. The contrast is brought out through such minimal pairs: *as: it – eat; spot – sport; wide – white, cut – cart, full – foot, boat – bought*. The experience of the sound contrast is reinforced audio-visually:

1. By showing the objects which the contrasting words represent. For example, *ship – sheep*. The teacher makes quick simple drawings of a ship and a sheep on the blackboard or shows pictures of these objects.

2. By showing actions. For example, *He is riding. – He is writing*. Situational pictures may be helpful if the teacher cannot make a sketch on the blackboard.

3. By using sound symbols [ae] – [e]; .Phonetic symbols do not teach the foreign sounds. They emphasize the difference in sounds and in this respect they are a valuable help. To teach pupils how to pronounce a new language correctly in a conscious way means to ensure that the pupil learns to put his organs of speech into definite positions required for the production of the speech sounds of this language.

A person learning a foreign language unconsciously continues to use his muscles in the old ways and substitutes the phonemes and the intonation of his native tongue, e. g., he pronounces *zis* instead of *this*, or *veal* instead of *wheel*; Do 'you 'speak 'English? instead of 'Do you 'speak ,Erish? He does not even notice his mistake.

In learning pronunciation great use should also be made of imitation [9;85]. Pupils learn to pronounce a new language by imitating the pronunciation of the teacher. Since young people's ability to imitate is rather good it should be used in teaching pronunciation as well. Indeed, there are sounds in the English language which are difficult to explain, for example, vowels. The teacher is often at a loss how to show his pupils the pronunciation of this or that vowel, because he cannot show them the position of the organs of speech while producing the sound.

нання Ф. Бацевича, природа й організація стилів мови та мовлення великою мірою залежать від того, у якій формі відбувається спілкування. Провідними, на думку І. Шашкіна, при визначенні стильової належності тексту є специфічні мовні засоби. В. Русанівський вважає важливим критерієм для виокремлення функційного стилю сферу життя і діяльності суспільства.

Звернімося до кількох питань функційної стилістики. Так, залишається дискусійним стильовий статус реклами. Лінгвісти, які відносять рекламу до публіцистики, наводять такі аргументи: основні функції рекламних текстів (інформування, оцінка, вплив), мета (спонукання масового адресата до певної дії), соціальна значущість (зокрема в галузі економіки) [5, с. 636]. Постійно зростаюча роль рекламного курсу в сучасному медіапросторі дає підстави досліджувати його як окремий, самостійний вид медіакурсу зі специфічними рисами. Рекламний текст – завершене повідомлення, що характеризується чітко орієнтованою прагматичною спрямованістю (привернення уваги до предмета реклами) і поєднує ознаки усного та писемного мовлення з комплексом позамовних чинників (О. Дубенко, Я. Конопацька). Рекламний підстиль покликаний популяризувати певні твори, видовища й послуги (І. Анніна, П. Дудик, Н. Хабарова).

Функційно-стильова диференціація рекламних текстів дещо ускладнюється тим, що останнім часом окреслилася тенденція розмежування реклами і PR-текстів як двох самостійних напрямків у медіа-мовленні. PR-інформація служить формуванню ефективного комунікаційного середовища соціального суб'єкта [1; 4, с. 14]. Логічним є належність політичної реклами до публіцистики, оскільки такий рекламний текст ідеологічно впливовий, здійснює модифікацію свідомості адресата, реалізує оцінну мовну функцію (О. Остроушко). Перспективним напрямком дослідження реклами є розв'язання питань на зразок: «чи є публіцистичним текстом реклама товару або послуги?», «якими жанровими різновидами представлена сучасна реклама?» тощо.

Десь-не-десь дослідники вирізняють як окремий функційний стиль мовлення електронних засобів масової інформації. Інтернет – найменш досліджений функційною стилістикою засіб комунікації – є так само, як і газета, телебачення, радіо, контамінацією різних стилів (публіцистичного, інформаційного, офіційно-ділового, художнього й ін.), різновидів (усних і писемних; монологічних, діалогічних і полілогічних) і жанрів мовлення. Публіцистичне мовлення реалізується за трьома напрямками, наприклад, на порталі «Телекритика»: у текстах-«клонах» і в модифікованих текстах традиційних засобів масової інформації, в оригінальних веб-виданнях (<http://www.telekritika.ua/>). З-поміж жанрових різновидів Інтернет-публіцистики натрапляємо зразки всіх відомих публіцистичних жанрів, а також появу нових специфічних. Так, тематична дискусія «форум» стає одним із центральних й активних мовленнєвих жанрів у мережевій комунікації, породжуючи нові різновиди (чат, конференція, гостьова книга) [2, с. 68–70; 3].

керек. Мысалы: Амангелді, Лесбек батыр, Қазыбек, Қабанбай, Рысқұл т.б. ауылдар. Осы заңдылықтың өзі қоғамдық ортада ер адамдардың орны ерекше, салмақты істердің ер азаматтың мойнында екенін көрсеткендей, ер адамды қадірлеу, сыйлау, ардақтау.

Қорыта айтқанда, топонимдердің идиоэтникалық семантикасын қалыптастыратын және баяндайтын ақпараттар әр ұлт болмысынан хабардар етеді. Келер ұрпақ үшін өз ұлтының бастан кешкен оқиғалары бертінде тарих қатпарларында шаң басып, елеусіз қалмауына, қайта көпшіліктің назарын аудартып, әлде бір болған оқиғалардың халық үшін ұмытылмай, қайталанып айтылып жүруі ұлттың тілінде сақталып қалған сөздер мен тұрақты тіркестеріне байланысты. Қазақ фразеологиясында этнолингвистикалық зерттеу тәсілдерімен танылатын бір алуан тұрақты тіркестер тек тарихи оқиғалар мен тарихи адамдардың есіміне байланысты айтылып, бертін келе фразеологизмдер қатарына енген. Олардың жасалу жолдары әр түрлі. Егер бұл тіркестердің жасалуындағы ішкі уәжділікке (мотивацияға) назар аударсақ, халық, ұлт өмірінің басынан өткен оқиғаларының мазмұны мен тарихы жатады. Бұлардың кей кезде жаппай қоғамдық факторға айналуының әсерінен ұзақ уақыт халық жадынан кетпей, сол ұлттың тілінде өткен тарихи оқиғалармен байланысты белгілі бір адамдар есімі, тіпті жер-су аттары да қоса айтылып, халық жадында сақталып қалады. Демек халық аузында айтылып жүрген тұрақты тіркестер жайдан жай тұмайды. Бұлар тарихи фразеологизмдер қатарынан орын алады.

Әдебиеттер:

1. Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ. «Ономастика: зерттеу мәселелері». Алматы, 2005ж-240 б.
2. Сейдімбек А. «Қазақтың ауызша тарихы». Алматы, 2008ж -728 б.
3. Телқожа Жанұзақ, Қыздархан Рысберген. «Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы». Алматы: «Азия», 2004ж- 192 б.

К. філол. н. Мелкумова Т. В.

*Державний вищий навчальний заклад
«Криворізький національний університет», Україна*

ДО ПРОБЛЕМ ФУНКЦІЙНО-СТИЛЬОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ МОВЛЕННЯ

Функційно-стильова диференціація мовлення є актуальною проблемою сучасного мовознавства. Система функційних стилів української мови не є усталеною, оскільки лінгвісти враховують різні критерії розрізнення стилів. На перекон-

The description of a vowel requires the use of such words as «the back (the front) of the tongue», «the soft (hard) palate» and others which, in their turn, present a lot of trouble to pupils to understand. It is easier for them to pronounce a sound, a word, or a sentence in imitation of the teacher than to assimilate «what is what» in the mouth and apply the «knowledge» to producing sounds or sound sequences.

Therefore pupils merely imitate the teacher. It should be said that the correct pronunciation of some vowels often depends on the correct pronunciation of consonants. For example, if a pupil pronounces *did* as Russian дид it means he mispronounces [d], and not [I] because one cannot pronounce дид with the correct position of the tongue for producing the English [d].

As to intonation it should be taught mainly through imitation, though some explanations and gestures in particular are helpful [10;24]. For example, the teacher can show the rise of the voice by moving his hand up and the fall by moving it down. He can also use the following symbols: ' for stress, / for pause, for falling tone, \ for rising tone, and teach pupils how to use them while listening to a text and reading it. Consequently, teaching pronunciation in school must be carried out through conscious approach to the problem and imitation of the teacher and speakers when tape-recordings and records are used. Neither the first nor the second should be underestimated.

Games for ear training

• The same or different?

- Prepare a list of minimal pairs, e.g. hit /heat bit/beat sit/seat grin/green, tin/teen.
- Read out one pair and get students to say which word is each, writing them on board.
- Read one of the words twice. 'Are they the same or different?' (The same.)
- Read the contrasting words. 'Are they the same or different?' (Different.)
- Continue with all the pairs, mixing same and different. Students write S or D in their notebooks.
- Pairs can confer and then read the list of pairs again for checking.

Alternatively, make it into a team challenge game. Doing this with numbers from the beginning is great fun, e.g. '13 or 30? 14 or 40?' and numbers which cause confusion, such as 6 and 7 in combinations 66 or 67.

- Minimal pair pictures. With younger learners the minimal pair listening can become a drawing exercise. Either circle the drawing if you hear the word, e.g. house or mouse or ask a class to draw the word they hear and compare drawings to check.
- Odd man out. Read a list of four words, all except one containing the same consonant cluster or vowel. 'Was it 1, 2, 3, or 4?' For example, church; shoe; chess; cheese.
- How many times? Choose a sound to focus on and after initial repetition read sentences or a short text containing the sound once, twice or even three times. Teams must say if they have heard it more than once or just once. Pick some sentences where the sound is not there at all!

Repetition of phrases and words is a necessary part of language learning. Teenagers are the most reticent group of learners, since they are more concerned with making

fools of themselves in front of their peers. Making repetition into a fun activity, and not a chore, can be done in a variety of ways.

- Play with volume. Ask learners to say something in a louder voice increasing the volume (be wary of the classes next door) or ask students to speak in a whisper, very quietly.

- Experiment with tone. Say something in a curious, surprised, angry, bored or frightened tone. This is great for raising awareness of intonation and its importance. Even beginners' classes enjoy experimenting with different ways of asking Yes? or saying Thank you. This is also useful for higher level students preparing for reading aloud in exams.

- Experiment with speed. 'How fast can you say it?', building up speed like a train.

- Adding to a list (see list games for practicing unstressed syllables below) and making it into a game-like activity: 'We went to the park and we played tennis, played football, played cards on the grass, played ...'

- Playing with numbers. Counting in evens, odds, tens, backwards or saying times tables. (If you have younger learners and beginners use maths chants and times tables to music – there are lots of CDs available in the UK.) Look at alphabet games used in UK primary schools for more inspiration.

- Playing with rhyme. Play rhyme games, where one student says a word and the next adds one that rhymes, e.g. day ... play ... say ... pay ... grey

- Categorize words. Mix up groups of words with contrasting vowels or consonants which cause difficulty with different stress patterns. Students in pairs divide the words into two or three categories and then listen to check. Repeat the words with the class. Students think of more words to fit each category.

Jazz chants have been very successfully used in ELT [11;11]. Songs based on repetition of items or a distinctive refrain can work well from beginners upwards, such as traditional songs like 'Ten green bottles', 'There was an old woman who swallowed a fly' or pop songs which appeal to the age range. The stress system: weak forms and the schwa /ə/. The most important sound in the English language is the schwa /ə/. Note its presence in the following basic exchanges: 'Have you got the time?' 'Yes, it's nine o'clock.' This neutral vowel is used in unstressed syllables of words and weak forms in a sentence. It should be a priority to help students become aware of this throughout their course, from beginners up to advanced level. This weak vowel-sound /ə/ can replace every vowel sound and so has its own symbol. If you wish to teach any symbols this one should be the main one. Word stress in English is variable: any syllable can carry the main stress whereas in other languages stress may fall on the last syllable, so learners are surprised. Getting the stress on the wrong syllable can make the word incomprehensible to native English speakers [12;6]. This has more impact on intelligibility than mispronounced sounds. In sentences the stress of words shifts according to meaning. (Note the stress shifts. On the unstressed word the vowel sound becomes a schwa.)

Who are you waiting for? Where are you from?

I'm waiting fə my sister. I'm frəm Spain.

Жианқталу негізінде қазақ тіліндегі топонимдердің әлеуметтік қызметі жүйелі түрде қалыптасып дамиды.

Бес мейрам бірлестігінен тарайтын рулармен көрші қатынаста болған дадан тобықты, тама, бағаналы, тарақты, қанжығалы руларының да өмір сүргендігін тарихи деректер мен аңыз әңгімелер растайды. Олардың арасынан да әйгілі билер шығып, Арқа даласындағы ел басқару істеріне араласып отырған. Олардың даналығы мен тапқырлығын бағалаған халық олардың есімдерін топонимдермен таңбалап, бүгінге дейін әулие санап, олар жерленген өңірлерді солардың атымен атап келеді. Солардың бірі Жобалай би көп жылдар бойы дадан тобықты руның болысы болған. Оның шешендігін, тапқырлығын ел қатты сыйлаған. Кеңес өкіметі орнағаннан соң оны болыстық қызмет атқарған үшін қыс айында шанаға салып, орталыққа алып жүреді. Жолда қолы байлаулы Жобалай шанадан ауып түседі, орнынан тұрып шанаға отыруын бұйырған айдаушыға «Жобалай керек болса, көтеріп ал» деген сөз ел арасында мәтелге айналған.

Орталық Қазақстандағы ел қорғаны батырлар есімдеріне байланысты қойылған геронократиялық атауларының қоғамдағы орны ерекше. Қазақ хандығына қатысты болған тарихи-әлеуметтік жайлардың бәрі де Орталық Қазақстан жерінен тыс өтпеген.

Шыңғыс хан мен қазақ хандары ту тіккен Шыңғыстау мен Ұлытау өңірлері – тарихтың қайнар көздері. Осы өңірлерде жауға шапқан Жалаңтөс (Соқыр), Жидебай, Сеңкібай, Байғозы, Ағыбай, Олжабай, Күшікбай, Қарабас батырлардың ерлік істері елде жақсы сақталып қалған.

Соқыр – өзен, бейбіт. Қарағанды қаласының оңтүстік шығысында. Атау қаракесек, сарым руынан шыққан Жалаңтөс батырдың есіміне байланысты қойылған. Жалаңтөс батырдың Соқыр атауына соғыс үстінде бір көзін шығарып алуы себеп болған. Өз аңыз бойынша жерленген өзен бойы Соқыр – басы, бейбіт жанынан ағатын өзен Соқыр өзені деп аталған. Жидебай батыр есіміне байланысты қойылған. Атау қаракесек, әлке – сарым руынан тарайды. Сеңкібай – бейбіт, өлке атауы, Шет ауданындағы, Қуандық ішіндегі алтай қареке руынан тарайды. Байғозы бейбіт Ақадыр станциясынан 50 км-дей жерде орыналасқан. Тарақты руынан тарайды. Күшікбай – бейбіт, әрі жергілікті халық әулиелі жер ретінде құрмет тұтады. Қуандық, тоқа руынан, халық батыры. Ағыбай бейбіт, Ақтоғай ауданында. Қаракесек, шұбыртпалы руынан, хан Кенесарының бас қолбасшысы болған. Өмірінің соңында мешіт салдырып, балаларды оқыту ісін қолға алған. XVII ғасырдағы қазақтың ұлт азаттық көтерілісінің басшыларының бірі Олжабай батыр, айдабол руынан тарайды. Батырдың бергі ұрпағы академик Ә.Марғұланның айтуынша, Олжабай батыр 1709 жылы туып, 1785 жылы Ереймен тауының сыртындағы Сілеті өзенінің бойында қайтыс болған. Ол қазіргі Ақмола облысы, Ерейментау ауданы жерінде.

Қоғамдық орта, әлеумет өмірінің оқиға, өзгерістері тілдік деректермен таңбаланып, топонимияда өз ізін қалдырып отырған. Осы орайда аймақтағы елді мекен, жер су атауларының негізі ер адамдардың есімдерімен аталатынын айту

айқын аңғарылады. Екі бөлімнен құралған осы қисса-дастанның идеялық-композициялық желісінде көркемдік уақытқа тән баяндау мен жинақтаудың поэтикалық сипатын аңғарамыз.

Әдебиеттер:

1. Құран Кәрім: Қазақша мағына және түсінігі. Аударған Халифа Алтай. Медине Мұнаууара Сауд Аравия, ижри 1411, Мілади 1991, 604 б.
2. Қоңыратбаев Ә., Қоңыратбаев Т. Көне мәдениет жазбалары, Алматы: Қазақ университеті, 1991, 400 б.
3. Рүстемов Л.З. Араб-иран кірме сөздерінің қазақша-орысша түсіндірме сөздігі. -Алматы: Мектеп, 1989, 320 б.
4. Тебегенов Т. Халық ақындары шығармаларындағы әдебиет пен фольклор дәстүрі. -Алматы: Білім, 2001, 332 б.
5. Үлімжіұлы Ақыт. Ғахылия (жыр, толғау, қисса, дастандар) Баян-Өлгий баспагер компаниясы, 1994, 428 б.
6. Дербісәлиев Ә, Ислам және заман. –Алматы, 2003, 560 б. 11.
7. Қалижанұлы У. Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым (XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басы). -Алматы: Білім, 1998, 256 б.
8. Әбілұлы М. Қазақ әдебиетіндегі діни-исламдық поэзия.- Тараз: Қайнар, 2003, 206 б.

Қазақ тілі магистрі Бердибаева И.Н.

М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Қазақстан

ХАЛЫҚТЫҚ ТОПОНИМДЕРДІҢ АҢЫЗ-ӘҢГІМЕЛЕРГЕ ҚАТЫСТЫ СЕМАНТИКАСЫ

Дүние жүзі халықтарының тілінде өз ұлтының тарихын жасауда ономастикалық атаулардың алатын орны ерекше. Тарихи даму сатысында түрлі дүбірлі дәуірлер оқиғасы сол ұлттың өз тілінде сақталып, сөздер мен тұрақты тіркестері арқылы келер ұрпағына жетеді. Адамзат қоғамы сатылап дамыған сайын ұлт тілінде қалыптасып кеткен мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, нақыл сөздер сияқты тұрақты тіркестер мазмұнында сандаған тарихи оқиғалар, антропонимдер мен топонимдер жаңғырылып қайталанып отырады. Халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған өмір тәжірибесі, адами ізгіліктері мен рухани құндылықтары, қоғамның әлеуметтік сипаты, сөйлеу әдеби принциптері, білімі, жалпы этнологиялық кеңістігі туралы түсініктері ұлтымыздың қазынасы – оның тілінде, тілдік құрылымдарында көрініс тауып, сақталып, жианқталған.

Work on recognising weak forms helps students to hear unstressed elements in speech and greatly improves listening comprehension. From beginner level upwards, five-minute activities to integrate with all lessons:

- Counting syllables (on fingers) through listening, not looking at words.
  - Dividing a sentence into groups of syllables through listening.
  - Practising with visuals of two-syllable words with stress on the first syllable, e.g. Germən, and sets like: mother, father, sister, brother; doctor, teacher, driver, baker; better, faster, cheaper.
  - Listening and practice with sentences (long and short) with articles a and an, as well as and. Lists, shopping, ordering in a café, telling the time. Example: The weak vowel in ten-ə-clock, ten-tə-ten. Isolate sentence groups for quick controlled practice before speaking tasks like role plays. Example: Note the unstressed article and linking in this group. ə cupəv coffee; ə glassəv milk; ə pieceəv cake; ə sliceəv tart. Example: Play a list game chorally round the class. The first student starts: 'I'd like a cup of coffee please.' The next student adds: 'I'd like a cup of coffee and a sandwich please.' The next student adds: 'I'd like a cup of coffee, a sandwich and a glass of water please.' Play the game in the same way with other situations: 'What did John take on holiday to the Sahara?' or 'What did Peter give his ten girlfriends on Valentine's Day?'
  - Look at syllables and stress in a wide variety of words and sentences as well as short paragraphs.
  - Use familiar textbook dialogues. Ask students to highlight the words which they think are the most important parts of communication. Listen and check how much these words are stressed. This sentence focus is beneficial for listening skills as students identify the main message.
  - Encourage students to anticipate the pronunciation of new words encountered in reading and mark the stress of new words when you write them on the board. If dictionaries are used, draw attention to stress markings in students' dictionaries.
  - Use songs. Sentence stress and the schwa /ə/ are usually very clear in songs. Singers greatly exaggerate stressed syllables and the contrast is more marked. Use individual singers with strong, clear voices. Integrate this aspect with your other exploitation tasks for songs.
  - Use newspaper headlines. Headlines are created by reducing the message of a sentence to the key words, which are those which are stressed. Contrasting a headline with its complete message highlights the stress patterns of English.
- When listening to English at normal speed you will note that we move smoothly from one word to the next, so that there aren't pauses between words [13;9]. This can be seen in the most basic expressions: Thanks a lot. (Thanks ə sounds like a single, two-syllable word), and the most elementary of sentences: I'm a student (I'mə ...). Pausing after every word sounds artificial. Indicate linkage in board summaries for all classes.
- Treat groups of words and phrases as they come up in a course:
- could have = could əv; must have = must əv; might have = might əv; two weeks ago = two weeks əgo; three years ago = three years əgo

- the linking /t/ in: here and there; better and better; closer and closer; mother and father. Tasks for awareness of linking (all levels)
- Focus on a sentence or question type and give six to eight examples. Students in pairs decide which words the speaker might link and then listen to check. E.g. 'Will you be coming tomorrow? I'll see if I can get there by six. What will you do if she doesn't ring? I'll go by myself.'
- Take a very short passage, one paragraph, which is easy for students to understand. Ask students to listen and mark any points where words are linked. Go through with the class, listen again, and ask for repetition. Pairs then practice reading aloud to each other. Do the same with short dialogues.

References

1. Renworthy J. Teaching English Pronunciation. -Longman.
2. Baker A. Tree or Three? An Elementary pronunciation course. – CUP, 1991.
3. Baker A. Ship or Sheep? An Intermediate pronunciation course. – CUP, 1991
4. Laroy C. Pronunciation. – OUP, 2006.
5. Celce-Murcia, M. Brinton D., Goodwin J. Teaching Pronunciation. – CUP, 2006.
6. Hadfield J. Intermediate vocabulary games. Harlow, Essex: Longman. 1999
7. Christopher Louis Pelman. Memory Training. Series of booklets. 1905 – P.12
8. Kodotchigova M. A. Role play in teaching culture: Six quick steps for classroom implementation. Internet TESL Journal, 8(7). Retrieved February 13, 2006.
9. Залевская А.А. Введение в психолингвистику: Учебник. 2-е изд. испр. и доп. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2007. – 560 с.
10. Бужинский В.В. Работа над английским произношением на начальной ступени коммуникативного обучения иноязычному говорению.// ИЯШ.-1991.-№ 4. – С. 43-47.
11. Кулькевич С.В. «Современный урок» – Новосибирск, 1999, 227с.
12. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. М., 2003. 193с.
13. Рахманов И.В. Основные направления в методике преподавания иностранных языков в 19-20вв.-М., Педагогика – 2001, 354с.

иелену, ешкімнің қартаймайтыны, бір сағатта жетпіс түрлі киім кию, пырақ атқа міну, көксеген тамағын қызметшілерінің үнемі даяр етуі және т.б. жағдайларды жырлайды.

Дастанда сират көпірінен өтерде Ғарасат (арабша – әрәсат; қазақша - «жорқынышты сот күні жиналатын орын») майданында бүкіл адамзаттың зар жылап тұрған сәті әсерлі бейнеленеді. Періштелер күрзілермен соққылап, Ғарасат майданында айдап әкеліп жатқандардың фәнидегі қылықтарына орай, имандыларының жақсылыққа, имансыздарының жазалауға ұшырап жатқандарын ақын әрқилы бейнелеулермен өрнектейді. Мысалы, халықты алдаған саудагердің аузынан қан ағады, екіжүзді алдаушы әзәзілдер шошқаға айналады, жетімге зорлық істегендер іштеріне ірің толады, зинакор-ойнасқорлардың бөкшелерінен сасық сары су ағады, ешқашан зекет, қайыр бермеген надан байлардың қарындарына жылан-шаян толады, «Пірімін» деп елді алдағандар сиырға, оған сенген надандар бұқаға айналады. Арақ ішкен маскүнемдердің тістері өгіздің мүйізіндей болады. Бес намазын оқымағандар шынжырланады, тозақтың тереңіндегі қыландар сорады, шаяндар шағады. Құдайға жалған құлшылық ететін алаяқтар да азап шегеді. Әділетсіз әкім болғандар есекке айналып, періштелер оларды таяқпен сабайды.

Дидактикалық дастанда «Бисмилладан» жарылқанатын төрт адам (ата, ана, ұстаз, бала) екендігі де аталады. Ал, жұмаққа бұрын кіретін кім екендігін де ақын ислам шариғаты бойынша түсіндіреді. Жәбіраһил періштенің төрешілік жасауымен әуелі молда, содан кейін қажы, жомарт, жәһит ғази (дін, Отан үшін жанын қиған майдангер) кіретін болады. Бірақ, молда өзіне жасаған жомарт байдың жақсылығын еске алып, жолды соған береді:

«Жомартқа жолын берер молда ғаріп,
Сондықтан жомарт кірер бұрын барып.
Молданың жақсылығы сонда тиер» -
Деп айтқан хақ пайғамбар хабар салып [5, 47].

Дастанның дидактикалық идеясын, философиялық түйіндеулерін танытатын ақындық толғаныстар туындының гуманистік-эстетикалық мұратын танытады. Дастанның композициясына желі – нысан (Қарасат) майданындағы сараптаулар, адамдардың сапасына қарай Жұмаққа және Тозаққа сират көпірі арқылы жіберілетіні – жалпы адамзатқа ортақ имандылық-адамгершілік сапаны сақтау көзқарасымен үндес мәселе. Ақын дидактикалық дастанының құрылым желісінің әр жерінде өзінің ағартушылық, ұстаздық-тәрбиешілік түйіндеулерін оқырмандарына тікелей арнай жырлайды.

Жұмақ пен Тозақ туралы бейнелеу жырларының қатарында Мәшһүр Жүсіптің «Жетпіс бап» роман-дастанының елу үшінші-елу төртінші баптарын қамтитын «Қиямет ахуалы» қиссасы да бар. Дастан әлем әдебиеттерінде оның ішінде қазақ сөз өнерінде тұрақты жырланып келе жатқан сөз арқауындағы бақи дүние болмысын көз алдымызға шынайы елестетумен ерекшеленеді. Ақынның екі дүние (фәни мен бақи) хақындағы дүниетаным түсінігі осы шығармасында да

жүйелуі; үшіншісі – он сегіз мың ғаламның ахирет күні кезеңін, бақиға барғандардың фәнидегі қылықтарына орай тозаққа және жұмаққа жіктеле жіберілгендерін суреттеу; төртіншісі – тозақ пен жұмақтың әрқайсысына сипаттама беру; бесіншісі – ахиреттің сараптамасына адамдардың дайын болуына арқалған ақынның насихаттық уағызы.

Дидактикалық дастанда фәниден бақиға барғандардың ахиретте «Тозақ» тұңғығының үстіндегі сират (арабша – «жол») көпірінің үстінен өтіп жатқан кезеңнің суреті Алланың кітабы Құран аяттарындағы суреттеулерге сәйкес жырланады. Ақын өмір шындығын ислам уағызымен сабақтастырады. Үш мың жылдық сират көпірінің жуандығы қылдай, төменгі жағы жеті тозақ екендігі, барлық пенделердің қасиеттерінің сол жерден өтіп жатқандарында айқындалатыны айтылады:

...Өтеді кейбір адам аттай шауып,
Кейбірі аяндайды қылған қауіп.
Күнәсі көп адам мен кәпір-дұшпан,
Қисайып тайып кетер аяғы ауып.

Күнә-жүк боп басады қараңғылық,
Өтеді жалғыз қылдан қайдан тауып.
Жарық болса көпірді көрер еді,
Төмен түсіп құлайды тозаққа ауып.
Күнә – тұман болады, сәуап жарық,
Жарықпенен жол табылар анықталып [5, 40-41].

Дидактикалық дастанда фәнидегі жасаған ізгілік, имандылық-адамгершілік тазалығы үшін көпірдің үстінен аман-есен өтіп жұмаққа кіргендердің поэтикалық-романтикалық тұлғалары бейнеленеді:

...Бұл өзі тақуалар құлдық қылған,
Тәуба қып, намаз оқып, ерте тұрған.
Алланың не десе де әмірін тұтып,
Тар жерде Құдай үшін жанын қиған.

Машқарда жақсылықты көреді екен,
Алланың әміріне түзу тұрған.
Жайлары осылардың жұмақ болар,
Хор құшып, пырақ мініп көңіл толар.
Құдайым несіп қылып иман берсе,
Дәулет – құс адамзатқа сонда қонар... [5, 24-25]

Дастанда ақын Құранда негізделген жұмақты өмір шындығының суреттерімен үндестіре бейнелейді. «Жаралған дін күткенге сегіз жұмақ» деп, онда барғандардың хақтың дидарын көретінін, нұрдан жаратылған, «Түкірігі бір түкірсе бал боп кетер, бетінен бір өпкенің көңілі өлмес» бес жүз хор қыздарын

Старший преподаватель Чойкиева Р.С.

Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Республика Казахстан, г. Алматы

ПРИНЦИПЫ КОММУНИКАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Основой любого процесса обучения является общение, и не просто учебное общение, а основным образом организованное и управляемое. Одним из эффективных методов обучения ИЯ является коммуникативный, который представляет собой преподавание, организованное на основе заданий коммуникативного характера. В теории методики коммуникативного обучения выделяют следующие положения:

1. коммуникативная направленность обучения всем видам речевой деятельности и средствам языка;
2. стимулирование речемыслительной активности студентов;
3. индивидуализация обучения;
4. ситуативная организованность процесса обучения;
5. информативность учебного материала (И.Л. Бим, Е.И. Пассов).

Данные положения могут быть дополнены другими особенностями коммуникативного обучения, при котором в центре внимания оказывается содержание и смысл высказывания, особое значение приобретает речевой контекст, развивается как грамотность, так и беглость высказывания, предпочитают групповые формы учебных заданий, стимулируется произвольное запоминание, поощряется личностное содержание учебного общения, в центре внимания оказывается учащийся. Подчеркивается важность взаимодействия и сотрудничества студентов, а также речевого задания для организации коммуникативного усвоения языка. Рассмотрим основные принципы коммуникативного метода обучения ИЯ.

Одним из принципов коммуникативного обучения является деятельностный характер, поскольку речевое общение осуществляется посредством речевой деятельности через деятельностные задания. Участники общения пытаются решить реальные и воображаемые задачи совместной деятельности при помощи ИЯ. Задания содержат коммуникативную цель и проблемно-познавательную задачу для студентов, которую они пытаются решить. Цель и методическая задача преподавателя заключается в том, чтобы наиболее эффективно организовать деятельность студентов и помочь им в ходе решения учебной задачи выйти на познавательный результат. Деятельностные задания для коммуникативно-ориентированного обучения ИЯ строятся на основе игрового, имитационного и свободного общения.

Выделяются задания следующих видов:

Коммуникативные игры. В данном виде заданий задача общения ставится в игровой форме, т.е. вводится через сюжет, а также оговариваются правила игры.

Игры могут проходить как в виде соревнований между участниками или командами, так и в виде распределения ролей и их исполнения. Сотрудничество внутри команды основывается на общении на ИЯ.

Коммуникативные имитации. Знакомясь с диалогом или текстом, студенты работают с лексическими единицами и речевыми образцами. Затем преподаватель предлагает другую ситуацию, которую необходимо обсудить, имитируя прослушанный диалог или прочитанный текст.

Свободное общение. На завершающем этапе эффективно предложить студентам задание на свободное общение с целью конечного закрепления изучаемого материала и оценки их знаний.

Коммуникативные задания нередко выполняются в условиях повышенной речевой и физической активности, оживления студентов, свободного их передвижения по аудитории, непроизвольного усвоения ими учебного материала. В данном виде обучения важно уделить внимание личности учащегося. При таком подходе создаются положительные условия для активного и свободного развития личности в деятельности. В общем виде эти условия сводятся к следующему:

- студенты получают возможность свободного выражения своих мыслей и чувств в процессе общения;
- каждый участник группового общения остается в фокусе внимания остальных;
- самовыражение личности становится важнее демонстрации речевых высказываний;
- участники общения чувствуют себя в безопасности от критики и преследования за ошибки.

Следует отметить, что речевые ошибки в условиях коммуникации не только возможны, но и нормальны. Разговорная грамматика допускает определенные отклонения от грамматики письменной речи. Особенности разговорной грамматики важно учитывать в условиях коммуникативного обучения. Гуманистический подход предполагает обучение, центрированное на студентов, т.е. взаимодействующие между собой студенты являются центром познавательной активности на занятии.

Коммуникативно-ориентированное обучение ИЯ означает формирование коммуникативной компетенции. Д. Хаймз объединял этим понятием грамматическую (правила языка), социально-лингвистическую (правила диалектной речи), дискурсивную (правила построения смысла высказанного) и стратегическую (правила поддержания контакта с собеседником) компетенцию. Высказыванию присущи свои правила, которым подчиняются правила грамматики, и усвоение которых обеспечивает способность пользоваться языком в процессе коммуникации.

Важным компонентом коммуникативной компетенции является лингвистическая компетенция, представляющая собой готовность использовать ИЯ как орудие речемыслительной деятельности.

РЕТОРИКАТА И СТИЛИСТИКА

Филол.ғ.к. Қансейітова Э.Ж.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ИСЛАМДЫҚ-АҒАРТУШЫЛЫҚ АҒЫМНЫҢ ПОЭТИКАЛЫҚ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақ әдебиетінің тарихында исламдық-ағартушылық бағдардағы әдеби шығармашылықтың өзіндік тарихы, поэтикалық-эстетикалық ерекшеліктері бар. Ислам дінінің қасиетті қағидалары Құран кітабы сүрелерінің аяттарын халық арасындағы имандылық-адамгершілік тәрбиесіне арнап насихаттау ақындардың шығармалары арқылы таралды. Қазақ әдебиеті тарихындағы ислам дінін насихаттаған ақындардың шығармалары халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі әдет-ғұрып жолымен үйлестіріле жырланды. Сондықтан, ислам дінінің қасиетті уағыздары халқымыздың тарихында ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан ұлттық тәлім-тәрбиенің де өзегі болып келеді.

Ақындардың имандылық-адамгершілік тәрбиесіне арналған мұраларының ішінде фәни мен бақидың жалғастығы үнемі басты назарда болады. Фәнидегі тіршілікті мағыналы, мазмұнды өткізу арқылы бақидағы салтанатты кезеңге ауысатын жағдайды адамдардың есінен шығармауы үнемі насихатталады.

Ақын қажы Үлімжіұлының «Ахирет баян» («Қиямет-ахуал») атты дидактикалық дастаны – қазақ поэзиясындағы исламдық-ағартушылық дәстүрдегі көрнекті шығармалардың бірі. Кітаптың аталуы, жариялануы туралы осы дидактикалық дастанның нұсқаларын жинап толықтырып, баспаға әзірлеп жариялаған Кәкей Жаңжұңұлы Ақыт кітабының алғы сөзінде былай дейді: «Ғұлама ақын, дін ғалымы Ақыт қажы Үлімжіұлының халыққа кең таралған насихаттық жырларының бірі – «Ахирет-баян». Бұл шығарма – «Қиямет-ахуал», «Ахуал қиямет», «Қиямет қайым» деген атпен де мәлім. ...Жырдың екі дүниелікте танымдық және тәрбиелік ғибраты зор. Бұл насихаттық толғауды 1908 жылы Қазан қаласында «Ахуал қиямет» деген атпен Кәрімовтер бастырған. Кітаптың фотокошірмесін Уфаның сирек кітаптар қорынан ғылыми қызметкер Мұхаммәдиұлы Құрмет хан әкелген еді» [5, 31].

«Ахирет – арабша- ахирәт»: қазақша мағынасы – «соңы», «ақыры», – «ол дүниелік өмір» [3, 21]. Ақыт ақынның дидактикалық толғау-дастанының идеялық-композициялық желісінде мынадай мәселелер жүйелене сабақтасып, саралана жырланады: біріншісі – ақынның жырды әуелі Аллаға сыйынып бастап, оқырмандарына арнай жырлауы; екіншісі – Алла жаратқан Адам Атадан басталған адамзаттың, пайғамбардың, бір-біріне жалғасқан тарихнама жолын

Благодаря этой технологии в учебной аудитории создается атмосфера, способствующая общению на ИЯ. Рассматриваемый вид деятельности также используется для закрепления грамматических структур и при чтении текста.

Метод коммуникативного обучения ИЯ является актуальным в современной методике, так как направлен на усвоение языка главным образом посредством концентрации внимания студентов на содержании высказываний. В условиях коммуникативного обучения меняются приоритеты преподавателя, а также атмосфера на занятии. В результате выполнения заданий деятельностного характера в виде коммуникативных игр, имитаций и свободного общения, наполненных профессиональной, страноведческой и культурной информацией, студенты формируют навыки устной и письменной речи, аудирования и чтения в атмосфере естественного учебного общения. Благодаря подобным заданиям и подходу формируются и личностные качества студента. Этот подход к обучению также порождает энтузиазм как у студентов, так и у преподавателей. У студентов остаются приятные воспоминания об этом виде деятельности на занятиях ИЯ. Для преподавателей это возможность «выйти» за пределы учебной аудитории, вовлечь студентов в процесс активного овладения ИЯ.

Литература:

1. Мильруд Р.П., Максимова И.Р. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам / Р.П. Мильруд, И. Р. Максимова//Лингвистика. 1999. – № 8. – С. 9 – 15.
2. Степанова Е.А. Игра как средство развития интереса к изучению языка / Е.А. Степанова// Иностранные языки в школе. 2003. – № 3. – С. 12 – 19.
3. Искрин С.А. Ситуации общения в процессе обучения иностранному языку / С.А. Искрин//Иностранные языки в школе. 2004. – № 9. – С. 40 – 44.

Языковые задания бывают непроизвольно усвоенные и выученные. Выучивание материала осуществляется с концентрацией внимания на языковой форме. Однако, усвоение языка более эффективно в условиях концентрации внимания на содержании высказывания. Осуществление высказывания возможно только в условиях усвоенных знаний. Сознательно выученные языковые формы не приобретают свойств непроизвольно усвоенных способов выражения, хотя и создают предпосылки овладения языком.

Коммуникативное обучение сфокусировано не на форме, а на содержании, в котором важны следующие свойства: связность, логичность и организация. В устных высказываниях важна лексико-грамматическая связность, содержательная логика и соответствующая организация высказывания.

Одним из компонентов коммуникативной компетенции является информативная компетенция, т.е. владение содержательным предметом общения.

Формируя информативную компетенцию студентов, преподаватели тем самым формируют у них набор необходимых понятий, описывающих ту или иную ситуацию:

- сложившиеся знания, т.е. информацию из прошлого опыта в виде знаний и структур поведения;
- языковую картину мира в ее иноязычной форме, т.е. знание окружающей действительности, способность описать ее отношение к ней в иноязычной форме;
- фоновые знания, т.е. информацию, важную для понимания конкретной ситуации общения;
- общий кругозор, т.е. знание имен, названий, дат и событий, наличие биографических, исторических, политических и других специальных знаний.

Данная информация является важным условием включения в общение.

Другим важным принципом коммуникативного метода обучения является создание так называемого естественного учебного общения. Для решения обучающей задачи недостаточно заниматься в аудитории только имитацией жизненных ситуаций. Требуется дополнительная тренировка, работа, направленная на усвоение как языкового, так и информативного материала, формирование определенных коммуникативно-познавательных действий. Нужны упражнения, которые, с одной стороны, обеспечивали бы коммуникативную тренировку, а с другой – сохраняли бы естественность применения иностранного языка в учебных ситуациях. Задания речевого взаимодействия выполняются в парах или малых группах. Задание может выполняться во все более крупных группах, становясь заданием для всего класса.

На практике можно применить следующие виды речевого взаимодействия студентов:

- сотрудничество участников в выработке единой идеи;
- комбинирование информации, известной разным участникам;
- передача информации от одного участника к другому.

Сотрудничество участников в выработке единой идеи возможно при решении разнообразных проблемных задач.

Комбинирование информации организуется на занятии, если у каждого студента имеются свои, отличающиеся от других факты и сведения.

Передача информации от одного участника к другому возможна в заданиях типа «выполнение инструкций». Например, у одного из студентов имеется незаполненная карта, а у другого – карта с подробными надписями. Задача студентов с подробной картой – дать своему партнеру такие инструкции, чтобы он мог по своей карте совершить заданное «путешествие», сделать соответствующие надписи в нужных пунктах и попасть в точный пункт назначения, не видя карты партнера.

Подобные задания приучают студентов к речевому взаимодействию на иностранном языке в условиях коммуникативного обучения. Следует отметить, что такие задания считаются наиболее показательными для оценки коммуникативных способностей студентов.

Другой вид речевых заданий предполагает информативное неравенство участников. Задания могут иметь следующие формы:

- picture gap (у обучаемых имеются почти одинаковые картинки, некоторые изображения отличаются, и различия нужно найти при помощи вопросов, не видя картинки партнера);

- text gap (у обучаемых имеются аналогичные тексты или фрагменты одного и того же текста, где подробности, присутствующие в тексте одного студента, отсутствуют в тексте другого, и недостаток информации нужно восполнить);

- opinion gap (у обучаемых имеются разные убеждения, а нужно выработать единое мнение).

Коммуникативное обучение ИЯ осуществляется с применением проблемных речевых заданий. Задания могут быть основаны на следующем:

- на последовательности действий;

- на причинно-следственных рассуждениях;

- на предположении на нахождение сходств и различий.

Примером таких заданий может быть выстраивание последовательности рассказа из его фрагментов, распределенных на карточках между учащимися. Преподаватели организуют на занятиях выявление сходств и различий в понятиях, изображениях и текстах, исключение лишней мысли или предмета.

Организованное ролевое общение, являясь компонентом коммуникативного метода обучения, позволяет формировать у студентов коммуникативные умения в некотором количестве специально отобранных «жизненных» ситуаций. Ролевое общение реализуется в ролевой игре – виде учебного общения, который организуется в соответствии с разработанным сюжетом, распределенными ролями и межролевыми отношениями.

Наиболее простой является ролевая игра, для участия в которой студенты получают необходимые реплики. Их задача заключается в том, чтобы, внимательно слушая друг друга, объединить данные реплики в контекст ролевого общения.

Более сложной является ролевая игра, в которой участники получают общее описание сюжета и описания своих ролей. Проблема заключается в том, что особенности ролевого поведения известны только самому исполнителю. Остальным участникам важно догадаться, какой линии поведения следует их партнер, и принять соответствующее решение о собственной реакции. Наиболее сложными являются свободная и длительная ролевые игры, открывающие простор для инициативы и творчества.

Спонтанное общение также важно для естественного учебного общения. Спонтанное общение на занятии возникает, когда учебная ситуация переходит в естественную. Такое общение имеет следующие особенности:

- его содержание не всегда предсказуемо;

- возможны переходы от одной темы к другой;

- требуются незнакомые или малознакомые слова;

- требуется активная мобилизация речемыслительных резервов.

Моделирование ситуаций общения в процессе обучения ИЯ позволяет создавать в учебной аудитории ситуации, максимально приближенные к реальным. Эта технология способствует развитию навыков устной и письменной речи, расширяет словарный запас и лингвистический кругозор студентов. Данный вид деятельности можно проиллюстрировать на примере нескольких ситуаций.

1. Необитаемый остров.

Представьте, что группа людей, потерпевших кораблекрушение, оказывается на необитаемом острове. Они создают общину, обустроивают окружающую местность, устанавливают правила поведения. Студенты общаются на изучаемом языке и распределяют между собой обязанности. Моделирование данной ситуации может закончиться спасением обитателей острова.

2. Гостиница.

Во-первых, необходимо выбрать подходящее место (город, курорт) и определить класс гостиницы («люкс» или обыкновенная). Затем две группы студентов должны выбрать себе роли: работников гостиницы и проживающих. Студенты узнают о режиме работы гостиницы, создают рекламный проспект с целью привлечения клиентов и т. д. В гостинице можно смоделировать различные ситуации (приезд гостей, кражи и т. д.).

Данные ситуации могут использоваться на различных занятиях по ИЯ – от направленных на развитие навыков устной речи до занятий, посвященных культуре страны изучаемого языка. Эта технология является эффективной при обучении ИЯ для специальных целей.

- Деловой английский (международная конференция, бизнес).

- Английский для юристов (судебное заседание).

Каждая ситуация может завершаться написанием рассказа, проведением показа работ (плакатов, картин, карт), созданных в процессе общения на заданную ситуацию.